



SOCIJALNA DISTANCA MEĐU MLADIMA

Izet Pehlić
Socijalna distanca među mladima

Copyright © 2019 Centar za napredne studije

Sva izdavačka i autorska prava zadržana! Nijedan dio ove knjige ne može biti iznova objavljen, u bilo kojem obliku i na bilo koji način, uključujući fotokopiranje, bez prethodnog pismenog odobrenja izdavača, osim u svrhe kritičkih članaka i stručnih prikaza u kojima je dozvoljeno navoditi kraće odlomke. Također nije dozvoljeno pohranjivanje u elektronske baze podataka i objavljivanje djela na internetu od strane trećih lica.

IZDAVAČ: Centar za napredne studije, www.cns.ba

RECENZENTI: Mujo Slatina i Anela Hasanagić

LEKTOR: Amina Pehlić

DTP I DIZAJN KORICE: Suhejb Djemaili

ŠTAMPA: Dobra knjiga d.o.o. Sarajevo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.648-053.6(497.6)

PEHLIĆ, Izet

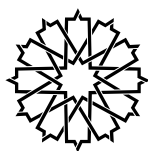
Socijalna distanca među mladima / Izet Pehlić. - Sarajevo : Centar za
napredne studije, CNS, 2019. - 171 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Bibliografija: str. 157-168 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Summary. - Registar.

ISBN 978-9926-471-05-7

COBISS.BH-ID 27961350

Izet Pehlić

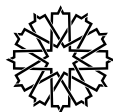


SOCIJALNA DISTANCA MEĐU MLADIMA



CENTAR ZA NAPREDNE STUDIJE
CENTER FOR ADVANCED STUDIES

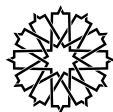
Sarajevo, 2019.



Sadržaj

Predgovor	7
Prvi dio / Znanstvenoteorijski okvir razumijevanja socijalne distance među mladima.....	11
Definiranje osnovnih pojmova.....	11
Vrijednosti	11
Vrijednosne orijentacije	19
Socijalna distanca.....	20
Lični identitet.....	22
Kolektivni identitet.....	24
Nacionalni identitet.....	28
Odgoj za vrijednosti.....	34
Odgoj kao vrijednosno angažiran proces.....	34
Odgoj kao proces ozbiljenja vrijednosti	36
Odgoj za vrijednosti kroz temeljna odgojna područja	39
Vrijednosne orijentacije mladih	42
Klasifikacija vrijednosnih orijentacija.....	43
Istraživanja vrijednosnih orijentacija.....	46
Socijalna distanca	55
Istraživanja socijalne distance	58
Odgojem za zajedničke vrijednosti – prema interkulturalnom odgoju	70
Drugi dio / Istraživački postupak.....	79
Značaj istraživanja.....	79
Cilj i zadaci istraživanja.....	81
Cilj istraživanja	81
Zadaci istraživanja	81
Istraživačke hipoteze	82
Glavna hipoteza.....	82
Podhipoteze	82

Metode istraživanja.....	82
<i>Ex post facto</i> postupak.....	83
Survey-metod	83
Metod teorijske analize.....	83
Istraživački instrumenti.....	84
Upitnik o općim socio-demografskim podacima	84
Skala ličnog samopoštovanja	84
Skala kolektivnog samopoštovanja.....	85
Skala nacionalnog identiteta	86
Upitnik samoprocjene prosocijalnih tendencija	90
Skala socijalne distance	90
Studija vrijednosti.....	91
Istraživačke varijable	92
Istraživački uzorak.....	92
Treći dio / Rezultati empirijskog istraživanja	95
Socijalna distanca među mladima	99
Vrijednosne orijentacije mladih.....	106
Lično i kolektivno samopoštovanje, nacionalni indentitet i prosocijalne tendencije mladih	110
Odnos socijalne distance, vrijednosnih orijentacija i intervenirajućih varijabli.....	117
Beta-ponderi vrijednosnih orijentacija kao prediktor varijabli u odnosu na kriterij varijable socijalne distance.....	118
Odnos vrijednosnih orijentacija i intervenirajućih varijabli.....	124
Četvrti dio/ Pedagoške implikacije istraživačkih rezultata.....	127
Sociopedagoški intervencijski programi u funkciji socijalne rekonstrukcije zajednice	127
Odgojno-obrazovna podrška jačanju socijalnog kapitala zajednice.....	129
Odgojno podsticanje razvoja zdravog socijalnog identiteta pojedince	131
Zaključna razmatranja	135
Sažetak.....	145
Summary	151
Literatura.....	157
Index autora	169



Predgovor

Vrijednosti u mnogo čemu određuju čovjeka u individualnom i općem smislu. Njima je prožeta sva čovjekova zbilja, njegovo sveukupno djelovanje, svaka individualna odluka, akcija, kao i stil života njega i njegove zajednice, kao izraz sveukupnog postojanja i djelovanja.

Imajući na umu ovo, možemo konstatirati da vrijednosti imaju posebno mjesto u znanostima koje se bave čovjekom – aksiologiji, antropologiji, sociologiji, etnologiji, pedagogiji, naročito socijalnoj pedagogiji, psihologiji i nizu drugih posebnih područja društvenog i humanističkog znanstvenog kruga. One su dio svakodnevnog života od početka kreiranja ljudskog društva i, ujedno, potvrda iskoraka čovjeka iz biološkog u socijalno funkcioniranje.

Sistematski, zanimanje za vrijednosti datira otkada i filozofska misao uopće, pa je predmetom njenog bavljenja od postanka, ili bar otkad postoje pisani tragovi do danas. U okviru savremene znanstvene misli i metodologije one se, najčešće, posmatraju kroz tri osnovna gledišta: statičko antropološko, sociološko dinamičko i psihološko individualno, lično (Janković, 1998).

Nadalje, socijalna životna zbilja, kao primarna stvarnost pojedinaca, u suštini predstavlja uspostavljenu mrežu individualnih odnosa. Pojedinci pripadaju određenim socijalnim grupacijama koje su rezultat socijalnog grupiranja po različitim osnovama i kreterijima.

Ovovremena socijalna zbilja identificirana je po nizu kriterija. Primarno, mogu se ustanoviti razlike po klasama, različitim slojevima i interesnim grupacijama koje ostvaruju različite suodnose. Pored toga, socijalna zbilja je nerijetko diverzificirana i po kulturološkim i historijskim kriterijima, te tako prepoznamo pripadnike različitih nacionalnih i reli-



gijskih grupacija. U ovoj situaciji, pripadnici socijalnih grupacija svoj socijalni identitet izgrađuju u oslanjanju na svoju, referentnu, socijalnu grupaciju. Socijalni identitet, generalno, u sebi sadrži lično znanje osobe da pripada nekoj grupi, da ta pripadnost za nju ima i emocionalni i vrijednosni značaj, te socijalnu grupaciju čine individue koje imaju zajedničke socijalne identifikacije i koje sebe vide kao članove iste socijalne kategorije – nacionalnost, religijska pripadnost, zanimanje, stranačka politička pripadnost itd.

Odnosi među socijalnim grupacijama, nastalim po različitim kriterijima, mogu biti različiti – manje ili više bliski, tolerantniji ili manje tolerantni. Oni se u realnoj životnoj situaciji pojavljuju kao spremnost za uspostavljanje manje ili više bliskih interakcijsko-komunikacijskih odnosa sa pripadnicima drugih socijalnih grupacija. U tom kontekstu, dolazimo do fenomena socijalne distance, odnosno, pozitivistički gledano, socijalne bliskosti.

Kada govorimo o socijalnoj distanci, pod tim podrazumijevamo stepen u kojem se određene socijalne grupacije distanciraju od drugih u socijalnom okruženju i socijalnom funkcioniranju općenito. Pozitivistički gledano, to je stepen u kojem su pripadnici jedne socijalne grupacije spremni da uspostave konkretne suodnose sa pripadnicima drugih socijalnih grupacija.

U svakom socijalnom okruženju individue su svakodnevno u situaciji da zauzimaju stavove socijalne distance, odnosno socijalne bliskosti, sa pripadnicima grupacije koja je različita od njihove po bilo kojem kriteriju (spol, boja kože, socijalni status, socijalno porijeklo, životne navike i praksa, seksualna, politička i stranačka orijentacija, nacionalnost, religioznost itd.).

Ishodište kriterija za (ne)prihvatanje pripadnika drugih socijalnih grupacija su, ustvari, stavovi (često stereotipi i predrasude) koje pripadnici jedne imaju prema pripadnicima druge socijalne grupacije. Oni su rezultanta velikog broja socijalnih faktora na kojima su utemeljeni, te ih obilježava određena čvrstina, utemeljena ne samo na kognitivnim nego i na afektivnim i konativnim sadržajima. Možemo konstatirati da često stav, u suštini, predstavlja uvjerenje koje je često utemeljeno na simplifikaciji i stereotipnoj percepciji. Naravno, svi stereotipi otežavaju realnu percepciju drugog i drugačijeg, a u našoj situaciji ometaju nesmetano interkulturalno susretanje i multikulturalni kvalitativno bogatiji suživot.

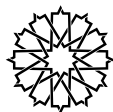
I pored svih različitosti i elemenata koji ih razjedinjuju, dijele i distanciraju, ljudi kao svjesna socijalna bića tragaju za vezivnim elementima koji osiguravaju njihovo normalije socijalno funkcioniranje, jer su po svojoj prirodi socijalni i upućeni jedni na druge. U našem poimanju elemenata

koji osiguravaju spremnost za socijalno funkcioniranje i ublažavanje socijalne distance jesu (pored individualnog i kolektivnog samopoštovanja, nacionalnog i religijskog identiteta, kvaliteta života, koji čine strukturu povezanosti) vrijednosne orijentacije.

Socijalnopedagoški gledano, ukoliko bi vrijednosne orijentacije, iako po svojoj definiciji imaju samo usmjeravajuću, a ne i određujuću funkciju, bile ugrađene u školski odgojno-obrazovni sistem i podržane sadržajnim djelovanjem faktora iz područja funkcionalnog odgoja, te istinski implementirane intencionalno u funkciji zdravog poimanja sebe i boljeg razumijevanja i prihvatanja drugog i drugačijeg, naročito kroz prizmu univerzalnih općevažećih vrijednosti, mogle bi biti značajan faktor u smanjenju socijalne distance, kako u Bosni i Hercegovini tako i u evropskom ovovremenom kontekstu.

Publikacija *Socijalna distanca među mladima* predstavlja oblikovanu i dorađenu autorovu doktorsku disertaciju pod naslovom "Povezanost vrijednosnih orijentacija i socijalne distance kod bosanskohercegovačkih srednjoškolaca", odbranjenu na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 12. oktobra 2010. godine, pod mentorskim vođenjem prof. dr. Muje Slatine.

Zenica, juli 2019. godine
Autor



Prvi dio

Znanstvenoteorijski okvir razumijevanja socijalne distance među mladima

DEFINIRANJE OSNOVNIH POJMOVA

U ovom dijelu, u cilju razumijevanja i interpretiranja povezanosti vrijednosnih orijentacija i socijalne distance, definirat ćemo vrijednosti, vrijednosne orijentacije, socijalnu distancu, te lični, kolektivni i nacionalni identitet, koji predstavljaju intervenirajuće varijable (ispitane odgovarajućim istraživačkim instrumentima) koje u našem istraživačkom dizajnu doprinose boljem razumijevanju i interpretaciji odnosa vrijednosnih orijentacija i socijalne distance.

Vrijednosti

Na osnovu uvida u znanstveno relevantne radove značajnog broja autora, slobodni smo ustvrditi kako je rijetko koji pojam u društvenim znanostima imao tako čestu upotrebu, bio predmetom analiza i proučavanja poput pojma vrijednosti.

Respektirajuća pedagoško-aksiološko-psihološka literatura nudi bogatstvo definicija pojma vrijednosti.

Tako su vrijednosti „vjerovanja šta je poželjno ili dobro,“ one odražavaju „kulturu društva i one su uveliko zajedničke pripadnicima te kulture“,



te ako pojedinac prihvati neku vrijednost kao svoju „ona postaje njegov cilj” (Crech, Crutchfield, & Balachey, 1972, str. 105). U ovoj definiciji prepoznajemo elemente odgajanikove socijalne identifikacije.

Pojam vrijednosti ima centralnu i integrativnu ulogu u savremenoj društvenoj znanosti i omogućuje da se „premosti jaz između analize individue i analize društva u kojem individua živi” (Feather, 1975; prema Vujčić, 1981, str. 21). Pojam vrijednosti mnoge znanstvene discipline pozivaju onda kad se „suočavaju s kognitivnim životom čovjeka, s čovjekom kao društvenim akterom, s načinima na koje ga oblikuje njegova kultura i društvene institucije” (Feather, 1975, str. 2). Ovaj je segment definicije u fokusu sociopedagoškog interesa jer vrijednosti stavlja u kontekst u kojem je čovjek socijalno biće izloženo odgojnom utjecaju kulture, socijalnog okruženja i institucija i faktora koji utječu na njegovo oblikovanje.

Prema Harrisu (1965), britanskom pedagogu, pojam vrijednosti upotrebljava se na dva načina: kao funkcija izražena u stavu neke ličnosti prema određenom predmetu i kao sredstva za ostvarenje ciljeva aktivnosti koje društvo smatra poželjnim. Za njega je karakteristično da kritizira pozicije etičkog relativizma u interpretaciji vrijednosti u kojima se izražava ideja da vrijednosti nastaju iz ljudskog iskustva i prema kojima pojmovi dobro, istinito, pravilno... nemaju nikakva univerzalna (apsolutna) obilježja; on ne poriče shvatanje da se vrijednosti mijenjaju, a smatra da se i u njihovoj promjenljivoj biti stalno ogleda i odražava određena apsolutna veličina ili vrijednosna konstanta (Vujčić, 1981). U ovom kontekstu, ukoliko bosanskohercegovačko društvo afirmira odgoj za zajedničke vrijednosti poželjnim i implementira ga kroz odgojno-obrazovni sistem, onda je moguće očekivati da će vrijeme, kao jedan od faktora slabljenja socijalne distance, učiniti to da će zajedničke vrijednosti postati i vlastim ciljem bosanskohercegovačkih građana.

Sokolov (1976, str. 147), ruski sociolog i kulturolog, ističe da „vrijednosti i značenja kojima raspolaže jedno društvo omeđuju polje moguće aktivnosti i ukazuju na one ciljeve koje individua može da odabere”. Time je, vjerovatno, htio istaknuti normativno-regulativnu funkciju vrijednosti u ponašanju ljudi, kao i kreativnu ulogu pojedinaca u biranju i formiranju vrijednosnih orijentacija (Uporediti: Vujčić, 1981). Iz ovog možemo zaključiti da ukoliko se reafirmiraju i kontinuirano promoviraju bosanskohercegovačke autentične vrijednosti suživota, tolerancije, multikulturalizma i sl. kroz medije i odgojno-obrazovni sistem, postoji nada za kvalitativno bogatije vrijednosno orijentiranje mladih u pravcu osnaženja socijal-



nog kapitala i bogaćenju socijalnog tkiva bosanskohercegovačkog građanskog društva.

Allport (1961) vrijednosti vidi kao "vjerovanja u skladu s kojima čovjek djeluje" (prema Jilek, 1997, str. 18) dajući im posebno značenje kao svojevrsnom duhovnom motivacijskom faktoru u ljudskom ponašanju. U drugom kontekstu, Allport (1968, str. 164) vrijednosti definira kao „značenja koja ljudi opažaju zavisno od svojih ličnosti“.

Williams (1958) vrijednosti opisuje sa sociološkog gledišta i određuje ih kao neki aspekt situacije, događaja ili objekta u koji je investiran interes. Po njemu, vrijednosti ne predstavljaju ciljeve aktivnosti nego kriterije na osnovu kojih se biraju ciljevi konkretne aktivnosti (Williams, 1958; prema Vujčić, 1981).

Kluckhohn (1951) vrijednosti definira kao "eksplicitno ili implicitno shvatanje svojstveno pojedincu i karakteristično za grupu, nečeg poželjnog, što utječe na selekciju prikladnih načina, sredstava i ciljeva" (Kluckhohn, 1951, str. 388-433), što znači da poželjnosti ili vrijednosti nečega ljudi mogu, ali i ne moraju, biti svjesni. Ovako definirane vrijednosti dobivaju novu dimenziju. "Implicitno" shvatanje postojanja vrijednosti kao mjerila za vrednovanje mišljenja, verbalnog i neverbalnog izražavanja odnosa prema sebi i okolini, izbora optimalne alternative, ponašanja uopće, pokazuje dubinu i opseg njihove integriranosti u cjelokupni čovjekov mentalni sklop, ponašanje i odnose.

Vrijednosti su "relativno stabilne, opće i hijerarhijski organizirane karakteristike pojedinca (dispozicije) i grupe (elementi društvene svijesti) formirane međusobnim djelovanjem povijesnih i aktualno-društvenih i individualnih činitelja, koje zbog tako pripisane poželjnosti usmjeravaju ponašanje svojih nosilaca k određenim ciljevima" (Jilek, 1997, str. 18). Ovim se stavlja imperativ na vrijednosti kao faktor koji je presudan za ponašanje u svim njegovim aspektima (verbalno, neverbalno, izbor alternativa, procjena situacija...). Iz ove tvrdnje proizlazi i zaključak istog autora: da poznavanje vrijednosti omogućava sigurniju prognozu nečijeg ponašanja nego poznavanje stavova. Međutim, u ovom kontekstu se postavlja i pitanje sukoba vrijednosti, posebno u situaciji izbora, odnosno postojanju njihove hijerarhije. U skladu s tim, logično je i pitanje Jileka (1997) o tome kako dolazi do reorganizacije i rehijerarhizacije sistema vrijednosti pod određenim uvjetima (Šta izabrati u određenoj situaciji – novac ili status, naprimjer?). U tom kontekstu, vrijednosti imaju važno mjesto u okviru društvene regulacije, pri kreiranju društvenih normi i njihovog prihvatanja. Imajući u vidu sve te di-



leme vrlo prihvatljivom se čini i definicija Čuliga Fanukoa i Jerbića (1982) po kojoj su vrijednosti društveno-historijski uvjetovane, relativno stabilne, specifične tvorevine i konstituente individualne, grupne i/ili društvene svijesti (...) koje nastaju iz iskustva i/ili se preuzimaju iz kulture na osnovi potrebe za orijentacijom, reguliranjem i prevladavanjem odnosa prema svijetu koji nas okružuje i sebi samima. Iz posljednje definicije čini se naročito logičnim da neposredno iskustvo generacija koje su stasale u toku i neposredno poslije protekle agresije bitno oblikuje vrijednosno usmjeravanje i definiranje njihovog referentnog kruga u odnosu na druge i drugačije.

Novost koju donosi ova definicija u vidu proširenja polja koje vrijednosti pokrivaju, još je jedno područje ne manje važno od ostalih, a to je čovjekov unutrašnji svijet. Zanimljiva su promišljanja upravo o tom unutrašnjem svijetu u odnosu na vanjski, kao i relativnosti tog određenja (Devereux, 1990). Ono što je za jednu individuu unutrašnji svijet za drugu je vanjski jer unutrašnji svijet prve, za drugu je okolinsko, budući da su one jedna za drugu okolina.

Tanović konstatira da vrijednost nije "ni samo svojstvo predmeta, ni samo svojstvo duha, nego i jedno i drugo, vrijednost nečega i za nekoga, objektivni kvalitet stvari koji se subjektivno i doživljava i cijeni, dakle, specifična vrijednost objekta za subjekt" (Tanović, 1987, str. 27). Komentirajući njegovu definiciju vrijednosti, Edina Vejo (2003) ističe da ovakav pristup pojma vrijednosti „potvrđuje objektivnu, određenu bitkom čovjekove svijesti, prirodu vrijednosti. Čitavi filozofski pravci koji su predstavljali orijentire za misao jednog perioda, a čiji recidivi su trajali i duže, poricali su objektivno obilježje vrijednosti. Tako je pragmatizam svoj stav zasnovao na očiglednoj pogreški – zamijenivši upotrebnu vrijednost istine sa samovrijednošću Istine“ (Vejo, 2003, str. 42).

Vrijednosti su, nadalje, rezultat djelovanja i individualnih (potrebe) i socijalnih (društveni zahtjevi) faktora, odnosno predstavljaju kognitivni izraz individualnih potreba u socijalno prihvatljivim terminima, što je posljedica internalizacije društvenih zahtjeva. Nije za očekivati da će pojedinci sami, nadilazeći realni socijalni kontekst, odlučiti se za vrijednosne orijentacije u funkciji ozbiljenja zajedničkih vrijednosti, ukoliko aktuelni politički subjekti, mediji, nevladine organizacije i odgojno-obrazovne institucije podržavaju ili razvijaju potrebu za isključivom nacionalnom identifikacijom i homogenizacijom.

Vrijednosti, prema Rokeachu, imaju funkciju standarda za evaluaciju sebe i drugih. On smatra da su vrijednosti univerzalne, a da se pojedine kul-



ture razlikuju prema relativnoj važnosti pojedinih vrijednosti, odnosno strukturi vrijednosnih sistema. Rokeach, u skladu sa socijalno-psihološkom doktrinom, navodi da su vrijednosti uvjerenja i kao takve, također, imaju kognitivnu, afektivnu i bihevioralnu komponentu. Kognitivna komponenta se odnosi na to da pojedinac zna pravilan način ponašanja ili pravilno stanje kojem treba težiti. Emocionalna komponenta je vezana uz osjećaje koje imamo prema tome ponašanju ili stanju, odnosno da smo emocionalno za ili protiv. Bihevioralnu komponentu vrijednosti promatra kao intervenirajuću varijablu koja, kada je aktivirana, dovodi do akcije i djelovanja.

Haralambos (1989, str. 20) vrijednost vidi kao općenite smjernice za razliku od normi koje osiguravaju specifične upute o ponašanju. Za njega: "Vrijednost jest uvjerenje da je nešto dobro i poželjno. Ona određuje što je važno, dostojno truda i vrijedno zalaganja".

Psiholozi (Petz, 1992) vrijednosti definiraju kao skup općih uvjerenja i stavova o tome što je ispravno, dobro ili poželjno... Oni razvrstavaju vrijednosti prema širini njihove prihvaćenosti na individualne i opće, a u "dinamičkom pogledu" osvjetljavaju njihovo značenje u području "čovjekovih potreba, želja i ciljeva" tako da se njihovo značenje ogleda i u pogledu prioriteta i hijerarhije. Tako organizirane vrijednosti predstavljaju sistem koji "olakšava pojedinačno snalaženje, odlučivanje i integrirano djelovanje". Osim što tako vrijednosti pomažu čovjeku u njegovu snalaženju na individualnom i grupnom nivou u sve složenijim socijalnim odnosima i situacijama, one pomažu i u razumijevanju čovjeka na globalnom nivou. U ovom kontekstu se vrednote izjednačuju sa ciljevima pa se i operacionalno definiraju kao opći i relativno trajni ciljevi kojima pojedinac teži.

Sauber i saradnici (1993), govoreći o porodičnim vrijednostima, definiraju ih kao "određene ideje ili spoznaje (*itema*) koje daju značenje životu i objašnjavaju zašto članovi porodice čine određeni izbor alternativa, usmjerenja ili akcija" (Sauber et al., 1993). One su, prema istim autorima, inkluzivni, duboko internalizirani, lični osjećaji u pogledu ponašanja i očekivanja od života koji se očituju u direktnoj akciji.

Prema Radinu (2001, str. 79-90), većina definicija vrijednosti sadrži slijedeće elemente: poželjnost (vrijednost se određuje kao vrsta ili oblik motivacije), selekciju (vrijednost djeluje na ponašanje pojedinca), stabilnost (vrijednosti predstavljaju relativno trajnu karakteristiku ljudske svijesti), težnju ka sistemnosti (one kreiraju šire sisteme, koji imaju hijerarhijski karakter) i pozitivnost (za razliku od stavova one mogu biti prihvaćene u različitoj mjeri, ali nikada odbačene).



Schwartz (1992, str. 1-65) smatra da vrijednosti odražavaju tri osnovne ljudske potrebe: biološke potrebe, potrebe za interakcijom s drugima i potrebe za opstankom i funkcioniranjem grupe. Posebnost ove definicije je da naglašava socijalni interakcijski odnos s drugima i drugačijima i u tom kontekstu ističe potrebu za samoidentifikacijom i identifikacijom u okviru kolektiva s kojim se dijeli najveći broj vrijednosti i osobenosti. Ova definicija usmjerava pažnju na fenomen koji je često rezultat tog procesa – na socijalnu distancu.

Posebno iz ugla sociopedagoškog interesa interesantna je Rokeachova definicija po kojoj se vrijednosti pojavljuju i kao kriteriji ponašanja:

1. pomažu nam da zauzmemo ličnu poziciju u našim problemima,
2. čine nas osjetljivim za određenu ideologiju,
3. pomažu nam da se predstavimo drugima,
4. pomoću vrijednosti vršimo evaluacije i donosimo sudove,
5. upotrebljavamo ih da bismo potvrdili mišljenje o svom ja – u odnosu na druge ljude,
6. koristimo ih radi utjecaja na druge, npr., u procesu uvjeravanja nekoga u nešto,
7. koristimo ih kao odbrambene mehanizme kada želimo opravdati, racionalizirati neke stavove i postupke (Vujčić, 1987, str. 82; prema Vejo, 2003, str. 47).

Vukasović ističe da su vrijednosti “glavni pokretači čovjekova djelovanja. Vrijednosti su poželjna dobra, nešto za čime se teži, u čemu se nalazi radost, ono što čovjeka usređuje, izgrađuje i oplemenjuje” (Vukasović, 1994, str. 127).

Klasifikacija vrijednosti

Vrijednosti se manifestiraju kao dobra potrebna za život i duhovni razvoj, ciljevi prema kojima se krećemo, ideali kojima težimo, krajnje svrhe ljudskih nastojanja. Njihovu osnovicu čine materijalne vrijednosti, a na vrhu vrijednosne skale su više duhovne vrijednosti. Uz njih su etičke, religijske, intelektualne, estetske, kulturne, ekonomske, biološke i druge. S obzirom na njihovo značenje, treba razlikovati univerzalne, generičke ili općeljudske vrijednosti, koje postavljaju općevažeće kriterije, socijetalne ili vrijednosti konkretnog društva, gdje posebno značenje imaju nacionalne vrijednosti, i za pojedinca naročito važne personalne vrijednosti. Socijetalne i personalne moraju uvažavati više i njima nadređene općeljudske kriterije. Tako se



izgrađuje aksiologijski sistem vrijednosti poput „piramide široke osnove konkretnih dobara i visokog vrha kojeg krase vrijednosti istine, dobrote, ljepote, ljubavi, pravde, svetosti i druge“ (Vukasović, 1999b, str. 134-135).

Kluckhohn (1951, str. 388-433) ukazuje na nekoliko dimenzija na osnovu kojih je moguće klasificirati vrijednosti: *dimenzija modaliteta* (pozitivne, negativne), *dimenzije sadržaja* (estetske, kognitivne i moralne), *dimenzija intencije* (instrumentalne, terminalne), *dimenzija općenitosti* (specifične, one koje su vezane za neke društvene uloge i grupe s jedne strane, i “tematske”, one koje prožimaju određenu kulturu), *dimenzija intenziteta* (kategoričke i preferencijalne; hipotetske-utopijske; tradicionalne i ritualne), *dimenzija mjesta u organizaciji* (centralne i periferne), i *dimenzija obima* (lične, grupne, i univerzalne).

Rokeach (prema Ajduković, 1989) vrijednosti dijeli i klasificira po nekoliko kriterija. Prvo ih dijeli na terminalne i instrumentalne vrijednosti. Vrijednosti koje se odnose na čovjekovo konačno stanje egzistencije, odnosno vrijednosti kao krajnji ciljevi, ideali – trebale bi biti terminalne vrijednosti (udoban život, uzbudljiv život, usavršavanje, svijet mira, svijet ljepote, jednakost, porodična sigurnost, sloboda, sreća, unutarinja harmonija, zrela ljubav, nacionalna sigurnost, zadovoljstvo, spas duše, samopoštovanje, društveno priznanje, pravo prijateljstvo, mudrost). Instrumentalnim vrijednostima Rokeach naziva vrijednosti koje se odnose na način života, odnosno vrijednosti kao sredstva (ambicioznost, širokogrudnost, sposobnost, veselje, čistoća, hrabrost, pomirljivost, uslužnost, časnost, kreativnost, nezavisnost, promišljenost, logičnost, biti voljen, odanost, ljubaznost, pouzdanost, samokontroliranost).

Terminalne vrijednosti Rokeach dijeli na lične, koje se odnose na subjekt i na društvene vrijednosti. Instrumentalne vrijednosti dijeli u dvije grupe: moralne (npr. pošten) i kompeticijske vrijednosti (npr. ambiciozan). Ako se čovjek suprotstavi prvima, to vodi osjećaju krivice, a ako se suprotstavi drugima, javlja se osjećaj vlastite neadekvatnosti.

Tanović (1972; prema Ajduković, 1989) dijeli vrijednosti na individualne i društvene. Društvene označava kao reprezentante zajedničkih interesa i potreba individua, kao što je npr. sigurnost, zakonitost, pravednost, jednakost, sloboda. Pod individualnim vrijednostima podrazumijeva osobine karaktera, vrline, originalnost, a to su, npr., intelektualna radoznalost, umjetnička kreativnost, osobna sreća.

Prema kriteriju položaja u hijerarhiji vrijednosti Maslow (1959, 1982; prema Ajduković, 1989) dijeli vrijednosti na:



1. B-vrijednosti (engl. *being*) – više vrijednosti, vrijednosti rasta, samoaktualizacije;
2. D-vrijednosti (engl. *deficiency*) – niže vrijednosti, vrijednosti koje proizlaze iz nedostatka nečega, kao što su, naprimjer, vrijednosti koje se baziraju na fiziološkim potrebama.

Prema kriteriju oblast života na koju se vrijednosti odnose, Allport, Vernon i Lindzey (1960; prema Ajduković, 1989) iznose klasifikaciju koja je izvršena na osnovi Sprangerove tipologije ličnosti, prema kojoj vrijednosti dijele na: teoretske (spoznaja, istina), ekonomske (korist), estetske (ljepota), socijalne u užem smislu (humanost), političke (moć i vlast), religiozne. Vrijednosti odražavaju relativno stabilno ponašanje osobe u privatnom i društvenom životu.

Pantić (1973; prema Ajduković, 1989) navodi više mogućih kriterija klasifikacije vrijednosti:

1. porijeklo vrijednosti (individualne, institucionalne);
2. specifična funkcija vrijednosti u životu pojedinca (prilagođavanje u užem smislu, ego odbrana, spoznajna funkcija, funkcija samoaktualizacije);
3. stepen općenitosti vrijednosti (specifične preferencije, uvjerenja i akcije, odnosno generalizirani stavovi, životne filozofije);
4. stepen usvojenosti, prihvaćenosti vrijednosti (deklarirane vrijednosti koje održavaju socijalnu poželjnost, stvarne vrijednosti koje upravljaju ponašanjem);
5. stepen udaljenosti od subjekta (konkretna koje su emocionalno važne subjektu i apstraktne koje su udaljene od subjekta, one na koje se gleda s distance);
6. lokacija vrijednosti (subjektne, objektne);
7. način operacionalizacije, uloga vrijednosti u istraživanju kao varijable (vrijednosti kao nezavisne varijable, kao posredujuće varijable, kao zavisne varijable).

Rescher (1969), pak, razlikuje pet "nivoa" vrijednosti: individualni, grupni, societalni, nacionalni i općečovječanski.

Iz perspektive odgojnih nastojanja naročitu važnost imaju duhovne vrijednosti – etičke, intelektualne, estetske, religijske, kulturne, nacionalne, personalne i porodične. A sve vrednote „u funkciji postizanja odgojne svrhe i zadaća s pravom nose odgojne vrijednosti“ (Vukasović, 1999b, str. 135).



Na kraju ove kratke analize moguće je u kompleksnom sistemu vrijednosti, kao jedne od ključnih odrednica čovjeka i njegova društva u svim ključnim aspektima postojanja i djelovanja, diferencirati niz jednako važnih dimenzija.

- prva je sam pojam vrednota, njihova semantika i područja koja pokrivaju;
- druga se odnosi na njihovu manifestaciju /verbalno, ponašajno.../;
- treća dimenzija je usmjerena na hijerarhizaciju vrijednosti;
- četvrta se odnosi na nivoe vrednota kojih je više:
- individualna /odnosi se na osobnu egzistenciju, ciljeve, autopercepciju, heteropercepciju.../;
- grupna /porodica, vršnjaci, profesionalne grupe.../;
- socijetalna /kulturni, civilizacijski dosezi i politički principi/;
- nacionalna /zajednički identitet, društveni ustroj, politička orijentacija.../;
- općeljudska /humanizam, solidarnost, mir.../;
- peta je djelatna /ostvarivanje ličnih ili grupnih ciljeva/;
- šesta spoznajna /razumijevanje vlastitog ponašanja i djelovanja kao i ponašanja i djelovanja drugih/;
- sedma se odnosi na ulogu vrednota u kreiranju društvenih normi, a time i zakona (Janković, 1998, str. 13-22).

Navedene definicije i klasifikacije vrijednosti bile su u funkciji osnaženja razumijevanja vrijednosnih orijentacija, koje dozvoljavaju veća odstupanja od osnovnih tendencija za razliku od sistema vrijednosti koji podrazumijeva veću hijerarhiziranost vrijednosti i njihovu strukturiranost.

Vrijednosne orijentacije

U kontekstu govora o vrijednostima, za razliku od sistema vrijednosti koji djeluje mnogo dosljednije i rigidnije, vrijednosne orijentacije dozvoljavaju veću slobodu, imaju usmjeravajuću, a ne određujuću funkciju (Petrović, 1973). Iz ove terminološke distinkcije nastao je senzibilitet za izdvajanje vrijednosnih orijentacija kao disertativne varijable. Razlog više je to što kroz odgojno-obrazovne institucije možemo pokrenuti proces reanimiranja vrijednosnih orijentacija, u kojima se mogu svi prepoznati i koje mogu biti prihvatljive za sve, u funkciji reafirmiranja osobenog bosanskohercegovačkog sistema vrijednosti kao osnove socijalnog tkiva.



Definicijski, vrijednosne orijentacije podrazumijevaju „skup obrazaca ponašanja u sferi zadovoljavanja potreba i ciljeva pojedinca koji, kao određena ponašanja cjeline, izražavaju njegovu osnovnu životnu orijentaciju, a bivaju uslovljeni objektivnim uslovima života pojedinca, odnosno društvene grupe kojoj pripada“ (Pešić, 1977, str. 126).

Pojam vrijednosna orijentacija/životni stil, za razliku od kvaliteta života i životnog standarda, u sebi oduvijek nosi konotaciju nematerijalnog, simboličkog i kulturnog (Spasić, 2004). On je u tijesnoj vezi sa društvenom raslojenošću i uvijek je stil života neke društvene grupacije, najčešće klase – društvenog sloja.

Sokolov smatra da pojam vrijednosne orijentacije izražava individualno značenje kulturnih vrijednosti, definiranost i usmjerenost različitih oblika duhovne i praktične aktivnosti (Sokolov, 1976). Osobenost bosanskohercegovačkog socijalnog miljea je i u tome što su ranije, kroz kulturalno približavanje, dugotrajnim suživotom i isprepletenim međutjecanjem, bile oblikovane kulturne vrijednosti različitih naroda, koji su dijelili zajednički životni prostor. Tako se izvan Bosne i Hercegovine njeni žitelji prepoznaju ‘Bosancima’ – osobenim pojedincima i grupacijom koja ima vrijednosno i mentalitetski mnogo zajedničkog.

Vrijednosna orijentacija obuhvata način života, stavove, ponašanje, interesovanja i mišljenja pojedinaca ili grupe ljudi. Prema Rokeachu, to su vrijednosti koje imaju dvostruku ulogu: 1. funkcioniraju kao standardi pomoću kojih osoba organizira sebe (svoje samopoimanje), svoje odnose s drugima i poduzete akcije i 2. izraz su ljudskih potreba i imaju funkciju zadovoljenja tih potreba (Rokeach, 1973).

Radin (1988) smatra da su za razliku od vrijednosti, koje po svojoj naravi predstavljaju poželjne ciljeve, vrijednosne orijentacije modeli ponašanja u funkciji ostvarenja vrijednosti.

Vrijednosne orijentacije u ovom radu su posebno značajne budući da su uzete kao varijabla koja može imati značajnu vezu sa socijalnom distancom.

Socijalna distanca

Pojam socijalne distance ustanovio je Georg Simmel. Robert Park je od Simmela usvojio pojam socijalne distance u toku svog studija u Berlinu 1890. Park je Bogardusu sugerirao analizu i upotrebu ovog pojma, a kao rezultat je Bogardusova skala socijalne distance.



Socijalna distanca je mjera bliskosti ili udaljenosti pojedinca ili pojedinaca u odnosu na neku socijalnu ili etničku grupaciju. Smatra se da socijalna distanca pojedinaca zavisi od emotivne komponente etničkih stavova za koje se smatra da utječu na javljanje predrasuda. Ukoliko je socijalna distanca veća, tim više utječe na ponašanje u zajednici, odnosno na nemogućnost socijalne komunikacije i učešća u zajedničkim programima koji su namenjeni unapređenju općih životnih uvjeta. Socijalna distanca je promjenljiva kategorija i često je pod utjecajem sredstava masovnog komuniciranja ili djelovanja drugih faktora.

Prema Ethingtonu (1997), Parkov model predstavlja instiktivnu svjesnost o razlikama. Kao argumentaciju za svoje određenje, Ethington navodi Parkovu misao: "Ono što obično nazivamo predrasudama izgleda da su više ili manje instiktivne i spontane dispozicije za održavanje socijalne distance" (Ethington, 1997, str. 5). Park naglašava saglasnost, i u skladu svog teorijskog opredjeljenja tumači i pojam predrasuda: "Predrasuda nije agresivna već održavajuća snaga, vrsta spontanog održavanja, koja nastoji da zaštiti društveni poredak i socijalna odstojanja koja taj poredak održavaju" (Ethington, 1997, str. 5). Ovdje treba imati na umu Simmelov stav da geometrijska distanca može da proizvede socijalnu distancu. U Park-Bargessovom modelu događa se upravo suprotno, ljudi najprije instiktivno održavaju socijalnu distancu, da bi zatim počeli da se i prostorno udaljavaju, npr., da traže različito područje stanovanja.

Park je pojam socijalne distance obrazložio u cilju ispitivanja jedne vrste socijalne distance – svijesti o rasnoj pripadnosti: "Termini 'svijest o rasi' i 'svijest o klasi', opisuju stanje svijesti u kome postajemo, često iznenada i neočekivano, svjesni udaljenosti koje razdvajaju, ili se čini da nas razdvajaju, od klase i rasa koje u potpunosti ne razumijemo" (Ethington, 1997, str. 5). U tom smislu, distanca je "stanje svijesti". Ovo Parkovo shvatanje poredi se sa Giddingsovom "svijesti o vrsti" na kojoj je utemeljen njegov sociološki sistem.

Parkovu definiciju socijalne distance kao "stepen i mjeru razumijevanja i intimnosti koji karakteriziraju predsocijalne i socijalne odnose uopće" (Park, 1924, str. 339-344; Havelka, Kuzmanović & Popadić, 1998). Bogardus, donekle, reformulira kao "različite stepene razumijevanja i osjećanja koji postoje između grupa" i pravi test koji bi trebao da izmjeri ovu pojavu preko konkretnih odnosa u koje pripadnici različitih grupa mogu da stupaju. Od 1928. god., kada je Bogardus po prvi put definirao sedam takvih odnosa, do danas, skala socijalne distance pretrpjela je mnogobrojne modifikacije i promjene (Vuksanović, 2004).



Bogardusova skala socijalne distance u cjelini izgleda ovako:

1. Usko srodstvo/bračni drug,
2. Lični prijatelj,
3. Komšija u ulici gdje živite,
4. Kolega na poslu,
5. Državljanin zemlje u kojoj živite,
6. Posjetilac zemlje u kojoj živite,
7. Istjerao bih ga iz zemlje.

Većina autora u istraživanjima, socijalnu distancu definira polazeći od klasične Bogardusove skale ili neke od njenih modifikacija, što je urađeno i u ovom istraživanju (primijenjena je modificirana skala socijalne distance).

Danas je uvriježeno mišljenje da je socijalna distanca najbliža konativnoj komponenti stava koja može, ali i ne mora, biti u skladu sa preostale dvije komponente (emotivnom i kognitivnom).

Dakle, socijalna distanca je mjera bliskosti ili udaljenosti pojedinca ili pojedinaca u odnosu na neku socijalnu ili etničku grupaciju. Smatra se da socijalna distanca pojedinaca zavisi od emotivne komponente etničkih stavova za koje se smatra da utječu na javljanje predrasuda. Ukoliko je socijalna distanca veća, tim više utječe na ponašanje u zajednici, odnosno na nemogućnost socijalne komunikacije i učešća u zajedničkim programima koji su namijenjeni unapređenju općih uvjeta života. Socijalna distanca je promjenljiva kategorija i često je pod utjecajem sredstava masovnog komuniciranja ili drugih faktora.

Socijalna distanca predstavlja društvenu udaljenost prema bilo kojim grupama, pojedincima ili vrijednostima. Etnička distanca je socijalna distanca u etničkim odnosima (Heršak, 1998).

Ukoliko bismo nastojali da na najjednostavniji način definiramo socijalnu distancu, onda bi to bio stepen u kojem su pojedinac ili grupa voljni da se pridruže drugom pojedincu ili grupi. U tom kontekstu, značajna je priroda konstrukcije ličnog identiteta.

Lični identitet

Smatrajući ga jednim od korelata vrijednosnih orijentacija i socijalne distance u istraživački dizajn uvrstili smo lični identitet.

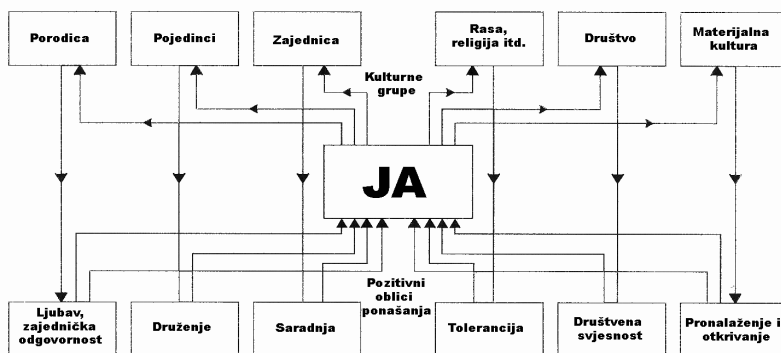
Prema Assmannu (2005), identitet je fenomen svijesti, odnosno „dovođenje jedne nesvjesne slike o sebi na razinu refleksivnog. To vrijedi kako u individualnom, tako i u kolektivnom životu. Osoba sam samo u



onoj mjeri u kojoj sebe znadem kao osobu, a isto tako je neka grupa pleme, narod ili nacija samo u onoj mjeri u kojoj ona sebe u okviru takvih pojmova razumijeva, predočuje i predstavlja“ (Assmann, 2005, str. 153).

Assmann (2005) jednostavnu dihotomiju *ja* i *mi* identiteta zamjenjuje trodijelnim modelom tako što unutar *ja* identiteta razlikuje *individualni* i *personalni* identitet. *Individualni* identitet je slika, izgrađena i čuvana u svijesti pojedinca, svih pojedinačnih crta koje ga razlikuju od „svih (signifikantnih) drugih, to je svijest, razvijena na vodilji tijela, svoje nesvodive vlastitosti, svoje jedinstvenosti i nezamjenjivosti.“ *Personalni* identitet je, naspram toga, ukupnost svih uloga, svojstava i kompetencija koje padaju na pojedinca tokom njegovog „uzglobljivanja u specifičnu konstelaciju socijalnog ustrojstva“. Individualni identitet se odnosi na „kontingenciju života sa svojim približnim vrijednostima rođenja i smrti, na tjelesnost postojanja i njegovih osnovnih potreba.“ Personalni identitet, pak, odnosi se na „socijalno priznanje i uračunljivost individue.“ Oba aspekta *ja*-identiteta, a time i individualnog identiteta jesu sociogeni i kulturno determinirani. Oba procesa, proces individuacije i socijalizacije, odvijaju se u kulturno zacrtanim okvirima. Oba aspekta identiteta su stvar svijesti koja se na specifičan način formira i određuje „jezikom i svijetom predodžbi, vrijednostima i normama jedne kulture i epohe“ (Assmann, 2005, str. 154-155).

Prema teoriji socijalnog identiteta, ljudi su pristrasni prema vlastitoj grupi jer na taj način postižu pozitivnu različitost vlastite grupe, pozitivan socijalni identitet, a time povećavaju lično samopoštovanje. Unutar ove teorije samopoštovanje je dobilo centralnu ulogu u objašnjenju međugrupne diskriminacije. Na slici 1. prikazane su društvene interakcije koje utječu na formiranje slike o sebi.



Slika 1. Društvene interakcije koje utječu na formiranje slike o sebi
(Izvor: Brown, 1954)



Pod pojmom ličnog samopoštovanja podrazumijevamo evaluaciju sebe, odnosno osjećaj lične vrijednosti i poštovanja prema samom sebi. Istraživanja su pokazala da je kod ljudi samopoštovanje važan faktor za subjektivni osjećaj zadovoljstva i za uspješnost u različitim područjima djelovanja. Lično samopoštovanje je primarni indikator pozitivne psihološke prilagodbe. U posljednje vrijeme porastao je interes za koncept samopoštovanja u različitim znanstvenim disciplinama, posebno u područjima kliničke i socijalne psihologije, a naročito je značajan i za socijalnu pedagogiju.

Samopoštovanje može biti lično i socijalno, zavisno od toga evaluiramo li sebe kao pojedinca ili pripadnika neke grupe ljudi (Jelić, 2003).

U literaturi se koncept ličnog samopoštovanja često spominje, a različiti autori ga definiraju na različite načine. Coopersmith (1967) lično samopoštovanje definira kao stepen uvjerenja pojedinca u vlastite kompetencije, važnost, uspješnost ili vrijednost, te ga tretira kao višedimenzionalni konstrukt. U Maslowljevoj teoriji samopoštovanje se nalazi na četvrtom nivou hijerarhijski organiziranih potreba (motiva) pojedinca, a sastoji se od dvije komponente: želje za kompetentnošću i želje za prestižem. Rosenberg ga definira kao globalnu vrijednosnu orijentaciju prema sebi (Lacković-Grgin, 1994). Luhtanenova i Crockerova (1992) navode da mnogi autori lično samopoštovanje shvataju kao evaluativnu dimenziju pojma o sebi, te je kao takvo često mjereno i istraživano. U različitim istraživanjima korištene su i različite skale ličnog samopoštovanja. Većina njih zasniva se na samoiskazu učesnika i procjeni globalnog samopoštovanja (Rosenberg, 1965 – Skala samopoštovanja) ili na samopoštovanju specifičnom za određena područja i kompetencije (Fitts, 1964 – Tennessee skala pojma o sebi; Janis & Field, 1959 – Skala osjećaja neadekvatnosti; Coopersmith, 1967 – Skala samopoštovanja).

Smatrajući da je, pored ličnog samopoštovanja, kolektivni identitet značajan korelat vrijednosnih orijentacija i socijalne distance uvrstili smo ga u istraživački dizajn.

Kolektivni identitet

Individualitet raste izvana prema unutra. On se izgrađuje snagom svoga udjela u interakcijskim i komunikacijskim obrascima grupe kojoj se pripada, te snagom svog udjela u slici grupe o sebi. Ovo nas dovodi do zaključka, kako i Assmann smatra, da „kolektivni identitet grupe ima prednost nad osobnim identitetom individue, ili identitet je socijalni fenomen, odnosno



on je sociogen“ (Assmann, 2005, str. 153). Tako, kolektivni ili mi-identitet ne postoji izvan individua koje ono „mi“ konstituiraju i nose. On je „stvar individualnog znanja i svijesti“ (Assmann, 2005, str. 154).

Pod kolektivnim i mi-identitetom podrazumijevamo sliku koju neka grupa gradi o sebi i s kojom se njeni članovi identificiraju. Kolektivni identitet je pitanje identifikacije od strane učesničkih individua. On ne postoji po sebi, nego samo u onoj mjeri „u kojoj određene individue pristaju uz njega“. On je onoliko jak ili slab „koliko je živ u svijesti članova grupe i koliko je u stanju motivirati njihovo mišljenje i djelovanje“ (Assmann, 2005, str. 155).

Kolektivni identitet se ne može (ukoliko se to putem vanjske prisile ne otežava ili čini nemogućim) otkazati, naprimjer, iseljenjem ili konverzijom. Kolektivni identitet može izbljedjeti do potpune ispražnjenosti – a život bi se opet nastavio, za razliku od ja-identiteta čije bi pražnjenje, slabljenje ili oštećenje imalo patološke posljedice. Kolektivni identiteti spadaju u područje socijalnog *imaginaire* (Castoriadis, 1975; Baczko, 1987; Andreson, 1983/1998; Elwert, 1989; Assmann, 2005, str. 156-157).

Za razliku od ličnog, kolektivno samopoštovanje proizlazi iz pripadnosti određenoj socijalnoj grupaciji. Luhtanenova i Crockerova (1992) smatraju ga važnim moderatorom pristrasnosti prema vlastitoj grupi i vjeruju da postoje relativno stabilne individualne razlike u socijalnom samopoštovanju, kao što postoje u ličnom.

Međutim, istraživači upozoravaju na neprikladnost mjera samopoštovanja u odnosu na pretpostavke teorije socijalnog identiteta. Naime, u istraživanjima socijalnog identiteta često se mjeri samopoštovanje na ličnom nivou, iako je učesniku salijentan grupni, socijalni identitet. To se može objasniti time da neke socijalno-psihološke teorije samopoštovanja, za razliku od teorije socijalnog identiteta, više naglašavaju individualističke, lične aspekte slike o sebi.

Skale koje smo spomenuli u kontekstu govora o istraživanju ličnog samopoštovanja (Rosenberg, 1965; Fitts, 1964; Coopersmith, 1967, str. 4-5, 38) stavljaju naglasak na individualne aspekte samopoštovanja i daju samo djelimičnu sliku pojedinčeve slike o sebi. U njima je koncept kolektivnog (socijalnog) samopoštovanja zanemaren. Postavka teorije socijalnog identiteta je da pojedinci nastoje ostvariti i povećati ne samo lično nego i kolektivno samopoštovanje.

Pojedinčevo kolektivno samopoštovanje je visoko ukoliko se njegova socijalna grupa vrednuje pozitivno u odnosu na relevantne komparativne grupe.



Da bi se provjerile postavke teorije socijalnog identiteta, nužno je imati mjeru samopoštovanja koja je proizašla iz socijalnog identiteta pojedinca, tj. pripadnosti socijalnoj kategoriji u kojoj se pojedinac trenutno nalazi.

Breckler, Greenwald i Wiggins 1986. godine konstruirali su skalu čija je namjena bila mjerenje kolektivnog samopoštovanja. Ona se zasniva na pretpostavci da postoje tri motivacijske facete pojma o sebi: privatna, javna i kolektivna, te da pojedinac nastoji ostvariti vlastitu vrijednost na svakoj od njih. Iako autori kolektivno samopoštovanje definiraju kao «mi» facetu pojma o sebi, postignuća na ovoj faceti definirana su individualistički, tj. kao dostignuća pojedinca unutar referentne grupe (Breckler, Greenwald & Wiggins, 1986; Luhtanen & Crocker, 1992, str. 302-318).

Jedina skala koja je, zaista, pokušala ispitati globalno, kolektivno samopoštovanje je Skala kolektivnog samopoštovanja (CSES) Luhtanenove i Crockerove (1992). Ona mjeri izraženost pojedinčevog socijalnog identiteta vezanog uz članstvo u grupi koja je pojedinцу predodređena, tj. zadana, kao što su nacija, rasa, spol, religija i sl. Skala je orijentirana na zadane, umjesto na izabrane socijalne grupe (hobi, interesi) zato što je identitet iz zadanih grupa stalno prisutan kod pojedinca i on ga unosi i u one grupe čiji je član ličnim izborom. Još važnije, cilj skale je mjerenje globalnog, relativno stabilnog nivoa socijalnog samopoštovanja, što omogućuje usporedbu sa skalama koje mjere globalno, relativno stabilno lično samopoštovanje (Rosenbergova skala ličnog samopoštovanja – RSES).

Pretpostavka teorije socijalnog identiteta jest da postoji povezanost između ličnog i kolektivnog samopoštovanja jer imaju zajedničko jezgro u slici o sebi (opći osjećaj vrijednosti, pozitivnost slike o sebi u cjelini). Jelić (2003) ističe da su dosadašnja istraživanja podržala ideju o međudjelovanju ova dva tipa samopoštovanja. U nekima od njih pokazalo se da pristranost prema vlastitoj grupi ili međugrupna diferencijacija povećavaju lično samopoštovanje. Cialdini i Richardson (1980) u svom su istraživanju pokazali da neuspjeh na testu, za koji je pretpostavka da će više ugroziti lično nego kolektivno samopoštovanje, kod učesnika dovodi do uzdizanja kvaliteta vlastitog fakulteta i omalovažavanja kvaliteta konkurentskog fakulteta, što ima direktniji utjecaj na povećanje kolektivnog nego ličnog samopoštovanja (Luhtanen & Crocker, 1992; Jelić, 2003). Dakle, pokazalo se da jedan tip samopoštovanja ponekad može kompenzirati drugi i stoga nam mogućnost mjerenja kolektivnog samopoštovanja zajedno s ličnim daje priliku da te procese posmatramo pod novim svjetlom (Luhtanen & Crocker, 1992).



Teorija socijalnog identiteta istovremeno podržava dvije pretpostavke o odnosu samopoštovanja i pristranosti prema vlastitoj grupi:

a) pojedinci s visokim samopoštovanjem pokazuju veću pristrasnost prema vlastitoj grupi,

b) pojedinci s niskim samopoštovanjem pokazuju veću pristrasnost prema vlastitoj grupi.

U prilog prvoj pretpostavci ide istraživanje Luhtanen i Crockerove (1992), koje su koristeći Skalu kolektivnog samopoštovanja dobile da najviše pristrasnosti prema vlastitoj grupi pokazuju pojedinci s visokim socijalnim samopoštovanjem. Veliki nedostatak ovog istraživanja jeste činjenica da je Skala kolektivnog samopoštovanja globalna mjera socijalnog samopoštovanja, tj. nije povezana sa specifičnom grupom, nego se odnosi na sve grupe kojima pojedinac pripada. Osim toga, autorice su u svom istraživanju koristile paradigmu minimalne grupe (laboratorijski uvjeti), pa je upitno koliko je socijalni identitet koji su željele ispitati salijentan (Luhtanen & Crocker, 1992; Jelić, 2003). Kako bismo izbjegli navedene nedostatke u našem istraživanju povezali smo Skalu kolektivnog samopoštovanja s nacionalnom grupom. Osim toga, istraživanje nije provedeno u laboratorijskim uvjetima.

Druga pretpostavka provjeravana je, uglavnom, manipulacijom ličnim samopoštovanjem. Učesnicima se daje povratna informacija o uspjehu u određenom zadatku i time se povećava ili smanjuje njihovo samopoštovanje. Nakon toga, njihov zadatak je da procijene druge pojedince s iznadprosječnim i ispodprosječnim rezultatom na istom zadatku za koji su dobili povratnu informaciju. Pokazalo se da pojedinci s visokim samopoštovanjem imaju izražen motiv za samouzdizanjem, te da pokazuju izrazitiju pristrasnost prema pripadnicima vlastite grupe. Nasuprot tome, pojedinci s niskim samopoštovanjem imaju izražen motiv za samozaštitom koji se manifestira kroz omalovažavanje vanjske grupe. Više je nego očigledno da i lično i kolektivno samopoštovanje djeluju u domenama interpersonalnih i intergrupnih odnosa (Jelić, 2003).

Jedna od formi kolektivnog identiteta, naročito na bosankohercegovačkim prostorima izražena, jeste nacionalni identitet. U naš istraživački dizajn je uvršten kao varijabla koja može imati značajnu korelaciju sa vrijednosnim orijentacijama i socijalnom distancom.



Nacionalni identitet

U cilju znanstvenog pristupa fenomenu nacionalnog identiteta, krenut ćemo od osnovnih teorijskih okvira koji ga definiraju: teorije socijalnog identiteta, modela akulturacije i razvojne teorije.

Prema teoriji socijalnog identiteta autora Tajfela i Tarnera (1986) identitet svake individue podrazumijeva postojanje socijalnog identiteta koji proizlazi iz pripadnosti pojedinca različitim grupama.

Nacionalni identitet je dio socijalnog identiteta koji se zasniva na osjećaju pripadnosti nacionalnoj grupi/naciji. Samo članstvo u grupi dovodi do razvijanja osjećaja pripadnosti, što doprinosi pozitivnom samopoimanju. Primarna motivacija pojedinca, kao člana grupe, jeste razvijanje pozitivnog socijalnog identiteta, jer takav identitet doprinosi njegovom psihičkom zdravlju, osjećaju sigurnosti, vlastite vrijednosti, samopoštovanju, osjećaju pripadanja društvu i sl. Da bi se to ostvarilo, grupa se nastoji pozitivno vrednovati. U situaciji kada pripadnost određenoj grupi ne donosi navedene dobrobiti, nego razvija suprotne efekte (smanjenje samopouzdanja, gubitak osjećaja vlastite vrijednosti i sl.) govorimo o negativnom socijalnom identitetu. Takav identitet se može razviti, naprimjer, u dodiru manjinske s većinskom grupom, pri čemu se razvija nisko samopoštovanje kod članova manjinske grupe jer se pojedinac percipira kao član inferiorne grupe. Pojedinac nastalo stanje može riješiti na dva načina. Prvi je odbacivanje trenutnog socijalnog identiteta i prelaz u dominantnu grupu, što može imati negativne psihološke posljedice. Također, to je nemoguće učiniti ako su granice grupe čvrste (npr. spol, rasa). Drugi način razrješenja negativnog socijalnog identiteta je zadržavanje postojećeg identiteta i razvijanje mehanizama «odbrane» svoje grupe (Tajfel & Turner, 1986, str. 7-24). To se ostvaruje razvojem ponosa unutar grupe (npr., kod nacionalnih grupa radi se o usporedbi s drugim nacionalnim grupama, dakle općenito usporedbom s manjinskom, a ne s dominantnom grupom i to tako da ishod usporedbe bude pozitivan, dakle, odabiru se one grupe za koje se zna da imaju neku karakteristiku koja je lošija ili ima negativno značenje, dok je kod vlastite grupe ta karakteristika “jaka” ili pozitivna). Osim toga, da bi se stekao pozitivan socijalni identitet, moguće je reinterpretirati nepovoljne karakteristike na taj način da se insistira na onim dimenzijama na kojima bi usporedba bila povoljna, a ignoriraju se dimenzije na kojima je usporedba nepovoljna. Naprimjer, ako neka nacionalna grupa nema posebno bogatu kulturnu baštinu, ali je kroz historiju



imala izrazito dobre vladare (vojskovođe, predsjednike) koji su se, naprimjer, zalagali za ekonomski prosperitet naroda, tada se neće predstavljati kroz kulturalna postignuća, već će naglašavati dobrobiti i vrijednosti koje su postignute zahvaljujući dobrim državicima.

Najizrazitija identifikacija s vlastitom grupom uslijedit će kada su granice među grupama nepropusne, kada su statusni odnosi nestabilni, te kada se razlike percipiraju kao nelegitimne.

Kada govorimo o nacionalnosti, ona može biti određena porijeklom ili vlastitim opredjeljenjem, pri čemu osjećaj pripadnosti određenoj naciji proizlazi iz samoodređenja sebe kao člana nacionalne grupe, a značajnu ulogu ima emocionalna komponenta. Članovi iste grupe dijele vrijednosti, stavove, vjerovanja, običaje, jezik, religiju. Također je moguće da se pojedinac nalazi pod utjecajem dviju različitih kultura, dakle, postoji mogućnost identifikacije s dvije različite kulture. Pokazalo se da takva situacija može imati nepovoljan utjecaj na formiranje identiteta usljed konflikta vrijednosti, stavova i normi kod onih nacija/kultura koje su bitno različite. Pozitivan utjecaj dviju različitih kultura postoji kada su kulture sličnih vrijednosti, stavova i normi, a to doprinosi svijesti o raznolikosti i, što je najbitnije, toleriranju razlika.

Pojam akulturacije odnosi se na promjene stavova, vrijednosti i ponašanja kod nosilaca dviju ili više različitih kultura usljed njihove interakcije, te dugog i direktnog dodira. Promjene koje se dešavaju usljed takvih kontakata izraženije su na nivou grupe nego na nivou pojedinca. Naprimjer, o akulturaciji govorimo kada postoji duži kontakt između pripadnika istočnjačke i zapadnjačke kulture pri čemu, dakle, prisustvom na istom prostoru dolazi do transformacije izvornih kulturalnih modela jedne ili obiju grupacija.

U okviru određenja etničkog identiteta, Phinney (1990) koristi ovaj model kojim opisuje kako se razvija etnički identitet manjinskih grupa na američkom području, pri čemu je fokus na činjenici da te manjinske grupe pripadaju kulturama koje su različite od većinske. Proučava se što se dešava u kontaktu pripadnika tih kultura s dominantnom, npr. zapadnjačkom kulturom. Ovdje je naglasak na načinu na koji se pojedinac odnosi prema vlastitoj grupi koja je dio šire zajednice.

Pri analizi promjena do kojih dolazi usljed dužeg kontakta pripadnika različitih etničkih skupina s dominantnom kulturom, polazi se od dva različita teorijska modela. Jedan je *linearni/bipolarni model*, koji pretpostavlja da su etnički identitet i akulturacija međusobno isključivi, što znači



da jačim uključivanjem u širu zajednicu slabi etnički identitet i obrnuto. *Dvodimenzionalni model* pretpostavlja da pojedinac može biti nezavisno vezan za vlastitu, manjinsku i za dominantnu kulturu. Prema stepenu identifikacije s manjinskom i dominantnom grupom razlikujemo četiri tipa orijentacije (Phinney, 1990, str. 499-514):

- *Bikulturalizam* se odnosi na snažnu identifikaciju s obje kulture. Ova orijentacija se odnosi na osobe koje prihvataju svoje porijeklo i njeguju tu vezu te istovremeno u istoj mjeri prihvataju i cijene kulturu u kojoj žive (koja je dominantna).
- *Asimilacija* je snažna identifikacija s dominantnom, a slaba s vlastitom kulturom.
- *Separacija* je snažna identifikacija s vlastitom, a slaba s dominantnom kulturom. Ovakvu orijentaciju nalazimo kod getoiziranih kultura.
- *Marginalizacija* je slaba identifikacija s bilo kojom kulturom.

U okviru razvojnih teorija etnički (nacionalni) identitet predstavlja dinamičan koncept, koji je promjenjiv u vremenu i kontekstu. Polazište predstavlja Eriksonova teorija formiranja ego – identiteta, u kojoj ostvareni identitet predstavlja rezultat dugotrajnog eksperimentiranja i istraživanja. Ovu koncepciju razvoja identiteta Phinney (1990) preuzima i primjenjuje na opisivanju razvoja etničkog identiteta, pri čemu navodi tri faze njegovog razvoja. Usvajanje ovakvog identiteta predstavlja proces u kojem pojedinac preispituje njegovu ulogu u svom životu.

Prva faza je faza difuznog, neistraženog identiteta. U ovoj fazi nalaze se adolescenti i sve osobe koje nisu nikad istraživale etnički identitet. Prema nekim autorima kod pripadnika etničkih manjina u ovoj fazi javlja se preferencija dominantne kulture. Ovakav odabir može biti i posljedica toga da pojedinac jednostavno nije razmišljao o etničnosti (nacionalnosti). Također, postoji mogućnost da roditelji preuzmu većinski identitet pa pojedinac jednostavno preuzme stavove roditelja, bez vlastitog istraživanja.

Druga faza je faza istraživanja. Očituje se kroz uključivanje u život vlastite etničke skupine, a svijest o pripadnosti vlastitoj skupini raste kroz različite aktivnosti: učestvovanje u kulturnim događanjima, čitanje, informiranje, posjećivanje etničkih muzeja i sl.

Treća faza je faza internalizacije identiteta. Javlja se kao rezultat istraživačkih aktivnosti, a znači razumijevanje i vrednovanje vlastite etnično-



sti. Značenje internaliziranog identiteta je različito kod svakog pojedinca i grupe jer postoje različita lična i historijska iskustva (Phinney, 1990, str. 499-514).

Internalizirani etnički identitet ne znači nužno visok stepen etničke uključenosti, jer osoba može biti svjesna etničke pripadnosti, a ne održavati običaje. Također, ovo ne znači kraj procesa, jer ponovo može doći do preispitivanja identiteta i njegovog značenja. Ovaj model je primjenjiv i za dominantnu grupu pri čemu se izmjena faza može odvijati sporije jer se pojedinac duže zadržava u prvoj fazi neistraženog identiteta (preuzima vrijednosti grupe, pa se ne javlja potreba za istraživanjem).

Osnovne komponente nacionalnog identiteta (Phinney, 1990) dobivene su u istraživanjima koja su provedena u zemljama s visokim stepenom multikulturalnosti i nacionalno mješovitom stanovništvom (u Sjedinjenim Američkim Državama, na uzorcima etničkih manjina). Utvrđene su četiri komponente:

1. *Komponenta samoidentifikacije/samodefiniranja* sebe kao člana određene nacionalne grupe. Samoidentifikacija može biti određena porijeklom, ali, također, i iskaz vlastitog opredjeljenja. Prema istraživanju koje je u Australiji proveo Feather (1994) pokazalo se da je snažnija nacionalna identifikacija povezana s jače izraženim favoriziranjem vlastite grupe, većom grupnom pristrasnošću i izraženijim kolektivističkim vrijednostima.
2. *Osjećaj pripadnosti* određenoj grupi. Taj osjećaj može po intenzitetu varirati od vrlo snažnog osjećaja pripadnosti, gdje je jaka emocionalna vezanost, pa do osjećaja samo formalne pripadnosti grupi, pri čemu postoji odsustvo emocionalne vezanosti. Ova komponenta se, uglavnom, ispituje preko vezanosti za vlastitu grupu ili kao osjećaj različitosti, izdvojenosti vlastite u odnosu na druge grupe.
3. *Pozitivni ili negativni stavovi prema članstvu u grupi*. Biti član neke grupe ne znači nužno i imati pozitivan stav prema toj grupi. Pozitivni stavovi se istražuju preko pozitivnih afektivnih reakcija, kao što su ponos, zadovoljstvo pripadnošću, prihvatanje vlastite grupe. Nepostojanje pozitivnih ili izražavanje negativnih stavova ukazuje na odbijanje i poricanje vlastitog nacionalnog identiteta, a manifestira se i kao želja za prelazak u drugu nacionalnu grupu.



4. *Uključenost u rad i život nacionalne grupe* odnosi se na učestvovanje u njegovanju vlastite nacionalne tradicije i kulture. Najznačajniji indikatori uključenosti su: upotreba nacionalnog jezika, način sklapanja prijateljskih i intimnih veza, učestvovanje u formiranju nacionalnih institucija (zavičajni klubovi, društva), njegovanje nacionalnih vrijednosti, poznavanje historije i kulture i sl. (Phinney, 1990, str. 499-514).

Navedene komponente nacionalnog identiteta Phinney izdvaja iz niza istraživanja kao one aspekte koji se najčešće pojavljuju uz ovaj pojam. Pri mjerenju etničkog identiteta, u dotadašnjim istraživanjima, korištene su različite kombinacije navedenih komponenti pri čemu su postojali različiti ajtemi koji su opisivali pojedinu komponentu. U malom broju izvještaja postojali su podaci o pouzdanosti mjerenja, a tamo gdje su postojali, koeficijent pouzdanosti kretao se od 0,35 do 0,90. Najčešće je pouzdanost bila izrazito niska. Također, vrlo rijetko se koristila ista mjera za navedeni konstrukt. Ovakvi rezultati pokazali su da je neupitno najbitniji daljnji smjer u istraživanju nacionalnog identiteta razvijanje valjanih i pouzdanih instrumenata za mjerenje nacionalnog identiteta, odnosno njegovih komponenti.

U nizu istraživanja pokazalo se da ljudi svoj nacionalni identitet određuju na osnovu različitih kriterija koji mogu biti u različitoj mjeri jasni ili očigledni. Tako su rođenje i državljanstvo, jezik i religija jasni i očigledni kriteriji, a osjećaj pripadnosti određenoj naciji manje jasan kriterij (Druckman, 1994., prema Čorkalo & Kamenov, 1998). Kada govorimo o važnosti pojedinih kriterija, rezultati istraživanja koje je 1995. godine proveo International Social Survey Programme pokazuje da su rođenje, državljanstvo, mjesto boravka, poštivanje državnih institucija, poznavanje jezika i osjećaj nacionalne pripadnosti podjednako značajni kriteriji u određenju nacionalnog identiteta.

Oblike nacionalne vezanosti možemo posmatrati s dva aspekta. Prvi se aspekt odnosi na fazu društvenog razvoja pojedine nacionalne države, a drugi je aspekt pojedinca. S obzirom na prvi aspekt, Katz (prema Šiber, 1998) navodi oblike nacionalne vezanosti s obzirom na fazu društvenog razvoja u kojoj se nalazi nacionalna država. Pozivanje na nacionalni identitet kod država koje su u procesu formiranja ima za cilj ujediniti stanovništvo i odbranu od tuđe vlasti. Insistira se na nacionalnom suverenitetu i kulturnom identitetu.



U razvijenim društvima, u periodu jačanja i širenja moći, za nacionalnu ideologiju karakteristično je naglašavanje kulturne nadmoći zemlje, što «opravdava» eksploataciju drugih zemalja. U birokratsko-tehnokratskim društvima, kao što su kapitalistička ili socijalistička, karakteristično je veličanje države, njene moći i snage. Tamo gdje vladajući sloj gubi moć naglašavaju se tradicija i historija.

S obzirom na aspekt pojedinca koji je više psihološki, Guetzkov (prema Šiber, 1998) razlikuje pet oblika nacionalne vezanosti:

- *Isključiva nacionalna vezanost* postoji kada je izrazita svjesnost pripadnosti vlastitoj naciji uz omalovažavanje drugih nacija. Psihološki sadržaj ovakve vezanosti izražava se kao nacionalizam, etnocentrizam i šovinizam;
- *Istaknuta nacionalna vezanost* označava određeni stepen nacionalne idealizacije te patriotizam, ali i prihvatanje drugih nacija (u smislu da nisu inferiorne spram vlastite nacije);
- *Višestruka nacionalna vezanost* ili internacionalizam podrazumijeva pripadnost vlastitoj naciji, ali se teži međunacionalnoj saradnji i sporazumijevanju. Naglašava se lojalnost prema čovječanstvu, onome što je humano, vrijedno, napredno;
- *Kozmopolitizam* ne uključuje osjećaj pripadnosti naciji, nego se javlja osjećaj vezanosti uz općeljudsku zajednicu i težnja da se prevladaju uski nacionalni interesi;
- *Anacionalizam* podrazumijeva individualizam, potpuno odsustvo vezanosti za naciju pri čemu se nacionalni osjećaji smatraju štetnim i nepotrebnim.

Različiti autori bavili su se značenjem religioznosti za fenomen nacionalnog identiteta. Prema Weissbrodovoj (1983) vrijednosti vezane uz nacionalnu identifikaciju u mnogim društvima proizlaze iz religioznosti. Čorkalo i Kamenov (1998) navode rezultat prema kojem veća religioznost ispitanika podrazumijeva izraženiji nacionalni identitet (Čorkalo & Kamenov, 1998; Puhalo, 2005). Možemo pretpostaviti da će rezultati odnosa važnosti religije i nacionalnog identiteta u našem istraživanju biti u skladu navedenim.

Također je za očekivati, kao što smo već istakli, govoreći o kolektivnom identitetu, da će ispitanici s visokim kolektivnim samopoštovanjem vjerovatnije pokazati pristrasnost prema vlastitoj grupi nego oni s niskom kolektivnim samopoštovanjem. U skladu s tim, možemo poretpostaviti da



će ispitanici s visokim rezultatom na Skali kolektivnog samopoštovanja (koja u našem istraživanju mjeri kolektivno samopoštovanje vezano uz nacionalnu grupu) pokazati veću pristrasnost prema vlastitoj nacionalnoj grupi, tj. dobiti više rezultate na skali NAIT. Pretpostavka vezana uz lično samopoštovanje jeste da će osobe s niskim ličnim samopoštovnjem pokazivati veću pristrasnost prema vlastitoj naciji kako bi popravile sliku o sebi. U okviru našeg istraživanja za utvrđivanje nacionalnog identiteta korištena je Skala nacionalnog identiteta (Čorkalo & Kamenov, 1998).

ODGOJ ZA VRIJEDNOSTI

Uprkos očiglednoj krizi i slabljenju vjerodostojnosti tradicionalnih vrijednosti, kao i različitim koncepcijama odgojno-obrazovnih sistema danas prisutnih u savremenom društvu, potreba za odgojem i vrijednostima osjeća se u svim evropskim školskim sistemima, pa i našem bosanskohercegovačkom.

Pitanje identiteta i vrijednosti u aktuelnim integracijskim i globalizacijskim procesima postaje sve bitnije, ozbiljnije i sudbonosnije.

Odgoj kao vrijednosno angažiran proces

Definirajući odgoj, Brezinka (prema Gudjons, 1994, str. 151) konstatira da odgoj čine „socijalne radnje kojima ljudi pokušavaju u bilo kojem pogledu trajno poboljšati sklop psihičkih dispozicija drugih ljudi ili pak održati vrijedne komponente tih dispozicija” i zaključuje da se odgojem označavaju „radnje kojima ljudi pokušavaju unaprijediti osobnost drugih ljudi u bilo kojem pogledu”.

Gudjons (1994) vrlo široko razumijeva Brezinkinu definiciju i podvlači da ovakvo definiranje odgoja implicira pet odredbenih karakteristika: 1. Odgoj se sastoji od djelatnosti čiji je cilj određeno ponašanje, a smisao čovjek – svjesni subjekt; 2. Socijalno znači da se te djelatnosti tiču drugih (”samoodgoj” bi bio učenje); 3. Psihičke dispozicije nisu prolazno doživljavanje i ponašanje, već relativno trajne spremnosti za doživljavanje i ponašanje (to mogu biti znanja, držanja, zauzimanja stavova, sposobnosti, interesi itd.); 4. Poboljšanje ili održavanje (ili kreiranje novih, ili uklanjanje štetnih) znači da se zadanom stanju odgojnog djelovanja pripisuju



vrijednosti; 5. Pokušavati znači da odgojne radnje mogu ne samo uspjeti, već mogu i neuspjeti.

Slatina (1998, 2005) definiciju odgoja razvija u intenzitetu i ekstenzitetu i daje joj novo značenje tvrdeći da istinski odgoj, odgoj koji čovjeka čini humanijim, plemenitijim, pravednijim, moralno savršenijim, nije planiran i isprogramiran, proračunat i intencionalan poput institucionalnog odgoja. Istinski odgoj koji ljudsko biće čini čovjekom je autentični odgoj: "Ovaj odgoj izvire iz vrijednosti življenja, iz objektivno (univerzalno) važećih vrednota. To su one vrijednosti koje se ljudskom upotrebom i korišćenjem ne daju 'potrošiti', koje se u maglama prošlosti ne daju izgubiti. Prva i prava oznaka autentičnog odgoja je smisao za vrijednosti i osjećanje vrijednosti. Ovaj odgoj pripada cjelini kulture i iz nje proizilazi. Njime se označava njegovanje ljudske duše u mediju određene kulture. Samo njime se može pobuditi i pokrenuti unutarnji doživljaj i unutarnje čovjekovo pristajanje za vrednotama Istine, Dobrote, Ljepote, Pravde i Svetosti" (Slatina, 1998, str. 15; Slatina, 2005, str. 73).

Vukasović (1999a, str. 39) smatra da je odgoj "svrhoviti proces u kome se očituje jedinstvo odgojnog cilja i zadatka, načela i metoda, što u planski ostvarenom odgojnom djelovanju, uz aktivno i skladno sudjelovanje brojnih odgojnih činitelja, teži prema razvijanju potpune ljudske osobnosti".

Andrilović i Čudina (1996) smatraju da je odgojna djelatnost uspjela samo onda kada dođe do interiorizacije normi i vrijednosti, ako ih pojedinac prihvati i doživi kao svoje norme i zahtjeve.

Dakle, odgoj je organizirani proces učenja i poučavanja, utemeljen na univerzalno važećim vrednotama, pomoću kojeg se biološki individuum transformira u ljudsko biće, u ličnost, tj. pomoću kojeg jedno individualno nagonsko biće u njegovoj totalnosti, a pomoću obrazovnih dobara i unapređujućeg podsticanja i djelovanja, izrasta iz unutarnjeg toka formiranja u jedno osobno i jedinstveno duševno, duhovno i djelatno biće (Slatina, 2005, str. 59-265).

Odgoj je u svojoj biti i vrijednosno usmjeravanje, obogaćivanje, oplemenjivanje i izgrađivanje čovjeka. Vrijednosno obogaćivanje, koje se postiže njegovanjem vrijednosnog doživljaja i razvijanjem smisla za vrijednosti bitna je sastavnica odgoja kao imanentno vrijednosnog fenomena (Komensky, prema Vukasović, 2003). Odgoj je i vrijednost po sebi, jer su mu cilj i ideali vrijednosnog značenja.

Filipović (1997, str. 202) zaključuje da je, u kontekstu govora o vrijednostima, za pedagogiju najvažnije da „vrednota kao smisao mora biti pre-



ko čovjeka, preko ličnosti unesena u predmet i događaj. Nju može samo ličnost razumjeti. Zato se i ne govori o nužnoj i direktnoj, nego slobodnoj i indirektnoj determinaciji kulturnih dobara“. On konstatira da za razumijevanje vrednota treba „razviti organ, organ unutarnji, organ vrijednosni“, podsjeća da se shvatanje vrijednosti razvija „željom i nastojanjem, razvija se postepeno ulaženjem u smisao kulturnih dobara i tekovina“ i zaključuje da se po njima „otkrivaju novi i sve širi horizonti i mi osjećamo život sve punijim smislom, sve punijim vrednotama“ (Filipović, 1997, str. 202).

Važnost odgoja za vrijednost jasno je potcrtao Rokeach (prema: Vujčić, 1987. i Vejo, 2003) ističući kako se vrijednosti pojavljuju i kao kriterij ponašanja, i to u kontekstu pomaganja da zauzmemo ličnu poziciju u našim problemima, one nas senzibiliziraju za određenu ideologiju, pomažu nam da se predstavimo drugima, pomoću njih evaluiramo, koristimo ih u procesu samoidentifikacija i određivanju naše *diferentia cpecifica* u odnosu na druge, koristimo ih kao mehanizam utjecaja i kao odbrambeni mehanizam u funkciji racionalizacije, pravdanja nekih naših stavova i postupaka. Ovdje posebno uočavamo sociopedagošku dimenziju vrijednosti.

I na kraju ovog dijela zaključujemo da je odgoj vrijednosno angažiran proces jer se odgojna svrha i zadatak postižu pomoću odgojnih, obrazovnih sadržaja i vrijednosti. Kroz odgoj se ozbiljuju vrijednosti.

Odgoj kao proces ozbiljenja vrijednosti

Sam odgoj je vrijednosni fenomen, njegovanje i razvijanje smisla za vrijednosti, oživljavanje i prihvatanje ljudskih vrednota. On je vrijednosno obogaćivanje. U procesu odgoja čovjek raste u svojoj čovječnosti, biološka jedinka se pretvara u vrijednosno biće, koje ima smisao za vrijednosti, a „smisao za vrijednosti je temeljna odrednica *homo moralis*“ (Komensky, prema Vukasović, 2003, str. 92). Proces ljudskog uljuđivanja je proces čovjekovog očovječenja, a uljuđeni, očovječeni čovjek je najviša ovozemaljska vrijednost. U procesu odgajanja ta vrijednost se oblikuje, oplemenjuje; uz pomoć odgojnih vrijednosti obogaćuje se novim vrednotama. Odgoj je „etičko zbivanje“, zaključuje Marija Bratanić, i „zato imanentno uključuje služenje dobru“. To zbivanje se ne dešava u vakumiranom prostoru nego „u međuodnosnom odnosu i o njemu ovisi“ (Bratanić, 2002, str. 28).

Matičević (prema Kujundžić & Marjanović, 1991, str. 196) smatra da se svako odgajanje i svaki odgojni akt događa u „neminovnom prepletu triju faktora: odgajanik – odgojitelj – vrijednost (kulturno dobro, ideal)“, pri



čemu odgajatelj igra ulogu posrednika, katalizatora "izbijajući iz kulturnog dobra sve imanentne odgojne sile, odgojne sokove, koji unapređuju, dižu i organiziraju odgajaničkov psihizam i njegove duhovne mogućnosti".

Vrijednosti su i ciljevi i sredstva odgajanja. Bez njih se ne može ni zamisliti ni djelotvorno provoditi proces ljudskog izgrađivanja. Odgoja bez vrijednosti nema i ne može ga biti. On je duboko vrijednosno utemeljen, prožimaju ga odgojne vrijednosti i u svojoj biti je vrijednosna kategorija (Hildebrand, prema Tićac, 2005, str. 55-65).

Ako se zanemari ta pedagojska spoznaja, ako ga se previše racionalizira i svede na stjecanje znanja, tada, neizbježno, nastupa odgojna kriza. Očituje se u zanemarivanju odgojne i preferiranju obrazovne funkcije. Jednostrani intelektualizam obrazovne zadatke pretpostavlja odgojnim nastojanjima. Najvažnije je stjecanje znanja, a sasvim se zapostavlja njegovanje i razvijanje ljudskih odlika, izgrađivanje ljudske individualnosti i značaja (karaktera). U tom deformiranom procesu odgajanje kao čovjekovo uljudjivanje gubi smisao, gotovo se pretvara u svoju suprotnost.

U tom kontekstu, govorimo o »herezi sposobnosti« i potcrtavamo da su produkti takvog »odgajanja« pojedinci s određenom količinom znanja, ali bez plemenitih ljudskih svojstava što čovjeka i čine čovjekom, bez navika civiliziranog i kulturnog ponašanja. Obilježava ih nedostatak smisla za vrijednosti, traženje smisla u besmislu života, destruktivno, asocijalno ponašanje, vandalizam, sebičnost, prepuštanje nagonima porivima, ovisnost o alkoholu, drogi, seksu, sklonost uživanjima bez granica, samovolji, nasilju, kriminalu. To su tragične posljedice odgoja bez vrijednosti! (Hildebrand, prema Tićac, 2005, str. 55-65)

Odgoj je suodgovoran za kreiranje duhovne ambijentalnosti sklone vrijednostima. Mnogi su upravo stoga što im nedostaje vrijednosna ambijentalnost, slijepi za neke vrijednosti ili ih ne znaju direktno smjestiti na skali vrijednosti.

Područje odgoja uređuje vrijednosti, dajući im smjer i karakter, dok istovremeno odgojnim nastojanjima možemo utjecati na vrijednosne promjene kod ljudi. Odgojna znanost je svjesna da su vrijednosti apsoluti, dugotrajna vjerovanja, ali je, također, svjesna da se može utjecati na položaj određene vrijednosti unutar samog hijerarhijskog sistema vrijednosti pojedinca ili društva.

Vuk-Pavlović (1932, str. 103) ističe da u ideji odgoja „pedagoška funkcija ne daje prednosti bilo kojoj osobitoj baš i odjelitoj vrijednosti, nego prema svome bivstvu smjera na nazočnost vrednota uopće“.



Tema vrijednosti u razvoju individualnosti jeste dominirajuća. Ipak, svaka vrijednost nije u funkciji razvijanja individue. Hildebrand (prema Tićac, 2005, str. 55-65) razlikuje dvije komponente individualnosti. Jednu čini ono što on naziva „baštinom biti“, „potpunost bitnih duhovnih organa“, spoznajne snage, sposobnosti za ljubav, snage volje, aktualizacije mogućnosti individue. Druga se odnosi na čovjekovu povezanost sa svijetom vrijednosti i istinom, te uključuje sposobnost uočavanja vrijednosti i sposobnost za vrijednosno-odgovarajuće predanje. Svaka od spomenutih dimenzija uzeta za sebe nije dovoljna. Prva dimenzija konstituira nužnu osnovu individualnog razvoja i leži izvan područja lične slobode. Suprotno tome, druga dimenzija se ne nalazi sama od sebe tamo gdje je prisutna prva. Ta druga dimenzija, umjesto prave osobnosti, može izrasti samo iz shvatanja vrijednosti i svjesnog odgovora na vrijednost. Odlučujuće za razumijevanje istinske osobnosti jeste razlika između darovanih sposobnosti i njihove vrijednosti, i vrijednosti koje se postižu slobodnim svjesnim činom odgovora.

Ako pođemo od konstatacije da je odgoj moguć samo kao učestvovanje u slobodi, onda se odgoj zbiva tamo i jedino se može zbivati tamo gdje se poštuje i razvija individualnost onih koji u odgoju učestvuju, tj. koji međusobno odgojno djeluju. To upravo znači da je odgoj djelovanje zasnovano na poštovanju drugog kao drukčijeg, samosvojnog, autonomnog, slobodnog bića. To, također, znači da je odgoj u suštini uvijek odgoj za pluralizam vrijednosti, pretpostavki, vjerovanja, mišljenja, odnosno načine života koje ljudi razvijaju kao svoje i u kojima se ogleda njihova individualnost.

Iz ovoga izvodimo konstataciju da odgajati, dakle, znači razvijati drugog kao drukčijeg, koji drži do svoje individualnosti, ali koji isto tako drži i do individualnosti drugih ljudi. I to ne samo zato što misli da pravo na vlastitu individualnost mora platiti pravom drugima da budu drukčiji, nego zato što je svjestan da je individualnost u suštini moguća tek s različitošću ljudi koji se u svojoj različitosti ipak međusobno uvažavaju i komuniciraju otvarajući kroz taj komunikacijski proces, baš svojom posebnošću, drugima nove mogućnosti individualnog razvoja. Drugim riječima, odgoj se zbiva tamo i tada gdje se zbiva drugi i drukčiji čovjek kojem je drugi i drukčiji čovjek najveća potreba, te sam biva čovjekom pomažući drugome da to bude.

I na kraju ovog dijela, poslužit ću se konstatacijom Hildebranda (prema Tićac, 2005, str. 59) koja je, ujedno, i moto ovog podnaslova „Odgoj je ozbiljenje vrijednosti, a svrha ozbiljenje individualnosti“. Dakle, kroz od-



goj vrijednosne orijentacije dosežu svoju aplikativnu dimenziju – svoju realizaciju u internaliziranim vrijednostima konkretne osobe u konkretnoj socijalnoj situaciji.

Odgoj za vrijednosti nije u području usputnog odgojnog interesa. Naprotiv, on je sastavnim dijelom svih pora odgojnog sociopedagoškog nastojanja. Slijedi njegovo sagledavanje kroz temeljna odgojna područja.

Odgoj za vrijednosti kroz temeljna odgojna područja

Unutar aktuelnih promjena koje se događaju u savremenim školskim odgojno-obrazovnim sistemima, tema odgoja postaje sve aktuelnija. Obrazovanje se danas više nego ikad mora suočiti s mnogim problemima s kojima se suočava današnje društvo i svijet općenito.

Odgojno djelovanje savremene škole ne možemo smatrati čudotvornim lijekom kojim će se riješiti ti problemi. Ono, ipak, ostaje jedno od najvažnijih raspoloživih sredstava za cjelovitiji i skladniji razvoj čovjeka pojedinca i društva.

U gotovo svim obrazovnim sistemima uočava se povećan interes za etičku i moralnu perspektivu odgoja i obrazovanja. Vrijednosti u okviru nacionalnog kurikuluma obično su predstavljeni u općim dugoročnim ciljevima. Takvi su, naprimjer, demokratske vrijednosti, ljudsko dostojanstvo, pravednost, kulturni i nacionalni duh, domoljublje, znanje, sloboda, mir itd. (Razum, 2007, str. 869).

Ukoliko odgojnom djelovanju pristupimo iz ugla odgojnih vrijednosti koje želimo ostvariti, odgojne vrijednosti možemo podijeliti na generičke, socijetalne (društvene) i personalne. Generičke vrijednosti su općeprihvaćene ljudske vrednote, one su sastavni dio fonda univerzalnih ljudskih vrijednosti. Socijetalne vrijednosti izražavaju društvenu djelatnost odgoja, njegovu historijsku i prostornu vezanost za život određenog društva. U našem slučaju, to su vrednote savremenog demokratskog društva koje se odgojnim nastojanjima ističu i afirmiraju. Personalne vrijednosti vezane su za vlastiti život, traže dosljedno poštovanje ljudskog dostojanstva i tako omogućuju ljudsku radost i puninu življenja (Vukasović, 1995, str. 70-71).

I generičke i socijetalne i personalne odgojne vrijednosti moraju se ostvarivati kroz sva temeljna odgojna područja (Vukasović, 1995, str. 76). Slijedi analiza odgojnih vrijednosti kroz temeljna odgojna područja: tjelesno, intelektualno, moralno, estetsko i radno (Vukasović, 1995, str. 81-186).



Odgoj za vrijednosti kroz tjelesni odgoj

Tjelesni odgoj je u funkciji očuvanja zdravlja, a zdravlje je jedna od temeljnih vrijednosti čovjekovog života. Njime se njeguju, razvijaju i unapređuju tjelesna konstitucija, psihofizičke sposobnosti i zdravlje kao bitne komponente ljudskog bića. Njegov smisao se ogleda u skladnom razvijanju tjelesnih i duhovnih snaga i sposobnosti.

Vrijednosti koje se razvijaju kroz tjelesni odgoj jesu: tjelesni rast, razvoj i jačanje otpornosti, znanje, umijeća, navike, psihomotoričke sposobnosti, a sve u funkciji socijalne i moralne zrelosti individue. Nadalje, kroz tjelesni odgoj razvijaju se: bogatstvo emocionalnog života (vedrina, zadovoljstvo, veselje, radost, simpatija, oduševljenje, samopouzdanje, ljubav prema prirodi, domovini, osjećaj životne radosti, optimizam), estetske vrednote i opći smisao za lijepo, samodisciplina i kultura ponašanja, aktivni odmor i zdrava razonoda (Vukasović, 1995, str. 81-98).

U fokusu sociopedagoškog interesa u području odgoja za vrijednosti kroz tjelesno-zdravstveni i fizički odgoj jeste da se kod odgajanika razvija senzibilitet za zdravo prihvatanje pobjede i poraza, te da se on iskoristi kao odgajanicima blizak medij i socijalna prilika za indirektno socijalno učenje, razvijanje socijalnih vještina i socijalne bliskosti sa drugim i drugačijim.

Odgoj za vrijednosti kroz intelektualni odgoj

Intelektualni odgoj njeguje intelekt, razvija intelektualne snage i sposobnosti pojedinca. On ima svoje vrijednosno značenje, utječe na razvijanje pozitivnih ljudskih svojstava, te pored intelektualne komponente zahvata i emocionalnu i voljno-djelatnu sferu ljudskog bića. U intelektualnom području razvija se vještina učenja, rada i istraživanja, u emocionalnom području razvija se ljubav prema istini, njeguje doživljaj istine kao ljudske vrijednosti, razvija intelektualni osjećaj i spoznajni interes, osjećaj dužnosti i odgovornosti, odanosti ljudskim idealima; u voljno-djelatnom području razvija se kritički odnos prema sebi i drugima, nepristrasno vrednovanje ljudskih postupaka, vjernost svojim stavovima i idealima, poštovanje ljudskog dostojanstva, otvorenost i toplina u međuljudskim odnosima, saradnja i potpomaganje, tolerantan odnos prema ljudima drugih pogleda i uvjerenja, radna požrtvovanost, smisao za tačnost, težnja za originalnošću, pozitivan odnos prema kulturnim vrednotama itd. (Vukasović, 1995, str. 108).



Odgoj za vrijednosti kroz moralni odgoj

Moralni odgoj obuhvata formiranje moralne svijesti, moralnih uvjerenja i stavova, moralnog ponašanja i djelovanja, tj. cjelovite moralne osobnosti i karaktera pojedinca. Dok moral regulira interpersonalne odnose među ljudima, etika ga proučava i unapređuje, moralni odgoj podržava i ostvaruje takva nastojanja.

Sadržaji moralnog odgoja obuhvataju: odgoj u duhu humanizma, pripremanje za porodični život, pripremanje za društveni život, odgoj u duhu domoljublja, odgoj u duhu međunarodnog razumijevanja, formiranje pozitivnog odnosa prema radu i formiranje pozitivnog odnosa prema materijalnim i duhovnim vrijednostima.

U okviru moralnog odgoja razvijaju se pozitivne osobine volje i karaktera: čestitost, poštenje, požrtvovanost, otpornost, energičnost, odlučnost, inicijativnost, upornost, ustrajnost, slobodoljubivost, rodoljublje, karakternost, smisao za etičke vrijednosti... (Vukasović, 1995, str. 127).

Odgoj za vrijednosti kroz estetski odgoj

Kada govorimo o estetskom odgoju, govorimo o potrebi i mogućnostima estetskog odgoja. Po savremenoj teoriji estetskog odgoja, postoji društvena i individualna potreba za estetskim odgojem ili estetskim vrednotama koje trebaju prožimati ljudski život. U svakom čovjeku postoje mogućnosti za estetski odgoj, za razvoj estetskog smisla i sposobnosti.

Cilj estetskog odgoja jeste razvijanje senzibiliteta za uočavanje, doživljavanje, ostvarivanje i vrednovanje lijepog. Za estetski odgoj posebna odgojna značenja imaju: književnost, poezija ili umjetnost riječi, slikarstvo, kiparstvo, muzika, arhitektura, ples, balet ili koreografska umjetnost, dramska umjetnost i umjetnička filmska ostvarenja.

U okviru institucionalnih odgojnih nastojanja u funkciji razvijanja estetske ljudske dimenzije mogu se primjenjivati estetske analize književnih tekstova, posmatranje i analiziranje umjetničkih slika i skulptura, njihovo demonstriranje, likovno izražavanje, modeliranje, slušanje muzike, pjevanje i sviranje, ritmika i ples, izražajno čitanje, izražajno pripovijedanje, recitiranje, dramatiziranje, slobodni pismeni radovi i drugi oblici prezentiranja i kreiranja estetskih svojstava i vrednota.

Estetski dgoj u vezi s tjelesnim odgojem razvija težnju za skladnošću, koordinacijom, spretnošću, gracioznošću i ljepotom pokreta i nastoji se postići pravilan, proporcionalan i skladan razvoj pojedinih organa i orga-



nizma u cijelosti. On je u neraskidivoj vezi i sa moralnim odgojem i u toj sprezi razvijaju se marljivost, inicijativnost, samostalnost, upornost, prevladavanje teškoća, smjelost, tačnost, savjesnost. Također, u okviru radnog odgoja sve više se zahtijeva estetska dimenzija (Vukasović, 1995, str. 151).

Odgoj za vrijednosti kroz radni odgoj

Radni odgoj zadovoljava jednu od primarnih čovjekovih potreba, razvija i usavršava jedno njegovo bitno određenje. Odgojnu vrijednost rada ističu svi poznati pedagozi, jer rad uči čovjeka tačnosti, savjesnosti i pravednosti. Kroz radni odgoj se razvijaju pozitivni stavovi i odnos prema fizičkom i intelektualnom radu, obogaćuje se emocionalni život – njeguje se i razvija osjećaji koji osobu bodre, podstiču, hrabre i oplemenjuju: radno oduševljenje, zanos, samopouzdanje, osjećaj povjerenja u vlastite snage i sposobnosti, te razvija radni moral i pozitivna svojstva osobnosti i karaktera (Vukasović, 1995, str. 172).

VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE MLADIH

Za razliku od vrijednosti, koje predstavljaju poželjne ciljeve, vrijednosne orijentacije su modeli ponašanja u funkciji ostvarenja vrijednosti (Radin, 1988, prema Šram, 2003, str. 93).

Analizirajući strukturu vrijednosnih orijentacija, Jadov (1969) konstatira da one podsjećaju na troslojnu tortu: u prvom smislovnom ili kognitivnom sloju fiksirano je socijalno iskustvo ličnosti koje se izražava u njegovom znanju; drugi emocionalni ili motivacijski sloj označava stepen proživljavanja ili angažiranosti ličnosti određenim vrijednostima, dok treći sloj predstavlja akcijsku komponentu koja sadrži konkretne planove za djelovanje u konkretnoj situaciji (Jadov, 1969, str. 19).

Vrijednosni sistem je kompleksna i apstraktna organizacija vrijednosti, a služi rješavanju konflikata između potreba, želja i ciljeva pojedinca. Pojedinci različitim vrijednostima daju nejednaku važnost, što znači da se među vrijednostima upostavlja hijerarhijski odnos. Hijerarhija vrijednosti postepeno se gradi i mijenja tokom adolescencije zahvaljujući kognitivnom razvoju, tj. razvoju sposobnosti analiziranja, apstrahiranja, generaliziranja i dr. (Lacković-Grgin, 2006, str. 221).



Klasifikacija vrijednosnih orijentacija

Različite definicije vrijednosti i vrijednosnih orijentacija ukazuju na svu kompleksnost fenomena i s obzirom na kriterij i s obzirom na sadržaj klasifikacije (Čulig, Fanuko & Jerbić, 1982).

Različiti autori, zavisno od toga šta je bilo predmet njihovog bavljenja i na koje je naučno područje njihov rad naslonjen, navode i različite vrijednosne orijentacije.

Pod vrijednosnim orijentacijama mogu se podrazumijevati: određeni spektar socijalnih stavova (Katz, 1972, str. 221-244; Šiber, 1998), političke orijentacije, interpersonalni odnosi (Gordon, 1993), životna filozofija (Runje et al., 1998, str. 434-461), stil života (Fulgosi & Radin, 1992; Joksimović, 1992), interesi (Pantić, 1981, str. 40-75), pa i osobine ličnosti (Maslow, 2001; Šram, 2003, str. 92).

Logar-Đurić, Bročić i Bogosavljević (1999), u okviru istraživačkog projekta čiji je glavni cilj bio da se psihografski profili potrošača povežu sa korištenjem medija, prikazali su vrijednosne orijentacije, identificirane u osnovnoj studiji na grupi od 1056 ispitanika uzrasta od 18 do 30 godina, i njihove odnose sa demografskim odlikama. Naime, vrijednosne orijentacije su definirali kao sklop ponašanja koje odražava dominantnu orijentaciju u potrošnji vremena i novca. Da bi dobili kvantitativne mjere tako definiranih vrijednosnih orijentacija, upitnikom su ispitivali stavove, interese i vrijednosti u pet glavnih oblasti: porodica, slobodno vrijeme, potrošačko ponašanje, status i briga o sebi. Identificirali su tri tipa: „dobro organiziran – teži postignuću“, „hazarder – traži uzbuđenje“, i „praktičar – orijentiran na kuću“ (Logar-Đurić, Bročić & Bogosavljević, 1999, str. 169-188).

Kulenović i saradnici (1984) navode pet vrijednosnih orijentacija: utilitarističku (materijalni aspekti rada, ekonomska sigurnost, napredovanje, status i prestiž, te autoritet); orijentaciju na samoaktualizaciju (realizacija sposobnosti, kreativnost, postignuće); socijalnu orijentaciju (socijalna interakcija i altruizam, doprinos zajednici, fer rukovođenje); individualističku orijentaciju (samostalnost, raznolikost i kreativnost); avanturističku orijentaciju (rizik, fizičke aktivnosti, autoritet, kreativnost) (Kulenović i sar., 1984, str. 158-165).

Sekulić i Šporer u radu u kojem su ispitivali povezanost religioznosti i vrijednosnih orijentacija navode sljedeće vrijednosne orijentacije: konzervativnost u pogledu spolnih uloga, nacionalizam, politički autoritarizam i generalni autoritarizam (Sekulić & Šporer, 2006, str. 1-19).



Charles Morris nudi širokoobuhvatnu podjelu životnih stilova: 1. sačuvati najbolje što je čovjek postigao, 2. kultivirati nezavisnost ličnosti i stvari, 3. pokazati brigu i simpatiju za druge, 4. živjeti u veselju i usamljenosti u alternaciji, 5. živjeti i uživati u životu kroz učešće u grupi, 6. stalno savlađivati promjenljive uvjete, 7. integrirati akciju, radost i uživanje, 8. živjeti sa punom bezbrižnom radošću, 9. mirno i prihvatljivo čekati stvari, 10. kontrolirati sebe stojički, 11. meditirati u unutrašnjem životu, 12. pokušati pustolovna djela, 13. slijediti kosmičke ciljeve (Morris, 1973, str. 1-3; Kačavenda-Radić, 1989, str. 129-130).

Eduard Spranger je, također, uradio tipologiju vrijednosnih orijentacija, koje su sadržane i u Olport-Vernon-Lindzijevoj studiji vrijednosti, koja je dio istraživačke baterije korištene u našem istraživanju. Tipologiju čine:

1. teorijski tip – karakterizira ga interesiranje za otkrivanje istine, odnosno kognitivni i racionalni stav;
2. ekonomski tip – karakterizira ga okrenutost utilitarizmu;
3. estetski tip – najveća vrijednost su forma i harmonija;
4. socijalni tip – preovlađuje ljubav prema ljudima;
5. politički tip ili čovjek moći – takmičenje i borba su njegove osnovne karakteristike i
6. religijski tip u svakoj pojavi vidi nešto božansko (Kačavenda-Radić, 1989, str. 130; Vejo, 2003, str. 46).

Nikla Rot i Nenad Havelka su dvije navedene tipologije kombinirali i kreirali vlastitu tipologiju vrijednosnih orijentacija: estetska – dominantna je težnja ljepoti i skladu; hedonistička – najvažnije je neposredno zadovoljstvo; utilitarističko-ekonomska – primarno je stjecanje imovine; djelatna – aktivnost i kreiranje su smisao života; saznajna – dominantna je težnja saznavanja istine; altruistička – pomoć drugima je najviši smisao; orijentacija na moć i ugled – moć i ugled su ono čemu treba težiti (Rot & Havelka, 1973).

Prema istraživanjima Breita postoje tri tipa odnosa i ponašanja ličnosti u slobodnom vremenu: 1. tip orijentiran na akciju; 2. socijalno-intelektualno orijentiran tip i 3. socijalno-zabavni tip. On zaključuje da je kroz pedagoški osmišljeno korištenje slobodnog vremena moguće podsticati razvijanje i odgajati određene karakteristike svakog od navedenih tipova orijentacija ličnosti (Braknović & Ilić, 2003, str. 365-366).

Havelka sa saradnicima je uradio skalu vrijednosnih orijentacija i prvi put realizirao krajem 1988. i početkom 1989. godine na uzorku 2653 učenika završnog razreda osnovne škole iz deset regiona u Srbiji. Replikacija istraživanja je obavljena 1994. u osnovnim i srednjim školama u Beogradu.



Skala mjeri deset vrijednosnih orijentacija i to:

1. *Porodično sentimentalna orijentacija* – Upoznati osobu koju volim i koja me voli, zajedno s njom osnovati porodicu i potpuno joj se posvetiti. Naći smisao života u porodici.
2. *Altruistička orijentacija* – Baviti se nečim što je korisno za ljude. Pomagati ljudima koji su nesretni ili ugroženi, makar i po cijenu ličnog odricanja.
3. *Saznajna orijentacija* – Baviti se istraživanjima, tragati za novim pronalascima i otkrićima. Steći što više znanja. Stalno saznavati nove stvari o svijetu, prirodi i čovjeku.
4. *Utilitarna orijentacija* – Baviti se nekim dobro plaćenim poslom koji će mi donijeti puno para i potpunu materijalnu sigurnost. Obezbijediti sebi bogat i udoban život.
5. *Orijentacija na popularnost* – Postati popularan, biti poznat u sportu, muzici ili zabavi, često se pojavljivati na televiziji i u novinama, imati puno obožavalaca.
6. *Egoistička orijentacija* – Urediti život tako da ne zavisim od drugih i da ne moram da brinem tuđe brige. Starati se prije svega o sebi i svojoj dobroti.
7. *Prometejski aktivizam* – Uporno se zalagati za stvaranje boljih i pravednijih odnosa u svojoj okolini i društvu. Boriti se za daleke ciljeve i ideje čak i onda kada nailazimo na otpor u okolini.
8. *Hedonistička orijentacija* – Život preživjeti što bezbrižnije i veselije. Lijepo se zabavljati, što više uživati u zadovoljstvima koje nam život nudi. Zarađeni novac ne štedjeti previše, već ga trošiti na zabavu i razonodu.
9. *Religijsko-tradicionalna orijentacija* – Vjerovati u Boga i živjeti u skladu sa učenjem svoje vjere. U religiji pronaći mir i istinu o životu. Biti dobar vjernik, poštovati i obilježavati vjerske praznike i vjerske običaje.
10. *Orijentacija na moć* – Zauzimati neki rukovodeći položaj u društvu. Imati veliku moć, pa da ne moram ja da slušam druge, nego da drugi slušaju mene (Havelka, 1998).

Autor istraživanja u kojem je primijenjena ova skala navodi da se preferencije životnih stilova po sadržaju najviše približavaju široko shvaćenom određenju vrijednosti, po kojem su vrijednosti bilo šta što neka osoba više voli ili preferira. Također naglašava da lista ponuđenih načina života ima svoju osnovu u klasifikaciji na kojoj je zasnovana Olport-Vernon-Lindzijeve



skala vrijednosti, s tim što je lista vrijednosti modificirana zavisno od toga koliko su se pojedine vrijednosti u nizu prethodnih istraživanja pokazale naročito relevantnim (Popadić, 1995, str. 73).

Nije teško uočiti da se u navedenim klasifikacijama vrijednosti javlja problem iscrpnosti kriterija. Naime, u nastojanju da daju što obuhvatniju klasifikaciju autori produžavaju liste i povećavaju broj grupa vrijednosti. Očigledno je prisutna određena vrsta arbitrarnosti u izboru kriterija klasifikacije vrijednosti. Ne samo da se u recentnim istraživanjima autori u mjerenju vrijednosnih orijentacija ne opredjeljuju toliko na osnovu nekih čvrstih i jasno postavljenih teorijskih koncepata koliko se opredjeljuju na osnovu vlastitih operacionalnih definicija.

U našem istraživanju smo se opredijelili za OVL studiju vrijednosti sa šest osnovnih područja vrijednosti: teorijske, ekonomske, estetske, društvene, političke i religiozne.

Istraživanja vrijednosnih orijentacija

Rokeach je razvio jednu od najpoznatijih lista vrijednosti koja je korištena u brojnim istraživanjima, u originalnoj ili modificiranoj formi. Njegova lista sadrži 18 terminalnih i 18 instrumentalnih vrijednosti. Terminalne vrijednosti se odnose na osnovne aspekte ljudske egzistencije ili na tzv. životne ciljeve (sloboda, svijet mira, svijet ljepote...), a instrumentalne se odnose na načine ponašanja i dijele se na moralne (poštenje, odgovornost) i vrijednosti lične kompetencije (maštovitost, ambicioznost, inteligencija). Listu terminalnih vrijednosti je primijenio Vujčić (1986) u istraživanju vrijednosti kod starijih adolescenata na uzorku od 973 ispitanika. Njegovo istraživanje je pokazalo sljedeći rang terminalnih vrijednosti mladih (od 1-18 navedenim redom): mir u svijetu, sloboda, sreća, jednakost, iskreno prijateljstvo, nacionalna sigurnost, obiteljska sigurnost, mudrost, zrela ljubav, unutarjni sklad ličnosti, radinost, udoban život, samopoštovanje, zadovoljstvo, uzbudljiv život, društveno priznanje, svijet ljepote, spasenje (Vujčić, 1987). Istu listu vrijednosti, neznatno terminološki izmijenjenu, primijenili su i Raboteg-Šarić i Brajša-Žganec (1989) u svome istraživanju među adolescentima, ali je istraživanje pokazalo različito rangiranje pojedinih vrijednosti sa navedenim rangom. Bez detaljnije analize, navodimo rezultate istraživanja obavljenog 1989: mir u svijetu, sreća, sloboda, obiteljska sigurnost, vjerno prijateljstvo, zrela ljubav, jednakost, udoban život, mudrost, samopoštovanje, uzbudljiv život, sigurnost naroda, unutarjni sklad ličnosti, veselje,



društveno priznanje, svijet ljepote, iskupljenje, osjećaj potpunosti (Raboteg-Šarić & Brajša-Žganec, 1995, str. 17-26). U istraživanju koje su autorice obavile 1995. godine pokazalo sa različito rangiranje navedenih vrijednosti.

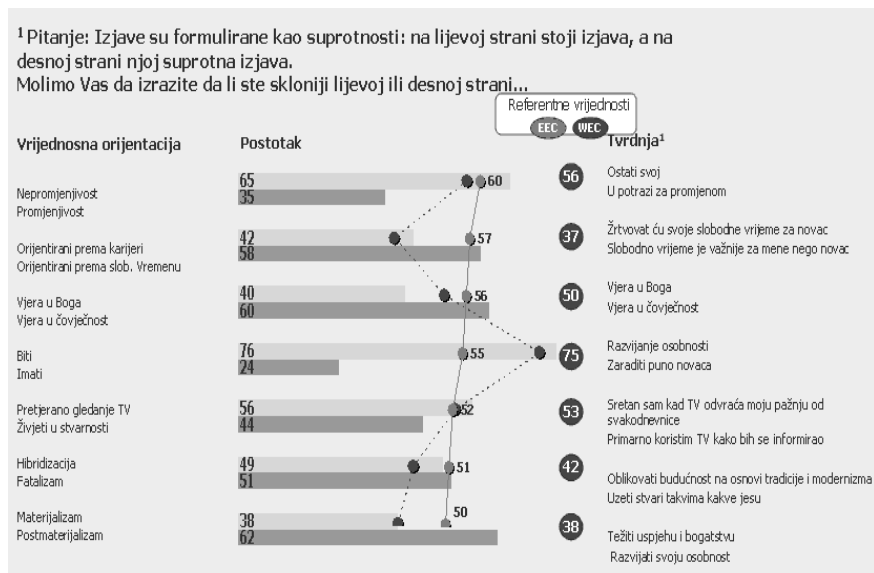
Ničić (1993) je ispitivao hijerarhiju i strukturu radnih vrijednosti na uzorku zaposlenih (N=350) jedne velike industrijske organizacije. Hijerarhija tretiranih radnih vrijednosti pokazala je da su najznačajniji ciljevi koji se nastoje postići kroz radnu ulogu: razvoj ličnosti i ekonomsko obezbjeđenje. Najmanje su, u tom smislu, značajni autoritet i rizik. Analizom faktorske strukture tretiranog skupa radnih vrijednosti utvrđeno je pet interpretabilnih faktora koje on, koristeći terminologiju Šverka (prema Ničić, 1993, str. 95-110), naziva i vrijednosnim orijentacijama. To su: razvojna orijentacija, socijalna orijentacija, karijeristička orijentacija, individualistička orijentacija i utilitaristička orijentacija. On je ovim rezultatima potvrdio teorijske pretpostavke o multifaktorskoj strukturi radnih vrednosti. Kako o postojanju razvojne, socijalne i utilitarističke orijentacije izvještavaju i druga ispitivanja strukture radnih vrijednosti, egzistenciju ovih faktora možemo prihvatiti sa znatnom izvjesnošću.

Fulgosi i Radin (1982, str. 25-37) u istraživanju životnih stilova zagrebačkih srednjoškolaca identificirali su osam životnih stilova: intelektualno angažirani životni stil; tradicionalni životni stil; sport i tehnika životni stil; konfliktni odnosi s roditeljima kao životni stil; neprilagođenost i dosada kao životni stil; vjera i politička neangažiranost kao životni stil; ponašanja nezavisnosti kao životni stil; dokoličarenje, potrošnja i pomodarstvo kao životni stil. Rezultati istraživanja su pokazali da je: intelektualno angažirani životni stil prisutniji kod djevojaka iz boljeg ekonomskog i obrazovnog statusa; tradicionalni životni stil je prisutniji kod mladih iz porodica nižeg obrazovanja i ruralnog porijekla, s višim brojem članova porodice od prosjeka; sport i tehnika životni stil je prisutniji kod mladića i sportista koji su orijentirani na sport i tehniku; konfliktni odnosi s roditeljima kao životni stil prisutniji je kod mladih iz siromašnijih porodica; neprilagođenost i dosada kao životni stil prisutniji je kod mladića nego kod djevojaka iz porodica višeg ekonomskog i obrazovnog statusa urbanog porijekla; vjera i politička neangažiranost kao životni stil izraženiji kod djevojaka ruralnog porijekla roditelja manjeg obrazovnog nivoa; ponašanja nezavisnosti kao životni stil češći kod mladića više i visokoobrazovanih roditelja urbanog porijekla; dokoličarenje, potrošnja i pomodarstvo kao životni stil prisutniji kod mladih koji su iz porodica relativno visokih prihoda i obrazovanja (Lacković-Grgin, 2006, str. 178).



McKinney (1973) pokušao je ustanoviti povezanost odabira vrijednosti i ljudskog ponašanja na uzorku od 774 studenta. Rezultati su potvrdili povezanost vrijednosti i ljudskog ponašanja. On govori o egocentričnim vrijednostima (self-oriented values) i socijalnim vrijednostima (social, other-oriented values) (McKinney, 1973, str. 235-244; Alić, 2007, str. 88).

U okviru naučno-istraživačkog projekta "Zloupotreba droga među adolescentima" (Galić, 2002, str. 38-41), kojim su obuhvaćeni osmi razredi osnovnih i srednje škole grada Zagreba, ispitivana je razlika u odnosu prema sistemu vrijednosti onih koji nisu probali drogu i onih koji su drogu probali bar jednom. Ispitanicima je ponuđena sljedeća skala vrijednosti: biti zdrav, biti sretan, imati skladnu obitelj, biti voljen, biti zadovoljan sobom, imati čistu savjest, naći smisao vlastitog života, samostalno odlučivati, uživati, biti uspješan u školi, biti prihvaćen među vršnjacima, steći nova saznanja i iskustva, ostvariti vlastite talente, planirati budućnost, biti opušten, pomagati drugim ljudima, duhovno se izgraditi, stvarati i biti kreativan, imati dobar seksualni život, baviti se sportom, ugoditi prijateljima, dobiti pohvalu od odraslih, biti svoj (furati svoj film), biti snažan i moćan, ići na koncerte i tulum, biti poseban, drugačiji. Ispitanici su svoje stavove iznosili na skali: nevažno, važno vrlo važno. Ustanovljeno je da asolescenti skloniji zloupotrebi droga realtivno više važnosti pridaju hedonističkim vrijednostima, dok altruističke i prosocijalne vrijednosti više ističu i cijene oni sa slabijim interesom za drogu.



Grafikon 1: Prikaz rezultata istraživanja Centra za istraživanje GfK o vrijednosnim orijentacijama



Centar za istraživanje GfK (GfK Croatia /GfK Lifestyle Research) proveo je istraživanje u zimu 2004/2005. (u zemljama: BiH, HR, CZ, H, PL, RO, RUS, SCG, SK, UA) na uzorku n=12.594 stanovnika Evrope o vrijednosnim orijentacijama i preferencijama u potrošnji i medijima. U projektu su naslo-vili četiri životna stila (potreba) i to: materijalizam (imati), hedonizam, lični užici (živjeti u skladu s osjećajima) puritanizam, sigurnost (mir i lič-na sigurnost) i post-materijalizam, orijentacija prema kvalitetu (biti). Njihov segmentirani uzorak bio je podijeljen na: stabilan svijet, siguran svijet, čaroban svijet, industrijski svijet, ugodan tehnički svijet, novi svijet, autentičan svijet, ustaljen svijet. Bitno je naglasiti da GfK ovu sve-evrop-sku vrstu segmentacije (The Euro-Socio-Styles® System) koristi već više od 15 godina. Rezultati njihovog istraživanja predstavljeni su na web-stranici: www.gfk.hr/omnibus/primjerstil.htm. Rezultati su prikazani i na gra-fikonu 1.

Bešić i Pavićević (2007, str. 31-39), u svom istraživanje iz 2004. godi-ne, obuhvatili su i mjerenje vrijednosnih orijentacija u Crnoj Gori. Istraživanje je pokazalo da između stavova o etničkim skupinama i vrijed-nosnih orijentacija postoji uvjetovanost, ili, drugim riječima, da su stavovi prema pripadnicima različitih etničkih skupina sastavni dio šire strukture stavova koji proističu iz vrijednosnih orijentacija. U istraživanju vrijedno-snih orijentacija, pažnja istraživača usmjerena je na tri ključne dimenzije: tradicionalizam, etatizam/egalitarizam i građanska svijest/liberalizam. Svaka dimenzija je metodološki operacionalizirana u odgovarajuću skalu, a svaka skala se sastoji od većeg broja tvrdnji (iskaza) koje su, manje više, identične tvrdnjama koje se koriste u većem broju naučnih istraživanja ovog tipa. Same tvrdnje predstavljale su petostepene ordinalne skale Likertovog tipa, kako je to i uobičajeno za istraživanje vrijednosti. Između ostalog, istraživanje je pokazalo povezanost vrijednosnih orijentacija i so-cijalne distance.

Vrijednosni sistem građana Crne Gore ispitivali su i Dobrivoje i Danka Radulović (2005) na uzorku od 794 ispitanika izvučenih metodom slučaj-nog izbora, iz populacije odraslih. Uzorak vrijednosti činila su 35 vrijed-nosna pojma izabrana na osnovu teorijskog modela i definicije vrijednosti Rokeacha (Rokeach, 1967, 1973), ali je u odnosu na originalni uzorak vri-jednosti ovog autora lista vrijednosnih pojmova bila izmijenjena uvođe-njem 11 novih pojmova u skladu sa osobenostima date kulturne sredine. U ispitivanju je primijenjen posebno konstruiran upitnik, što znači da su vrijednosti ispitivane sistemom „olovka-papir“, a ne pomoću kartica kao



što je to slučaj u izvornim istraživanjima autora. Rezultati istraživanja su obrađeni komponentnom analizom i rotacijom glavnih komponenata u oblicima pozicije. Dobijena su četiri pouzdana i dobro strukturirana faktora koji su se mogli identificirati kao (1) patriotske vrijednosti, (2) lične vrijednosti, (3) moralno-religijske vrijednosti i (4) demokratsko-humanističke vrijednosti (Radovanović & Radulović, 2005, str. 179-212).

Lazarević i Janjetović (2003, str. 289-307) istraživali su vrijednosne orijentacije studenata budućih odgajatelja manifestiranih kroz preferenciju određenih stilova života. Osnovni cilj bio je da se ispita da li postoji stabilnost ili promjena u poželjnosti pojedinih stilova života kod tri generacije studenata Više škole za obrazovanje vaspitača. Ispitivana je preferencija sljedećih stilova života: hedonistički, utilitarni, altruistički, estetski, orijentacija na moć i ugled, sazajni, samoostvarenje i prometejski aktivizam. Dobijeni rezultati ukazuju na određenu stabilnost u vrijednosnom profilu studenata budućih odgajatelja tokom razmatranog perioda, ali i na određene promjene. U vrijednosnom profilu budućih odgajatelja, kao najpoželjniji i najprihvaćeniji stil života, dosljedno kroz ispitane generacije, javlja se samoostvarenje. Zatim, sa tendencijom postepenog opadanja, slijede: estetski, utilitarni, sazajni, altruistički, prometejski, hedonistički i orijentacija na moć i ugled, koja se dosljedno kroz tri generacije javlja kao najmanje poželjan stil života. Promjene su se ispoljile u sve većoj poželjnosti utilitarnog stila života od prve ka trećoj generaciji, kao i u postepenom opadanju stepena poželjnosti samoostvarenja i estetskog stila života. Također, uočena je tendencija povećanja saglasnosti između stila života koji studenti preferiraju i onoga kojim aktuelno žive.

Šram (2003, str. 91-114) je ispitivao relacije između vrijednosnih orijentacija i dimenzija ličnosti unutar spolnih subuzoraka. Uzorak ispitanika je formiran iz populacije učenika četvrtih razreda srednjih škola u Subotici (N=721). Faktorskom analizom ekstrahirane su sljedeće latentne varijable vrijednosnih orijentacija: materijalizam, adiktivnost i hiperseksualnost, altruizam, religioznost, intelektualno postignuće, potreba za životnim idealima i okultizam. Rezultati multiple regresijske analize unutar muškog subuzorka ukazali su na postojanje sljedećih vrijednosnih sistema: (1) neurotska duhovnost, (2) depresivni hiperhedonizam i patološka religioznost, i (3) sociopatski hiperhodinistički okultizam. Rezultati multiple regresijske analize unutar ženskog subuzorka ukazali su na postojanje sljedećih vrijednosnih sistema: (1) neurotsko senzualno "samoostvarenje", (2) depresivni hiperhedonizam i (3) sociopatski pseudoduhovno-materijalistički sindrom.



Joksimović (1992, str. 7-23) je uradila istraživanje čiji je osnovni cilj bio da se utvrdi kakav je odnos učenika prema pojedinim načinima (stilovima) života, kako bi se stekao uvid u njihove općenitije vrijednosne orijentacije. Istraživanjem su obuhvaćena četiri stila života u čijoj se osnovi nalaze sljedeće vrijednosne orijentacije: ekonomsko-utilitarna, hedonistička, altruistička i prometejsko-aktivistička. Istraživanje je obavljeno na uzorku od 803 učenika beogradskih škola. Istraživački nalazi su pokazali da su mladi, prije svega, usmjereni ka materijalnim vrijednostima (utilitarna orijentacija), a znatan je broj i onih koji prednost daju uživanju u neposrednim zadovoljstvima (hedonizam). Učenici su manje spremni da brinu o drugim pojedincima i njihovoj dobrobiti (altruizam), a najmanje ih privlači zalaganje i žrtvovanje za ostvarivanje društveno važnih ideala i ciljeva (prometejski aktivizam). Ukoliko su učenici stariji, utoliko ih više privlači hedonistički način života, dok privlačnost utilitarnog, altruističkog i prometejskog stila opada sa godinama.

Ista autorica (Joksimović, 2001, str. 201-214) istraživala je vrijednosne orijentacije beogradskih adolescenata. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi hijerarhijska organizacija, struktura i korelati vrijednosnih orijentacija srednjoškolaca, kao i sličnosti i razlike u vrijednosnim opredjeljenjima dvije generacije učenika. Istraživanja su sprovedena 1994. godine na uzorku od 286 učenika gimnazija i 2000. godine na uzorku od 170 učenika srednjih škola u Beogradu. Vrijednosti su operacionalizirane preko tri naest ciljeva među kojima su ispitanici birali po tri cilja koja su za njih najvažnija, i tri najmanje važna cilja, i rangirali ih. Podaci istraživanja iz 2000. godine pokazuju da su za većinu mladih najprivlačniji ciljevi koji govore o usmjerenosti ka privatnoj sferi življenja i ostvarenju emocionalnih veza u krugu porodice i prijatelja, a najmanje ih privlače ciljevi koji podrazumijevaju učešće u javnom životu (politički utjecaj i medijska popularnost). Poređenje ovih podataka sa nalazima istraživanja iz 1994. godine pokazuje da su najpoželjnije i najmanje poželjne vrijednosti iste za obe generacije. Promjene se ogledaju u povećanoj težnji ka sticanju materijalnih dobara i hedonizmu, i u manjoj prihvaćenosti prosocijalnih vrijednosti. Vrijednosne orijentacije su djelimično uvjetovane pojedinim socio-demografskim i individualno-psihološkim svojstvima učenika.

Alić (2007, str. 207-208) je ispitivao povezanost socio-pedagoških faktora i transgeneracijskog prijenosa vrijednosnih orijentacija. Uzorkom je obuhvaćeno po 90 ispitanika tri generacije (djeca, roditelji i djedovi/nane). Korištena je modificirana lista Rokeachevih terminalnih vrijedno-



sti. Rezultati istraživanja su pokazali da većina vrijednosti varira između ocjena 4 i 5, što ukazuje na smanjenu diskriminativnost za svaku stavku, izuzev vrijednosti uzbudljivog života i svijeta ljepote na cijelom uzorku, te društvenog priznanja i novca u trećoj generaciji. Najveći rang vrijednosti ima iskreno prijateljstvo, u prvoj generaciji i obiteljska sigurnost na drugoj i trećoj generaciji. Najmanji rang u prvoj generaciji ima svijet ljepote, a u drugoj i trećoj uzbudljiv život.

Kadunić (2008, str. 150-156), u kontekstu ispitivanja povezanosti individualnih kompetencija i motivacije u učenju stranog jezika, istraživala je i vrijednosne orijentacije. Vrijednosne orijentacije je operacionalno definirala skalom vrijednosnih preferencija koja je sadržavala deset vrijednosnih orijentacija. Faktorskom analizom utvrdila je postojanje tri faktora koja je označila sljedećim zajedničkim imeniteljima: ka altruizmu i univerzalnim vrijednostima orijentiran životni stil; ka uspjehu, statusu i ambicijama orijentiran životni stil i ka lagodnom i bezbrižnom životu orijentiran životni stil. Ustanovila je da orijentacija ka altruizmu i univerzalnim vrijednostima raste sa brojem članova porodice u kojoj je osoba odrasla; da je kod ispitanika sa sela izraženija usmjerenost ka altruizmu i univerzalnim vrijednostima; sklonost ka altruizmu i univerzalnim vrijednostima orijentiranih tendencija pokazuju ispitanici koji izražavaju veći stepen motiviranosti u učenju stranih jezika; ispitanici pokazuju veći stepen ka ambicijama, uspjehu i statusu orijentiranih tendencija sa porastom stručne sprema majke; veći stepen ka ambicijama, uspjehu i statusu orijentiranih tendencija iskazuju ispitanici sa nižom ocjenom iz engleskog jezika; orijentacije ka bezbrižnom i lagodnom, uživanju orijentiranom životu progresivno raste sa brojem članova porodice; te nije ustanovljena statistički značajna razliku u ocjeni iz stranog jezika u odnosu na stepen sklonosti ka orijentaciji prema bezbrižnom i lagodnom životu.

U našem istraživanju (Pehlić, 2008, str. 177-196) povezanosti vrijednosnih orijentacija srednjoškolske omladine sa načinom provođenja slobodnog vremena utvrđeno je preferiranje određenih vrijednosnih orijentacija. Rezultati su pokazali sljedeći rang preferiranja vrijednosnih orijentacija: 1. porodično sentimentalni stil; 2. religijsko-tradicionalni stil; 3. egoistička orijentacija; 4. utilitarni stil; 5. saznavni stil; 6. orijentacija na popularnost; 7. prometejski aktivizam; 8. altruistička orijentacija; 9. hedonistička orijentacija i 10. orijentacija na moć. Rezultati istraživanja su pokazali da postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih orijentacija i načina provođenja slobodnog vremena.



Opačić i saradnici (1995, str. 109-122) uradili su istraživanje čiji je cilj bio da se, uz korištenje multivarijantnog pristupa (kvazikanonička korelacija) utvrdi odnos između odgojnih postupaka roditelja (retrospektivno izvještavanje) i vrijednosnih orijentacija mladića. Glavni istraživački problemi bili su: 1) ispitati odnose između odgojnih postupaka roditelja i vrijednosnih orijentacija mladića; 2) utvrditi koliko mehanizama stoji u osnovi potencijalnih veza i koji su to mehanizmi. Uzorak se sastojao od 67 mladića između 16 i 17 godina starosti iz dvije beogradske gimnazije. Za ispitivanje odgojnih postupaka roditelja korištena je PCR skala (The Parent-Child Relations Questionnaire: Roe & Siegelman, 1963). Lista od 13 vrijednosti načinjena je nakon preliminarnog istraživanja. Rezultati istraživanja su pokazali da postoje značajne veze između odgojnih postupaka roditelja i vrijednosnih orijentacija mladih. Iako je riječ o rezultatima dobijenim na malom uzorku ispitanika, ispoljile su se neke jasne tendencije koje upućuju na zaključak da izbor odgojnih postupaka koje roditelji primjenjuju proističe iz njihovog vrijednosnog sistema, što se odražava na sistem vrijednosti djeteta. U osnovi ovog procesa, najverovatnije, stoji mehanizam učenja po modelu.

Iste godine, Opačić i saradnici (1995, str. 303-314) ispitivali su efekte odgojnih postupaka roditelja na vrijednosne orijentacije djevojaka. Uzorak su predstavljale djevojke (145) drugog razreda iz dvije beogradske gimnazije. Za ispitivanje odgojnih postupaka roditelja korištena je PCR skala (The Parent-Child Relations Questionnaire: Roe & Siegelman, 1963), dok su vrijednosne orijentacije operacionalizirane pomoću liste od 13 ciljeva. Podaci su analizirani pod modelom kvazikanoničke korelacione analize. Rezultati istraživanja su pokazali da postoje značajne veze između odgojnih postupaka roditelja i vrijednosnih orijentacija djevojaka, što je u skladu sa rezultatima ranijih istraživanja. Veze između ovih varijabli na uzorku djevojaka nešto su slabije nego kod mladića, a mehanizmi koji stoje u osnovi tih veza nešto su drugačiji. Postoji veća specijalizacija roditeljskih uloga prema ženskom nego prema muškom djetetu. Veze između odgojnih postupaka roditelja i vrijednosnih orijentacija djevojaka ukazale su da je dominantan mehanizam usvajanja vrijednosti – mehanizam negativne identifikacije. Autori su zaključili da se čini da djevojke teže da usvoje sistem vrednosti koji je gotovo suprotan roditeljskom.

Majstorović (1998, str. 67-78), na uzorku sastavljenom od 574 radnika državnih firmi, ispitao je povezanost interpersonalnih vrijednosti (po-drška, konformizam, čovjekoljublje, priznanje, vlast i nezavisnost) i soci-



jalnog statusa. Rezultati istraživanja su pokazali da lošiji socijalizacijski uvjeti, niže statusne i slabije materijalne prilike roditelja, predstavljaju ambijent u kojem se razvijaju konformizam i altruizam djeteta. Nasuprot tome, bolji životni uvjeti, viši status porodice, pomaže razvijanju lične nezavisnosti i želje djeteta da ima utjecaj na okruženje.

Slijedi kratki osvrt na još nekoliko radova čiji je predmet istraživanje vrijednosnih orijentacija.

Petrović (1976, str. 53-65) u svome radu *Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama i metodologija njihova mjerenja* iznosi metodologiju istraživanja vrijednosnih orijentacija.

Dugandžija (1978, str. 37-45) u svome radu *Religijske varijacije* raspravlja kako religija stvara vrijednosti kojima čovjek oblikuje slike o svijetu i životu. Čaldarović (1978, str. 16-28) u svome radu *Odnos vrednota i pojedinih oblika društvene svijesti* govori o odnosu društvenih vrijednosti i društvene svijesti kroz marksističku prizmu.

Sekulić (1978, str. 62-77) u svome radu *Vrijednosne orijentacije i politika u odnosu na poljoprivrednu proizvodnju* ističe da proučavanje vrijednosnih orijentacija ima višestruko značenje za proces planiranja. Naglašava da vrijednosne orijentacije pojedinih društvenih grupa, posebno ako se dovedu u vezu sa «ponderima» koje te grupe imaju u sistemu socijalne akcije, mogu ukazati na postavljanje ciljeva.

Perko-Šeparović (1993, str. 118-129) u svome radu *Postmodernističke vrijednosne orijentacije: (tendencije izbora 1992)* daje rezultate istraživanja postmodernističkih orijentacija birača na hrvatskoj političkoj sceni s izborima 1990. i 1992. godine.

Karajić (1999, str. 1-21) u svome radu *Vrijednosne preferencije kao determinante ekološkog ponašanja u Hrvatskoj* polazi od pretpostavke da su ekološki procesi kulturne činjenice, tj. da se okolina i problemi vezani uz nju ne percipiraju objektivno, već da ih se kognitivno prerađuje i vrednuje, pri čemu tu percepciju određuju društveni faktori.

Labus (2000, str. 169-204) u svome radu *Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu* ističe da je istraživanje vrijednosnih orijentacija dio istraživanja o religijskim promjenama. Njegovo istraživanje značajno je za određivanje vrijednosne i socijalne strukture hrvatskog društva s obzirom na njegov tranzicijski karakter.

Franc (2002, str. 215-238) u svome radu *Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima* sebi je za cilj dala utvrđivanje hijerarhije vrednota adolescenata te moguć-



nosti objašnjenja stavova i ponašanja na temelju vrijednosnih orijentacija. Ispitivanje je provela 1998. godine, a u njemu je učestvovalo 2823 adolescenata koji su činili reprezentativan uzorak srednjoškolaca Hrvatske 1998. godine.

Labus (2005, str. 383-409) u svom drugom radu *Vrijednosne orijentacije i religioznost* ispituje vrijednosne orijentacije u kontekstu modernizacije i tranzicije hrvatskog društva.

Navedena istraživanja svjedoče širinu interesa za istraživanje vrijednosnih orijentacija i njihovu povezanost sa značajnim brojem tretiranih varijabli.

SOCIJALNA DISTANCA

Poznato je da, prema teoriji socijalnog identiteta (Triandis, 1994), ljudi teže da sebe i druge svrstaju u različite socijalne kategorije, te usljed težnje za socijalnom kategorizacijom i potrebe za pozitivnim socijalnim identitetom kao rezultat imamo pristrasnost prema svojoj (pozitivna diskriminacija) i drugoj i drugačijoj grupaciji (negativna diskriminacija). U situacijama intenziviranja međugrupacijskog neprihvatanja ili konflikata pristrasnost u percepciji se intenzificira. U takvim situacijama, pojedinci koji se u većoj mjeri identificiraju sa svojom socijalnom grupacijom, ujedno u većoj mjeri slijede njene norme i standarde, u znatno većoj mjeri izražavaju negativne stavove i ponašanja prema socijalnoj grupaciji na suprotnoj strani (Triandis, 1994; Jetten, Postmes & McAuliffe, 2002; Moore & Aweis, 2002, str. 69-87).

Socijalni stavovi i socijalna distanca prema drugome i drugačijem su u velikoj mjeri rezultanta dominirajućih stavova i odnosa u okruženju. Pojedinci se linijom manjeg otpora priklanjaju dominantnom stavu svoje sredine, neposrednog socijalnog okruženja. U našoj, bosanskohercegovačkoj situaciji, pokazalo se da su se pojedinci i grupe koji se nisu priklonili dominantnim stavovima ili ih nisu otvoreno podržavali nerijetko nalazili u sličnoj poziciji kao i „drugi” – držani su na socijalnoj distanci (Pašalić-Kreso, 2005).

Prema Bogardusu (1925, str. 299), socijalna distanca ukazuje na stepen razumijevanja i osjećanja koje osobe izražavaju jedna prema drugoj. Ona ispoljava prirodu njihove interakcije, ukratko, karakter socijalnih odnosa.



Iako Simmelova koncepcija socijalne distance uključuje dva tipa odstojanja, odstojanja u geometrijskom i metaforičkom smislu, Bogardus prihvata samo drugi tip. Ethington (1997, str. 2) ukazuje na neophodnost redefiniranja Bogardusovog shvatanja socijalne distance i vraćanje njenom izvoru, tj. Simmelovom značenju, tim prije što kategorije u okviru skale ukazuju na geometrijsku distancu. Kontinuirana i sve šira upotreba ove skale odnos između geometrijske i metaforičke distance razvija u jedno od urgentnijih pitanja društvenih nauka. Zapostavljanjem razlike između metaforičke i geometrijske distance zapostavlja se cjelovit pristup ispitivanom sadržaju, a samim tim i prikupljanje najrelevantnijih iskustvenih podataka. Operacionalizacija socijalne distance zasniva se na prostornoj udaljenosti ispitanika i onih drugih, na geometrijskoj distanci. Sasvim jasno Simmel (prema Ethington, 1997, str. 3) tvrdi da "geometrijska relacija ne određuje samo uvjete odnosa između ljudi već istovremeno simbolizira te odnose".

Prema Doddu i Nehnevajsu (1954, str. 288), mjerenje geografske distance može se ostvariti na sljedeći način: Oko kuće svakog ispitanika možemo nacrtati nekoliko koncentričnih krugova koji ukazuju na različita geografska odstojanja:

- 10^0 (odstojanje ispitanika od njega samog),
- 10^1 (veličina jednog prosječnog stana ili kuće),
- 10^2 (komšiluk : 100m) itd.

Pitanje koje autori postavljaju jeste: Da li se socijalno odstojanje uvećava s uvećavanjem geografskog odstojanja? Za razliku od Bogardusove skale, autori pretpostavljaju da će skala socijalne distance bazirana na geografskoj distanci manje varirati od kulture do kulture.

Odnos između geografskog i socijalnog odstojanja Dodd i Nehnevajsa (1954, str. 289) izražavaju na sljedeći način geografsko odstojanje izraženo u metrima:

- | | |
|---|--------|
| • Ubio bih | 10^7 |
| • Protjerao bih | 10^6 |
| • Volio bih da ne živi u mom gradu | 10^5 |
| • Saglasio bih se da živi u istom gradu | 10^4 |
| • Prihvatio bih za komšije | 10^3 |
| • Prihvatio bih za prvog komšiju | 10^2 |
| • Prihvatio bih kao gosta u kući | 10^1 |
| • Stupio bih u brak | 10^0 |

Odnos između socijalne udaljenosti i geografske udaljenosti izražava se pretpostavkom da je stepen privlačnosti veći što je udaljenost manja, i



obrnuto. Naprimjer, ispitivanje rasnih predrasuda pokazuje da se one/ predrasude smanjuju ukoliko se radi o konkretnim, poznatim ispitanicima (Dodd & Nehnevajsa, 1954, str. 288).

Ono o čemu posebno treba voditi računa, a na šta autori ne ukazuju, jeste kvalitet društvene interakcije. Ako navedene etničke grupe i žive na području regiona u kome se sprovodi istraživanje, to ne znači da svi ispitanici imaju iskustvo kontakta sa njima, niti da je to iskustvo pozitivno. Odnosi između socijalne i geografske distance između pripadnika različitih etničkih grupa ne moraju biti istovjetni u svim kulturama, ali to ne znači da se ne može naići na kulture u kojima ova dva obilježja korespondiraju.

Pored geografskog odstojanja, socijalna distanca, prema Doddu i Nehnevajsi (1954, str. 290), uvjetovana je i veličinom grupe kojoj se pripada. Prethodna klasifikacijska shema može se primijeniti i na veličinu grupe. Promjena u veličini grupe kreće se od najmanje, porodice, tj. bračnog para kao osnove porodice, preko domaćinstva, kolega na poslu, komšija do građanina iste države. Sa uvećanjem društvene grupe uvećava se i prostorna udaljenost u odnosu na primarnu porodičnu grupu. Istovremeno, znanje o individuuama nastalo na osnovu direktnog kontakta postaje znanje o njima nastalo indirektno, putem medija. Privlačnost je, prema njima, obrnuto proporcionalna veličini grupe, što je grupa manja privlačnost je veća. Međutim, iako je za očekivati da je socijalna distanca najmanja između članova porodične grupe, kod narušenih porodičnih odnosa može doći i do odstupanja. Pažnju treba usmjeriti i na heterogenost porodičnog miljea. Heterogenost porodičnog u 1084 miljea predstavlja jedan od preduvjeta za prihvatanje pripadnika drugih etničkih grupa. Ne razmatrajući detaljnije međuzavisnost geografske udaljenosti i veličine grupe, autori zaključuju da granicu između najveće grupe kojoj se pripada i grupe kojoj se ne pripada određuje sistem vrijednosti koji preovlađuje u datom društvu u trenutku istraživanja.

Ispitivanje međuetničkih odnosa pokazuje da male prostorne distance ne podrazumijevaju i bliže kontakte. Naprimjer, nezavisno od prostorne udaljenosti, pojedine manje etničke grupe žive u monolitnim homogenim naseljima, bez većeg miješanja sa pripadnicima drugih etničkih grupa. Usljed toga, pored veličine grupe kojoj se pripada, pažnju treba usmjeriti i na intenzitet i kvalitet odnosa njenih članova sa članovima drugih grupa. Također, brojčano manje etničke grupe, nacionalne manjine, ne ugrožavaju većinske te je i njihovo prihvatanje od većinskih grupa veće.



Izostajanje “konkurencije” može da izazove pozitivna osjećanja kod većinske grupe, samim tim i manju socijalnu distancu. Nasuprot većinskim, manjinske grupe pod utjecajem svijesti o nemoći socijalnu distancu mogu doživjeti kao znatno veću.

Treći faktor koji prema Doddu i Nehnevajsu (1954) utječe na socijalnu distancu jeste vrijeme. Prema tome, socijalna distanca varira sa geografskom distancom, veličinom grupe i vremenom provedenim zajedno. O vremenu autori pišu u smislu učestalosti interakcija. Prema njima, ako se više vremena provodi sa referentnom individuum ili grupom, socijalna distanca je manja. Međutim, o značaju vremena može se govoriti i u kontekstu društvenih okolnosti u kojima se sprovodi istraživanje. Vremenska distanca između ključnih dešavanja, značajnih s aspekta etničke pripadnosti, i trenutka istraživanja bitno utječe na sadržaj prikupljenih iskustvenih podataka. Vremenska distanca, nerijetko, uvjetuje gledanje na prošlost kroz prizmu sadašnjosti. Socijalna distanca i vremenska distanca u odnosu na ključna međuetnička dešavanja kreću se u suprotnom smjeru. Sa uvećavanjem vremenske distance, socijalna se umanjuje, animoziteti se ublažavaju, ali samo na nivou općeg prosjeka.

Socijalna distanca koju jedna grupa ima prema drugoj predstavlja jedan od prediktora ponašanja prema toj vanjskoj grupi. Stoga, na osnovu dobivenih rezultata možemo govoriti i o međunacionalnoj toleranciji, te spremnosti različitih nacionalnih grupacija da razvijaju duh saradnje i multikulturalnosti.

Istraživanja socijalne distance

Socijalna distanca, teorijski, može da se shvati kao stavovska predispozicija za diskriminatorско ponašanje prema različitim marginalnim grupama (Vasović, 1995, str. 171-224). Kroz niz istraživanja u različitim zemljama i kulturama pokazalo se da različiti faktori određuju osnovu socijalne distance. To mogu biti: rasa, religija, nacionalnost, profesija ili politička ideologija. Dakle, zavisno o karakteristikama ispitanika (npr. porijeklu), pridavat će se različita težina različitim faktorima koji određuju socijalnu distancu; npr., neke grupe mogu naglašavati nacionalnost više od ostalih faktora, druge grupe mogu naglašavati klasnu pripadnost i sl. Tako je, recimo, mjerenjem socijalne distance prema Ircima upitno je li dobivena vrijednost distance prema nacionalnosti (irskoj) ili prema religiji (katoličkoj).

Parkovo i Burgessovo shvatanje socijalne distance Bogardus razvija u skalu socijalne distance. Bogardusova skala socijalne distance postala je



jedna od najstarijih i najčešće upotrebljivanih skala za mjerenje socijalnih stavova. Prema Campbellu, skala socijalne distance "prirodno odgovara svojoj namjeni" te bi je, da to Bogardus nije učinio, neko drugi sigurno konstruirao (Campbell, 1952, str. 324).

U originalnoj verziji Bogardusova skala je imala 7 pitanja: 1) blisko srodstvo putem braka, 2) članstvo u klubu, 3) susjed u ulici, 4) rad u istom zanimanju, 5) državljanstvo, 6) samo kao posjetilac zemlji, 7) isključenje iz zemlje. Bogardus je mjerio distancu Amerikanaca prema četiri etničke skupine (Kanađanima, Šveđanima, Poljacima i Korejancima) (Bogardus, 1993, str. 265-271).

Prvi put skala je primijenjena 1926. godine u istraživanju kojim je obuhvaćeno 1725 studenata iz 24 koledža i univerziteta. Nakon 1926. godine, Bogardus je skalu socijalnog odstojanja primijenio i u istraživanjima iz 1946, 1956. i 1966. godine. Jednostavnost instrumenta uvjetovala je, na prvi pogled, i veoma jednostavno prikupljanje podataka o veoma složenoj društvenoj pojavi. U sedam kolona upisani su različiti vidovi socijalnog odstojanja, a u redovima etničke grupe u odnosu na koje se ispituje odstojanje. Intervali između stavki nisu podjednaki tako da „ove brojke valja uzeti samo kao znakove jedne ordinalne a ne intervalske skale“ (Supek, 1961, str. 274).

Kasnije su brojni istraživači modificirali Bogardusovu skalu uvodeći nove, ili drugačije ajteme. Modifikacija Bogardusove skale pokazala se nužnom zato što je svako društvo u kulturološkom smislu specifično, tj. socijalni relati koji definiraju 'bliskost' iz kulturoloških razloga mogu biti drugačiji. Na prostoru bivše Jugoslavije, istraživanje etničke distance prvi put su realizirali Rot i Havelka (1973) i koristili su modificiranu Bogardusovu skalu koja se sastojala iz sljedećih ajtema: 1. Da stalno živi u mojoj Republici, 2. Da stanuje u mom susedstvu, u istoj zgradi ili ulici, 3. Da se družim s njim kao sa prijateljem, 4. Da moja sestra (brat) stupi u brak, 5. Da ja stupim u brak, 6. Da mi bude pretpostavljeni na poslu, 7. Da ima rukovodeći ili neki drugi važan položaj u mojoj Republici.

Bogardusova skala nije jednodimenzionalna. Ona istovremeno mjeri „dvije dimenzije društvene udaljenosti, tj. dvije vrste odnosa prema različitim rasnim ili etničkim grupama: 1) spremnost pojedinaca da dođu u dodir s pripadnicima drugih grupa i 2) spremnost pojedinaca da se poistovijete s drugim grupama“ (Đurić, 1962, str. 124). Analiza iskustvenih podataka pokazuje da se najčešće dobijaju tri grupe odgovora: a) apsolutna tolerancija prema svim navedenim etničkim grupama; b) apsolutna



isključivost prema svim etničkim grupama izuzev matične; c) naglašena distanca prema onim etničkim grupama koje se od strane sredstava masovnih komunikacija određuju kao suprotstavljene matičnoj grupi.

Mjerenje socijalne distance treba da osigura adekvatnu interpretaciju razumijevanja i osjećanja koji postoje u socijalnim situacijama. Zadatak ispitanika svodi se na to da za svaku od navedenih etničkih grupa, na osnovu svojih prvih asocijacija, odredi vrstu/vrste odstojanja. Bogardus sugerira izradu općeg prosjeka – socijalne distance, ali i pojedinačne prosjeke na nivou specifičnih pokazatelja socijalnog odstojanja, npr. rasna distanca, religijska distanca, distanca u pogledu zanimanja. Opći prosjek za svaku etničku grupu predstavlja aritmetičku sredinu odgovora svih ispitanika, sa minimumom od 1,00 i maksimumom od 7,00.

Slijede rezultati istraživanja u kojima je mjerana i socijalna distanca.

Triandis i Triandis (1960, str. 110-118) proveli su istraživanje s ciljem da utvrde važnost različitih faktora socijalne distance za njihove ispitanike, te utjecaj subjektive rase, religije, nacionalnosti, socijalne klase na njihovu ukupnu socijalnu distancu. Došli su do sljedećih rezultata: bjelci pokazuju veću ukupnu socijalnu distancu od crnaca, žene veću nego muškarci, katolici veću nego protestanti, a protestanti veću nego Židovi. Kod socijalne klase, najniža socijalna klasa pokazuje veću distancu od niže srednje, a niža srednja veću od više srednje. Ispitanici iz zemalja sjeverne i sjeverozapadne Evrope pokazuju veću distancu nego ispitanici južne i istočne Evrope.

Rezultati istraživanja Mollova i Laviea (2001, str. 247-258), u ispitivanju palestinskih i židovskih studenata, pokazali su kako religiozniji studenti obje grupacije negativnije percipiraju pripadnike druge grupacije, što bi u kontekstu našeg istraživanja moglo ukazivati na povezanost religijske vrijednosne orijentacije i socijalne distance.

Istraživanje Moorea i Aweisa (2002, str. 69-87), u ispitivanju židovskih, arapskih i palestinskih studenata u Izraelu, pokazalo je u svim grupacijama utjecaj nacionalnog identiteta na etničku mržnju. Kod židovskih studenata je ustanovljeno podudaranje s pretpostavljenim modelom: veća religioznost vodi do snažnijeg nacionalnog identiteta, što oslabljuje mogućnost pomirenja i vodi većoj mržnji.

Ispitivanje etničke distance kod nas je započeto pedesetih godina prošlog stoljeća. Do devedesetih godina rezultati ukazuju na nisku etničku distancu među pripadnicima različitih etničkih grupa, što se odražava i u frekvenciji najbližih unutargrupnih relacija, npr. u braku. Step en etničkog



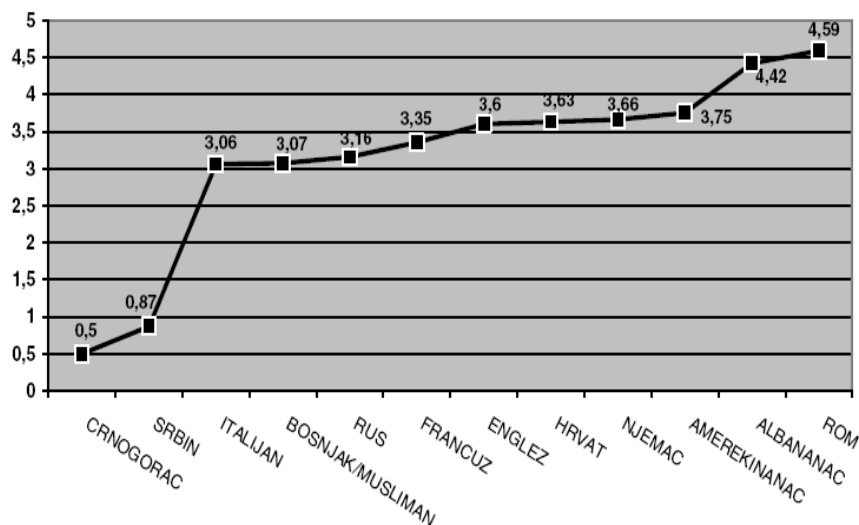
distanciranja pozitivno je korelirao sa etnocentrizmom, autoritarnošću, religioznošću, a negativno sa obrazovanjem i starošću. Što se tiče pola, distanciranje je bilo manje izraženo kod muškaraca nego kod žena.

Od početka devedesetih godina etnička distanca među pripadnicima naroda bivše Jugoslavije, u odnosu na ranije, bila je povećana, što je moglo biti posljedica ratnih zbivanja. Ako bi ova pretpostavka bila tačna, moglo se očekivati da će se etnička distanca sa protokom vremena smanjiti, a što bi išlo u prilog tezi da je rat izazvao mržnju među narodima bivše Jugoslavije, a ne obrnuto, da je međunacionalna mržnja dovela do rata (Biro, 1994).

Vrijedi pomenuti pojedine rezultate još nekih ispitivanja u toku nekoliko posljednjih godina (Čimić, 1998, str. 121-133; Adamović, 2000; Biro et al., 2001, Biro et al., 2002; prema Mihić & Mihić, 2003, str. 167-182). Rezultati istraživanja u kojima je praćena etnička distanca prema deset naroda od 1997. do 2002. godine pokazuju da je ona ostala na relativno visokom nivou u tih šest godina.

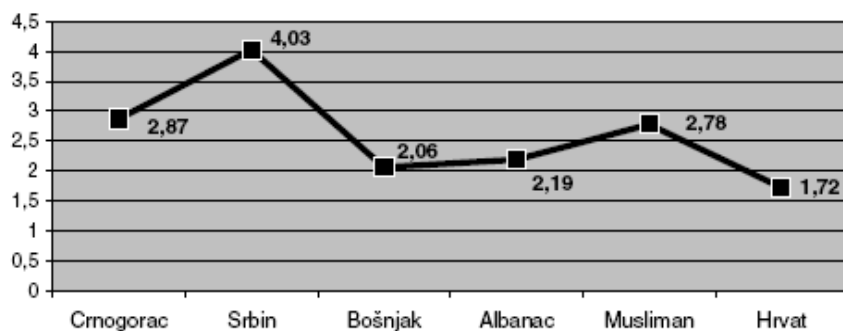
U Crnoj Gori etnička distanca je mjerena više puta u relativno skorijem periodu. Bešić i Pavićević (2007, str. 34) u svome istraživanju su 2004. godine koristili modificiranu Bogardusovu skalu, koja se sastojala iz devet ajtema: 1. Da stalno živi u mojoj državi, 2. Da stanuje u mom susjedstvu (u istoj zgradi ili ulici), 3. Da mi bude saradnik na poslu, 4. Da mi bude pretpostavljeni na poslu, 5. Da bude vaspitač mojoj djeci, 6. Da se s njim družim i posjećujem, 7. Da ima rukovodeći položaj u mojoj državi, 8. Da budemo u daljem srodstvu putem braka sa rođacima, 9. Da budemo u bliskom srodstvu putem vlastitog braka ili braka djece.

Ukupno je anketirano 1005 ispitanika iz 9 općina: Pljevalja, Berana, Bijelog Polja, Podgorice, Nikšića, Cetinja, Herceg-Novog, Bara i Ulcinja. Rezultati istraživanja pokazali su da je ukupna distanca prema Crnogorcima najmanja (oni su najbrojnija nacionalna skupina), ali odmah uz njih su i Srbi, ili može se reći da u trenutku kada je istraživanje realizovano, po istom kriterijumu, nije postojala etnička distanca ni prema Srbima. Dalje se vidi redosljed od Italijana do Roma, u odnosu na koje je registrovana najveća ukupna distanca. Primijetno je da su razlike između Italijana, Bošnjaka i Rusa male, a isto tako, razlika u ukupnoj distanci od Francuza do Amerikanaca nije velika, dok se odnos prema Albancima i Romima bilježi kao visoki nivo ukupne distance.



Grafikon 2. Grafički prikaz ukupne etničke distance (Bešić & Pavićević, 2007, str. 36)

U rezultatima je dat i komparativni prikaz etničke (ne)tolerancije. Rezultati su pokazali da su oni koji su se izjasnili kao Srbi gotovo dvostruko etnički netolerantiji u odnosu na sve ostale skupine. Najtolerantnija etnička skupina su Hrvati. Slijedi grafički prikaz:

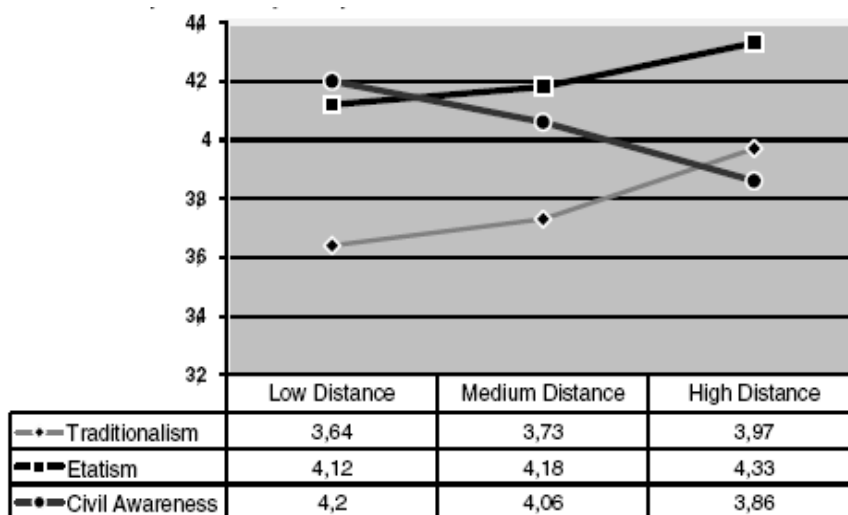


Grafikon 3. Etnička (ne)tolerancija (Bešić & Pavićević, 2007, str. 37)

I ono što je u našem istraživanju posebno interesantno, u ovom istraživanju analiziran je odnos između vrijednosnih orijentacija i etničke distance. Za ovu svrhu ukupna distanca podijeljena je u tri kategorije (malu, srednju i visoku) i posmatrana je u odnosu na skorove na skalama tradici-



onalizama, etatizama i građanske svijesti. Rezultati pokazuju da veći stepen etničke distance korespondira visokim skorom na skalama tradicionalizma i etatizma, dok s druge strane, što je skor građanske svijesti veći, utoliko je i ukupna distanca manja ($F=25,3$, $df, 2$, $p < 0,01$).



Grafikon 4: Odnos etničke distance i vrijednosnih orijentacija (Bešić & Pavićević, 2007, str. 39)

Prema Sekuliću i saradnicima (2004), prije raspada bivše Jugoslavije najviši nivo međunacionalne tolerancije bio je u Bosni i Hercegovini i Vojvodini. To su, ujedno, bila i područja sa najvećom nacionalnom heterogenošću. U njihovim istraživanjima i 1989. i 1996. godine ustanovljeno je da religioznost i nacionalni identitet utječu negativno, a obrazovanje i veličina mjesta utječu pozitivno na etničku toleranciju u Hrvatskoj – što je autor i predvidio na osnovu teorije modernizacije (Sekulić i sar., 2004; Rex, 1996; Rokeach, 1968).

Rezultati istraživanja Čorkala i Kamenova (1999), među ispitanicima u Zagrebu, pokazali su kako socijalnu distancu značajno objašnjavaju obrazovanje ispitanika, autoritarnost, izraženost nacionalnog identiteta i percepcija stanja demokratije (Čorkalo & Kamenov, 1999, str. 35-119). Slično rezultatima Sekulića i saradnika (2004), nije se pokazao značajan utjecaj doživljenog ratnog iskustva, te religioznost nije značajno predviđala socijalnu distancu. Vrcanovi (2001) rezultati istraživanja iz 1999. godine pokazali su da je među Hrvatima i u Hrvatskoj i u zapadnoj Hercegovini religioznost



pozitivno povezana sa socijalnom distancom prema Srbima i prema Bošnjacima, kao i sa nacionalnim i autoritarnim stavovima (Vrcan, 2001).

U Šramovom istraživanju *Religioznost i društvena svijest* (2001), u kojem se anketiranjem 628 građana Subotice nastojalo utvrditi da li se pojedine dimenzije religioznosti, autoritarnosti, etnocentrizma i političkih orijentacija nalaze međusobno u strukturalnim odnosima unutar pojedinih sociodemografskih grupa u višenacionalnoj sredini, Šram ističe da se ne može zaključivati o nužnoj povezanosti etnocentrizma, religioznosti i autoritarnosti, a da se nema na umu način percipiranja određenog političkog konteksta od strane pojedinih etničkih grupa (Šram, 2001, str. 389-418).

Istraživanje Joksimovića i Kuburića (2004), provedeno na 610 ispitanika u sedam gradove Srbije, pokazalo je da najveću vjersku distancu pokazuju oni koji prihvataju sve što njihova vjera uči, da veću distancu ispoljavaju oni koji pokazuju veći stepen religioznosti, te da je sklonost distanciranju pozitivno povezana sa religioznošću (Joksimović & Kuburić, 2004, str. 17-30; Rot & Havelka, 1973; Pantić, 1991; Joksimović, 2005).

Prema Pantiću (1998), podaci o pozitivnoj povezanosti religioznosti sa autoritarnošću, konformizmom i alijenantnim osjećanjima sugeriraju pretpostavku da neke od ovih osobina ličnosti doprinose socijalnom distanciranju religioznih srednjoškolaca (Pantić, 1998).

Suprotno tome, Grandin i Brinkerhoff (1991) u istraživanju među studentima u Kanadi ustanovili su da je tzv. intrinzična religioznost negativno povezana sa socijalnom distancom, a pozitivno sa rasnom i etničkom tolerancijom, religiozni fundamentalizam nije bio značajno povezan s rasnom i etničkom netolerancijom nego samo s netolerancijom prema manjinskim vjerskim grupama. Te rezultate možemo djelimično objasniti društveno uvjetovanom povezanošću religijskog i nacionalnog identiteta (Brinkerhoff, Grandin & Lupri, 1992, str. 15-31; Dragun, 2006). U prilog tome govore i rezultati istraživanja Burris, Branscombe i Jackson (2000) koji pokazuju da je intrinzična religioznost u SAD-u pozitivno povezana sa nacionalnom identifikacijom, dok je u Kanadi povezana s multikulturalizmom. Kao i u SAD-u, religijski identitet mladih odraslih je u mnogim evropskim zemljama povezan sa snažnim nacionalnim identitetom (Burris, Branscombe & Jackson, 2000, str. 382-392; Campiche, 1997; Dragun, 2006, str. 167).

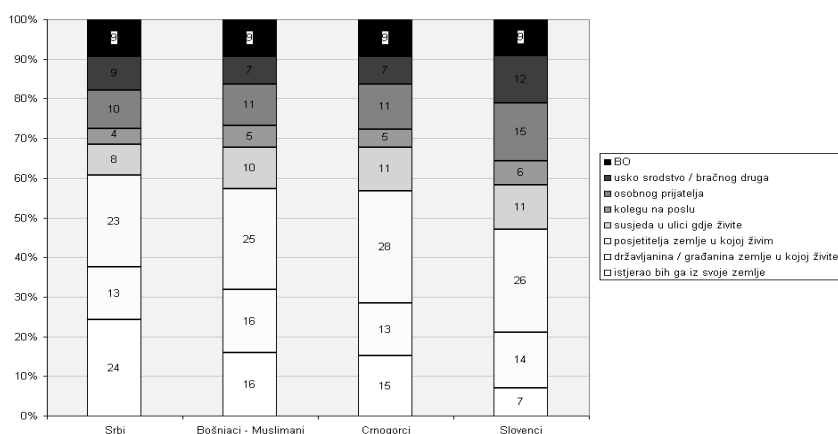
Agencija GfK Hrvatska (2002-2005), u okviru istraživanja socijalne bliskosti građana Hrvatske prema narodima s područja bivše Jugoslavije, provela je istraživanje u dva navrata 2002. i 2005. godine na hiljadu ispitanika, koje je pokazalo da sa vremenskim razmakom dolazi i do promje-



na. Socijalna distanca građana Hrvatske značajnije se smanjila prema Slovencima, Crnogorcima i Bošnjacima-Muslimanima, dok je prema Srbima ostala gotovo jednaka. Socijalna distanca je veća kod ispitanika koji žive u manjim mjestima (izuzetak je socijalna distanca prema Slovencima, koja je najveća, osim u manjim mjestima, još i u gradovima sa više od 100 hiljada stanovnika); kod muškaraca je veća nego kod žena; veća je kod niže obrazovanih ispitanika. Nije utvrđena statistički značajna razlika u percepciji socijalne distance kod različitih dobnih kategorija.

Agencija GfK u Hrvatskoj uradila je istraživanje kojim je htjela ispitati stepen socijalne bliskosti prema pripadnicima četiri nacionalne skupine koje žive u Hrvatskoj (Bošnjacima-Muslimanima, Srbima, Slovencima i Crnogorcima), i to među punoljetnim građanima hrvatske nacionalnosti. Primjenom Bogardusove skale socijalne distance od ispitanika se tražilo da označe najviši nivo bliskosti koju bi prihvatili prema pripadnicima različitih nacionalnosti. Originalna skala sadrži sedam nivoa bliskosti i kreira svojevrsni kontinuum socijalne distance koji ide od bliskih odnosa (sklapanje braka) preko ravnodušnog do odbijanja bilo kakvog odnosa (protjerivanja iz zemlje).

Analizirajući udio svakog pojedinog nivoa prihvatanja bliskosti pokazuje se da u postotnom iznosu preovladava optiranje ispitanika za peti stepen skale. Kao "posjetitelje zemlje u kojoj živim" 23 posto ispitanika prihvatilo bi Srbe, 25 posto Bošnjake-Muslimane, 26 posto Slovence, a 28 posto Crnogorce. Jedino u odnosu na Srbe čak 24 posto ispitanika bi ih istjerao iz zemlje.



Grafikon 5. Grafički i numerički prikaz odgovora ispitanika na svih sedam stepena Bogardusove skale socijalne distance (brojke su procenti)



Za sedmi stepen skale (Istjerao bih ga iz zemlje) izjasnilo se 16 posto ispitanika kada je riječ o Bošnjacima-Muslimanima, 15 posto o Crnogorcima i 7 posto kada je riječ o Slovencima. To znači da bi svaki četvrti punoljetni stanovnik Hrvatske istjerao Srbe iz zemlje, svaki sedmi bi to učinio s Crnogorcima i Bošnjacima-Muslimanima, a gotovo svaki četrnaesti sa Slovencima. Kao lične prijatelje 15 posto ispitanika bi prihvatilo Slovence, 11 posto Crnogorce, 11 posto Bošnjake-Muslimane i 10 posto Srbe. Kao uske srodnike ili bračne drugove 12 posto ispitanika bi prihvatilo Slovence, 9 posto Srbe i 7 posto Bošnjake-Muslimane i Crnogorce. Devet posto ispitanika nije dalo odgovore što bi se moglo definirati kao ravnodušnost prema ovome pitanju. Taj postotak se odnosi na sve četiri nacionalnosti. Prikazani prosječni rezultati ne odražavaju pravu sliku svih regija Republike Hrvatske. Analiza rezultata po regijama pokazuje velike razlike između njih. Za potrebe istraživanja Hrvatska je podijeljena na šest regija i to: Zagreb i okolina, Sjeverna Hrvatska, Slavonija, Lika, Kordun i Banovina, Istra, Primorje i Gorski Kotar i na kraju Dalmacija.

U okviru istraživanja izračunat je i tzv. *indeks prihvatljive socijalne bliskosti*. On predstavlja prosječnu ocjenu na skali od 1 (odbijanje bilo kakvog odnosa) do 7 (prihvatanje izrazite bliskosti). To znači: što je veći indeks to je veća tolerancija socijalne blizine spram određene nacionalnosti. Ti indeksi za ispitivane nacionalnosti iznose: za Srbe – 3,13; za Bošnjake-Muslimane – 3,32; za Crnogorce – 3,33 te za Slovence – 3,88. Imajući u vidu ove indekse može se zaključiti da je utvrđen nizak nivo prihvatanja socijalne blizine, te o zapanjujuće velikom udjelu odbijanja bilo kakvih odnosa, posebno u odnosu na pripadnike srpske nacionalnosti.

Dobiveni podaci nesumnjivo indiciraju zaključak da je stepen međunacionalne i međuetničke tolerancije u Hrvatskoj vrlo nizak. Iz aspekta mogućnosti prevladavanja takve situacije vrlo važno je znati je li međunacionalna netolerancija izazvana nekim kratkoročnim razlozima ili je, pak, ona uzrokovana nekim dubljim i trajnijim okolnostima.

Da bismo meritornije odgovorili na to pitanje u nastavku ćemo navesti rezultate tri empirijska istraživanja koja su, također, ispitivala stepen socijalne distance hrvatskih građana prema pripadnicima srpske, slovenske, crnogorske i bošnjačko-muslimanske nacionalnosti. Rezultati su značajni jer su uzorci na kojima su obavljena ova dva istraživanja bili ograničeni na omladinsku populaciju između 15 i 29 godina, dok je uzorak istraživanja čije rezultate smo već izložili obuhvatao sve punoljetne građane Hrvatske, te pri komparaciji dobivenih podataka treba imati u vidu razliku u strukturi uzorka.



Prvo istraživanje¹ bilo je provedeno 1992. godine, drugo 1999. godine², a treće 2002. godine³, tako da nam je omogućeno dinamičko ili longitudinalno praćenje fenomena prisutnosti socijalne distance prema nacionalnim grupacijama u Hrvatskoj devedesetih godina XX i u prvom desetljeću XXI stoljeća.

U funkciji preglednosti i lakšeg kompariranja dobiveni podaci iz sva tri istraživanja prikazani su u tabeli 1 i 2.

Kada je riječ o optiranju ispitanika za prvi stepen Bogardusove skale (Biti u bliskom srodstvu) vezano za pripadnike srpske nacije pokazuje se da se približno isti postotak ispitanika izjasnio 1992. i 2002, a 1999. godine za 4% više. Ovi podaci bi se mogli interpretirati tako da čak ni ratna situacija nije bitno promijenila odnos prema pripadnicima srpske nacije, ali treba istaknuti da se to odnosi samo na oko 10% populacije ili svakog desetog građanina Hrvatske.

Tabela 1. *Socijalna distanca prema drugim nacijama (postotak odgovora na prvi stepen Bogardusove skale: Biti u bliskom srodstvu)*

Nacija	Istraživanje 1992.	Istraživanje 1999.	Istraživanje 2002.
Srbi	9,2	13,2	9,0
Bošnjaci	12,7	13,7	7,0
Crnogorci	3,5	14,2	7,0
Slovenci	31,2	21,2	12,0

Do najveće promjene došlo je u odnosu prema pripadnicima slovenske nacije. Dok je 1992. godine 31,2% ispitanika moglo biti u bliskom srodstvu sa Slovencima, 1999. godine to je moglo biti 21,2%, a 2002. godine tek 12% ispitanika. Ovaj drastičan pad vjerovatno se može dovesti u vezi sa značajnim zahlađenjem odnosa sa Republikom Slovenijom u trenutku provođenja trećeg istraživanja 2002. godine. Međutim, pri tome treba još

1 Riječ je o istraživanju pod naslovom *Sociodemografske karakteristike srednjoškolaca i socijalna distanca prema nacionalnim i religijskim skupinama*, koje je provedeno na reprezentativnom uzorku od 2.715 srednjoškolaca (Previšić, 1996).

2 Radi se o sveobuhvatnom empirijskom istraživanju hrvatske omladine pod naslovom *Vrijednosni sustav mladih i društvene promjene*, u okviru kojega je ispitivana i socijalna distanca omladine prema narodima Europe. Među te narode bili su uključeni i Srbi, Crnogorci, Bošnjaci i Slovenci (Radin i sar., 2002).

3 Agencija GfK u Hrvatskoj dobila je podsticaj za istraživanje socijalne distance nakon zahlađenja odnosa između Hrvatske i Slovenije, krajem ljeta 2002. godine, a u vezi razgraničenja u Piranskom zaljevu (Malenica, 2002).



jednom naglasiti da su uzorci u istraživanju 1992. i 1999. godine bili vezani za omladinsku populaciju, pa su povoljniji rezultati u tim istraživanjima možda posljedica te činjenice. Naime, može se pretpostaviti da su mladi (bili) manje opterećeni nacionalnim predrasudama koje utječu na stepen socijalne distance prema određenim nacijama. U istraživanju iz 1999. godine nije bio ispitivan sedmi stepen Bogardusove skale.

Tabela 2. Socijalna distanca prema drugim nacijama (postotak odgovora na sedmi stepen Bogardusove skale: Istjerao bih ga iz Hrvatske)

Nacija	Istraživanje 1992.	Istraživanje 1999.	Istraživanje 2002.
Srbi	58,7	–	24,0
Bošnjaci	17,2	–	16,0
Crnogorci	39,8	–	15,0
Slovenci	10,3	–	7,0

Iz rezultata prikazanih u tabeli 2 pokazuje se da je fenomen socijalne distance nužno promatrati u vremenskoj perspektivi, odnosno longitudinalno. Naime, kada se usporede postoci iz istraživanja 1992. i 2002. godine, bez obzira na već spomenutu činjenicu o različitim uzorcima, vidimo da je stepen odbijanja bilo kakve veze s pripadnicima srpske i crnogorske nacije bio više od dva puta veći 1992. nego 2002. godine. U odnosu prema Slovencima on se nešto smanjio (s 10,3% na 7,0%). Što se tiče Bošnjaka on se nije bitno promijenio (17,2 : 16,0). Treba naglasiti da je istraživanje bilo provedeno prije hrvatsko-bošnjačkog sukoba u Bosni i Hercegovini, što znači da uzroke relativno visokog postotka treba tražiti u drugim sociokulturnim faktorima od kojih različitost religija ne treba zanemariti (Ilišin & Radin, 2002, str. 335).

Istraživanja socijalne distance (Arsenović-Pavlović i sar., 2002, str. 30; Mihić & Lisul, 2002, str. 31; Mihić & Mihić, 2003) pokazala su da čak i kod veoma male djece (osnovnoškolski uzrast, pa čak i kod predškolaca) postoji tendencija da se neke marginalne grupe vide kao bliske, a neke kao daleke, što dovodi do distanciranja od tih grupa. Naročito je visoka etnička distanca djece prema Romima, koja je kod djece izraženija nego kod njihovih roditelja.

Kroskulturalno istraživanje Flerea i Lovrića (2006), u kojem su na osnovu više mjera religioznosti poređena četiri religijska kulturna okru-



ženja, slovenačko katoličko, bosansko muslimansko, srpsko pravoslavno i američko protestantsko, a na osnovu anketiranja sprovedenog na većem uzorku studenata (470 katolika Maribora, 439 muslimana Sarajeva, 427 pravoslavaca Niša i 450 američkih protestanata Auburna) 2005. godine, ustanovljene su stanovite razlike. Određene kulturne posebnosti se pojavljuju: naprimjer, naročito muslimani naglašavaju pojam Boga kao strogo „sudije“. Ove posebnosti svjedoče o posvjedočenoj rigidnijoj i izvornijoj, ali ne i kvalitativno drugačijoj religioznosti među muslimanima. Ipak, jasne razlike su se pokazale u strukturi religioznosti, naročito kod dvije izrazito religiozne grupe: američkim protestantima i bosanskim muslimanima. Religioznost prve grupe više zavisi od socijalnog pritiska i religijska praksa je češća, dok je religioznost druge grupe izgleda bolje povezana (i integrirana) sa crtama ličnosti. Američki protestanti su nešto skloniji da žrtvuju svoj život kako za religijske ciljeve, tako i za svoju zemlju (Flere & Lovrič, 2006, str. 215-238).

Rezultati Dragunovog (2006) istraživanja, provedenog krajem 1999. godine na uzorku od 1002 odrasla ispitanika hrvatske nacionalnosti u Federaciji BiH, pokazali su veliku etničku udaljenost – nešto veću prema Bošnjacima nego prema Srbima. Pokazalo se da je prihvatanje suživota negativno povezano sa etnocentričnošću ispitanika, njihovim nacionalnim identitetom, religioznošću i autoritarnim stavovima, a pozitivno povezano sa procjenama važnosti ostvarivanja demokratije na zemlji, obrazovanjem ispitanika i veličinom prebivališta. Mjere etničkog odnosa slabo su povezane sa individualnim ratnim iskustvom – iznenađujuće je da je više pozitivnih nego negativnih korelacija. Opraštanje više podržavaju žene, religiozniji (slaba povezanost) i manje etnocentrični ispitanici, zadovoljniji općim stanjem u zemlji i koji se manje slažu s tim da su za nepredak zemlje važni neki aspekti demokratije, te da kršćani i muslimani vjeruju u istog Boga (Dragun, 2006, str. 165-180).

U našem istraživanju socijalne distance, fokusiramo se na etničku distancu koja je samo jedan od oblika socijalne distance. Tačnije, etnička distanca jeste vrsta horizontalne socijalne distance u situaciji kada su referentne društvene grupacije etničke zajednice. U višenacionalnom društvu, etnička distanca je posebno važna, jer se njenim mjerenjem može utvrditi nivo socijalne kohezije i mogućnost potencijalnih konflikata na nacionalnoj/etničkoj osnovi. Mjerenje etničke distance nije novijeg datuma. Kao istraživačku platformu, mjerenje etničke distance prvi je definirao američki sociolog Bogardus (Bogardus, 1925, str. 299-308).



Bogardusov koncept i operacionalna platforma i danas je u osnovi ostala ista.

Metodološki, ključna ideja mjerenja etničke distance jeste sistem dvovalentnih pitanja (ajtema), pri čemu svako sljedeće pitanje predstavlja veći stepen 'bliskosti' sa stanovišta potencijalnih odnosa između pojedinaca koji pripadaju različitim društvenim grupama. Ajtemi su sistematski dati na način da u nekoliko (7–9) pitanja pripadnici jedne društvene grupe izražavaju 'bliskost' odnosno 'distanču' sa pripadnicima drugih društvenih grupa. Princip je da ispitanici u istraživanju prihvataju ili odbijaju socijalne veze sa pripadnicima neke od etničkih skupina. Na taj način svi ajtemi sačinjavaju jedinstvenu skalu, koja izražava kumulativno odnos između pojedinih etničkih skupina.

ODGOJEM ZA ZAJEDNIČKE VRIJEDNOSTI – PREMA INTERKULTURALNOM ODGOJU

U cilju pravilnog razumijevanja korištenih pojmova, napraviti ćemo malu terminološku distinkciju na samom početku. Naime, prema Abdallahu Pretceilleu prefiksi „pluri“ i „multi“ označavaju društvene i kulturne odnose između više naroda. Dok se pojam multikulturalizma odnosi na pluralitet elemenata u igri, situacije suživota između različitih kultura, pojam interkulturalnog je dinamičan pojam i nužno ukazuje na odnos, razmjenu, na skup dinamičkih tokova koji obilježavaju susrete pojedinaca različitog kulturnog porijekla (Camilleri, 1992; prema Piršl, 2002). Dakle, multikulturalnost i plurikulturalnost označavaju postojanje više kultura na istom prostoru, dok interkulturalnost naglašava odnos među kulturama i neophodnost međusobne interakcije. Iako su evropska društva svakim danom sve više plurietnička i plurikulturalna, to ne znači da su i interkulturalna. Interkulturalizam podrazumijeva suočavanje s problemima koji se javljaju u odnosima između nosilaca različitih kultura, njihovo prihvatanje i poštivanje. Prefiks „inter“ ne znači jednostavno prisustvo ili suživot, slučajno miješanje kultura, niti zamjenu jednog oblika mišljenja drugim, već mogućnost uspoređivanja različitih mišljenja, ideja i kultura na jednom prostoru. Interkulturalizam podstiče na razmišljanje o razlikama psiho-spoznajne, seksualne, etničke, kulturne, religiozne... prirode, o borbi protiv predrasuda, o mirnom suživotu među narodima, pojedincima ili grupama



različitog porijekla, o jednakim mogućnostima u obrazovanju. Interkulturalizam putem konkretnih prilika omogućava da se dođe do suočavanja, komunikacije, međusobnog upoznavanja i vrednovanja, razmjene vrijednosti i modela života te društveno-etičkog poštivanja. Stoga, za Falangu (1993) interkulturalni odgoj znači odgoj za mir, odgoj za razvoj, za demokratski suživot, odgoj za ljudska prava (Falanga, 1993; prema Piršl, 2002).

Interkulturalnost koja će se ograničiti samo na podražavanje ili poštivanje različitog, neće dati značajnije rezultate ako se ne potruži da kreira uvjete za razvoj ove različitosti. Iako je neophodno, da bismo cijenili druge kulture nije dovoljno samo poznavati ih; sama ova činjenica ne isključuje omalovažavanje njihovih nosilaca. Ukoliko govorimo o procesu prihvatanja, potrebno je ne samo poznavati, nego i razvijati simpatiju i saradnju. Produbiti spoznaju o drugom nužno podrazumijeva i produbljavanje saznanja o sebi, kako na individualnom tako i na nivou pripadajuće grupe. Biti interkulturalno odgojen, znači moći razumjeti i prihvatiti osobe koje pripadaju drugim kulturama, s vlastitim kulturnim identitetom.

Dakle, interkulturalizam znači shvatiti „drugog“ i biti u interaktivnom odnosu s njim. Pritom shvatiti ne znači akumulirati informacije, govoriti o drugima, već govoriti s drugima, slušati i odgovarati. Interkulturalizam treba posmatrati kao fenomen kulturne interakcije i kulturnog dinamizma. U tom procesu, puka tolerancija nije dovoljan podsticaj interkulturalnosti. Pasivno prihvatiti ili uočiti postojanje različitog ne obavezuje i na vlastiti odnos prema utvrđenoj različitosti.

Imajući u vidu činjenicu da je bosanskohercegovačko društvo multikulturalno, na putu socijalne rekonstrukcije od socijalne distance prema socijalnoj bliskosti, prema Assmannu, naročito kada su u pitanju mladi koji stasavaju u vremenu socijalne destrukcije, značajno je istinsko ovladavanje područjem kulture. Jer, kako on smatra, „u suprotnosti spram kulture postoje na jednoj strani samo djeca koja se kao mladi barbari pojavljuju u svakoj generaciji (i koja nisu divlja nego im nedostaje kulture), a na drugoj strani druge kulture čije se stanje iz etnocentrične perspektive vlastite kulture čini divljim. Čovjek se ne odlučuje za kulture a protiv divljine. Budući da je upućen na kulturu, ona njemu postaje (druga) priroda. Životinja se svojim instinktima prilagođava nekoj (zavisno od vrste) okolini. Čovjek, kojem takvi instinkti nedostaju, umjesto toga mora se prilagoditi kulturi kao simboličkom svijetu smisla koji mu simbolički posreduje svijet time ga čineći nastanjivim. On drugog izbora nema. On ne mora od-



lagati svoju divlju prirodu, već mora kompenzirati stanovit deficit. On uči na šta je upućen i šta je njemu prirođeno u formi te upućenosti“ (Assmann, 2005, str. 160).

Kultura se smatra prevazilaženjem i preobražavanjem nekog prirodnog stanja, u kojem je čovjek čovjeku vuk, gdje vlada pravo jačeg (tj. bespravno stanje) gdje je svako izložen svojim vlastitim porivima i dojmu trenutka. Prilagođavanje kulturi znači – prema njenom vlastitom samorazumijevanju – distanciranje od prirode. Prilagođavanje simboličkom svijetu smisla kulture s njezinim propisima i zabranama, njezinim normama i institucijama, njezinim pravilima i značenjima, implicira distanciranje kako prema vani, tako i prema unutrašnjosti, prema svijetu i prema sebi.

Prilagođavanjem institucijama kulture čovjek se distancira od neposredne vezanosti za prisilu na zadovoljavanje nagona, pa on takvom odgodom stiže stanoviti prostor za prisebnost, u kojem je tek moguće djelovanje po slobodnoj odluci, a time i identitet. “Svjesno stvaranje distance između sebe i vanjskog svijeta može se doista smatrati osnovnim aktom ljudske civilizacije”, piše Warburg u Uvodu u knjigu *Mnemosyne* (Gombrich, 1984, str. 382). Kultura institucionalizira tu distancu. Ona proizvodi prisnost i povjerenje, samopovjerenje, povjerenje prema svijetu, socijalno povjerenje, rasterećujući nas na taj način prekomjernosti podražaja, pritiska na odlučivanje nepovjerenja i stvarajući tako jedan slobodan prostor svojstven ljudskom postojanju. Ovaj slobodni prostor jeste preduvjet izgradnje personalnog i kolektivnog identiteta. On omogućuje procese interakcije i komunikacije, reciprocitet perspektiva, koji je u osnovi svake izgradnje identiteta, te slobodu djelovanja koja je temelj svakog samoiskustva. Za djelovanje je potrebna ne samo sloboda odlučivanja nego i okruženost jednim horizontom smisla. Taj horizont je ono što u svojoj jedinstvenosti i zajednosti čini mogućom intersubjektivnu smislenost djelovanja, tj. interakciju.

Na individualnom planu pripadnici društvenih grupa svoj socijalni identitet izgrađuju oslanjajući se na referentnu (svoju) društvenu grupu. Socijalni identitet kao unutrašnje, lično znanje osobe da pripada nekoj grupi, osjećanje da pripadnost grupi za nju ima i emocionalni i vrijednosni značaj; grupu čine individue koje imaju zajedničke, socijalne identifikacije, i koje vide sebe kao članove iste socijalne kategorije (nacionalnost, zanimanje, partijska pripadnost...). U vezi s tim, za analizu stavova dobijenih javnomnjenjskim istraživanjem od značaja je činjenica da je odgovor na pitanje ko smo i šta smo, u velikoj mjeri određen grupnom pripadnošću.



Nivo i sadržaj socijalne identifikacije može se posmatrati i kroz zajedničke stavove koje individua dijeli sa članovima svoje referentne grupe. Tako je, između ostalog, i političko ponašanje pojedinaca određeno ne samo subjektivnim normama nego i motivacijom pristanka, tj. spremnošću da se povinuju očekivanjima drugih koji su njima slični.

Ophođenje s drugima jeste ujedno i ophođenje s nama samima. Za razliku od komunikacije i interakcije, sopstvo, tj. personalni identitet ne može se zaimati. Personalni identitet je svijest o sebi, koja je ujedno i svijest drugih: očekivanja koja se usmjeravaju prema nama, odgovornosti i garancije, koje iz toga proizlaze.

Kako bi neko u ophođenju s drugima izgradio personalni identitet, on s njima mora živjeti u simboličkom svijetu smisla. To pak ne znači da ova zajednička osobina nužno sama po sebi predstavlja (kolektivni) identitet. To je slučaj tek kad se ona osvijesti i održava u svijesti. U temeljnom – ili, da dozvolimo sebi jednu paradoksalnu formulaciju, u prirodnom stanju kulture upravo je obrnuto: ona sa svim svojim normama, vrijednostima, institucijama, svjetonazorima i tumačenjima života postaje samorazumljivost, neprikosnoveni poredak svijeta bez alternative, pojedincu nevidljiv u svojoj osobenosti i konvencionalnosti. U svojoj nevidljivosti potpune samorazumljivosti i implicitnosti ona pojedincu ne može posredovati ni mi-svijest niti identitet.

Identitet, na tome bezuvjetno treba insistirati, predstavlja *plurale tantum* i pretpostavlja druge identitete. Bez množine nema jednine, bez drugovrsnosti nema ni osobenosti. U svojstvenosti kulturnih formacija spada i to da one (barem do današnjih dana, kada smo uprkos svemu još daleko od izgradnje jednog svjetskog društva sa svjetskom kulturom) postoje samo u pluralu, a da pak u normalnom slučaju, po prirodi stvari, egzistiraju na temelju zaboravljanja ove činjenice. Nijedan pojedinac, opet u normalnom slučaju, ne bi došao na ideju da je sam na svijetu, odnosno da je okružen bićima kojima ne može priznati status istovrsnosti s njim samim. Za društva je, pak, upravo to sasvim normalno (Douglas, 1966, 1970, 1975; prema Assmann, 2005, str. 159). Zbilja ne bi bila zbilja kada bi je oni koji u njoj žive bili svjesni kao socijalne konstrukcije.

Susreti različitih kultura u današnjem savremenom svijetu zbivaju se gotovo svakog trena i to u najraznovrsnijim oblicima komuniciranja, postajući tako realnost i zakonitost savremenog života. Susret kultura i njihov kontakt podrazumijeva i nužnost kvalitetnog međusobnog suodnosa koji se definira kao interkulturalizam. Ideja interkulturalizma i interkulturalnog



odgoja i obrazovanja javlja se kao moguće rješenje za kvalitetan suživot u multikulturalnim zajednicama, a interkulturalni odgoj i obrazovanje postaje nezaobilazan faktor u procesu međusobnog upoznavanja i razumijevanja različitih kultura. Polazeći od realnosti da su upravo škole postale stjecišta različitih kultura i jezika, izazovi budućnosti pojedinca i društva ogledaju se, između ostalog, u ustroju i kvalitetu odgojno-obrazovnih sistema.

Budući da u segmentu provođenja interkulturalnih principa u djelo ključno mjesto i ulogu zauzima školska odgojno-obrazovna praksa, savremeno strukturirani školski kurikulumi nastoje artikulirati sadržaje, programe, metode rada i postupke nastavnika/odgajatelja koji se neće odnositi samo na stjecanje znanja nego će, promatrajući svijet iz različitih filozofskih uglova i širina, u neposrednim dodirima razgrađivati različite socijalne stereotipe, predrasude i stigmatizaciju među ljudima (Previšić, Hrvatić & Posavec, 2004, str. 105-120). Škola u kulturnom pluralizmu ima izuzetno značajnu kohezivnu ulogu (Spajić-Vrkaš, 1993). U tom kontekstu, može se posmatrati i razvoj odnosa nastavnika prema kulturno drugačijim učenicima, dok pitanje interkulturalne kompetencije nastavnika postaje od ključne važnosti prilikom suočavanja s neminovnim promjenama u okviru odgojno-obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini, naročito nakon posljednje agresije.

Interkulturalni odgoj i obrazovanje, odnosno interkulturalno učenje podrazumijeva mnogo više od postojanja svjesnosti o različitosti. Interkulturalno učenje znači multikulturalno društvo u okvirima interkulturalnog područja učenja u kojem će se kompetencije zasnivati na otvorenosti, poštivanju i prihvaćenosti. Hrvatić i Piršl (2007) potcrtavaju da „ako pođemo od činjenice da se interkulturalni odgoj i obrazovanje ne zasnivaju samo na iskazivanju odgovarajućih stavova prema ‘drugačijima’ već na njihovu priznavanju i prihvatanju, tada je i interkulturalna kompetencija sposobnost iskazivanja navedenih osobina u interakciji s ‘drugačijim’”. Pitanje interkulturalne kompetencije postaje sve važnije posljednjih godina pojavom globalizacije i svjetskih kontakata među velikim kompanijama, organizacijama, ali i pojedincima, koji se ne mogu zamisliti bez uspješne komunikacije. Osim uspješne komunikacije, osnovni zahtjevi interkulturalne kompetencije postaju osjetljivost i samosvijest, odnosno razumijevanje ponašanja drugih, te način njihovog razmišljanja i viđenja svijeta“ (Hrvatić & Piršl, 2007, str. 221-228).

Nadalje, Hrvatić (2005) konstatira da je interkulturalni odgoj i obrazovanje nezaobilazni faktor u procesu međusobnog upoznavanja, razumi-



jevanja različitih kultura, kao i uspostavljanja pozitivnih relacija, ali i rezultat potrebe da se multikulturalna društva urede prema principima kulturnog pluralizma (međusobnog razumijevanja, tolerancije i dijaloga, doživljaja i prožimanja vlastitih i drugačijih kulturalnih obilježja), univerzalizma (zajedničkih interesa, uvjerenja i običaja) i socijalnog dijaloga (kulturnih posebnosti i zajedničkih veza). Pojam "interkulturalnog", podrazumijeva obrazovanje koja daje pravo na različitost, doprinosi ostvarivanju jednakih mogućnosti i priprema sve učenike za zajednički život u demokratskom društvu (Hrvatić, 2005, str. 63-73).

U multikulturalnom okruženju, kakvo je bosanskohercegovačko, nastavnik nije samo dobar poznavatelj drugih kultura, "brana" prema nastajanju stereotipa, jednostranih stajališta i predrasuda, već saradnik – kreator novih odnosa prema stvarnom znanju i uspješnim interkulturalnim odnosima (Hrvatić & Piršl, 2005). Pritom se nameće njegova nova uloga koja se ogleda u osposobljavanju učenika za komunikaciju i prihvatanje ljudi koji su različiti od njega, kako bi se osjećao dostojnim i ravnopravnim članom zajednice kojoj pripada (Sleeter & Grant, 1994).

U kontekstu pripremanja za ulazak Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, stjecanje interkulturalne kompetencije kod nastavnika nameće se kao neminovnost, ali i imperativ današnjice, kojoj jedan od značajnih ciljeva treba biti kvalitetno obrazovanje mladih generacija koje će se znati suočiti sa izazovima suživota u multikulturalnoj stvarnosti. Problematika interkulturalne kompetencije osamdesetih i devedesetih godina prošlog stoljeća istraživala se pod različitim sinonimima: kroskulturalno prilagođavanje (Benson, 1978, str. 21-37), kroskulturalna komunikacijska djelotvornost (Ruben, 1987, str. 36-46), kroskulturalna djelotvornost (Kealey, 1989, str. 397-428), kroskulturalna kompetentnost (Ruben, 1989, str. 229-240), interkulturalna kompetentnost (Dinges, 1983, str. 176-202) i interkulturalna komunikacijska kompetentnost (Kim, 1991, str. 259-275; Wiseman, Hammer & Nishida, 1989, str. 349-370). Želeći identificirati osnovne indikatore interkulturalne kompetencije, Benson (1978) ističe deset dimenzija interkulturalne kompetentnosti, Spitsberg i Cupach (1989) smatraju da interkulturalnu kompetentnost treba razmatrati sa stajališta interpersonalnih komunikacijskih teorija, dok Kim (1991) ističe da se proces interkulturalne kompetentnosti zbiva unutar svake osobe manifestirajući se u određenim emotivnim i kognitivnim sposobnostima, odnosno u fleksibilnom ponašanju i komunikaciji (Kim, 1991, str. 259-275).



Indikatori interkulturalne kompetentnosti kod različitih autora zavise od toga koje komponente oni smatraju značajnim. Prema Byram i Zarate (1997), i Byram (1997), interkulturalnu kompetentnost čini pet ključnih elemenata: 1. stavovi; 2. znanje; 3. vještine interpretiranja (tumačenja) i odnos; 4. vještine otkrivanja i interkacije; 5. kritička kulturna svjesnost/politički odgoj. Hrvatić i Piršl navode: lične stavove, znanje, komunikaciju, razvoj osobnosti i društvene odnose (Hrvatić i Piršl, 2005). Većina autora, također, mišljenja je kako interkulturalna kompetencija ima kognitivnu, emocionalnu i ponašajnu (komunikacijsku) dimenziju, te se manifestira u određenim emotivnim i kognitivnim sposobnostima: fleksibilnom ponašanju i komunikaciji, empatiji i motivaciji za prilagođavanjem i prihvatanju drugačijeg viđenja stvarnosti. U tom kontekstu, interkulturalnu kompetenciju možemo definirati kao proces tokom kojeg čovjek razvija sposobnost prilagođavanja kulturno drugačijima, mijenjajući pritom svoja viđenja i shvatanja s ciljem boljeg razumijevanja i prilagođavanja zahtjevima multikulturalne realnosti. Pritom su pozitivne ponašajne karakteristike, poput poštivanja, strpljivosti, fleksibilnosti, empatije, otvorenosti, smisla za humor i radoznalosti, neke od odlika interkulturalno kompetentnog pojedinca. Prema tome, interkulturalno kompetentna osoba jeste ona koja je sposobna „vidjeti“ odnos između različitih kultura, koja ima sposobnost medijacije, interpretacije, kritičkog i analitičkog razumijevanja svoje i tuđe kulture (Byram, 2000, str. 8-13).

Zasnovan na očuvanju ljudskih prava, interkulturalni odgoj i obrazovanje doprinosi razvijanju svijesti i osjećaju za zajedničke vrijednosti i sposobnosti za aktivnu participaciju u pluarlnom, demokratskom društvu.

Interkulturalni odgoj znači odgoj za jednakost i toleranciju, pri čemu će se pojedinac moći uzdignuti iznad svoga kulturnog „egoizma“ i dosegnuti stanovitu „transkulturalnost“. Pritom, „transkulturalnost“ nije samo zahtjev upućen pripadnicima manjinske kulture. Podrazumijeva odgoj i školsku integraciju, koji su na suprotnoj strani od segregacije, rasizma, rasne higijene (eugenike), te vjerske, rasne, spolne i socijalne nesnošljivosti. Radi se o nastojanju uključivanja, povezivanja izdvojenih, zapostavljenih, krajnjih, manjinskih skupina ili pojedinaca u uobičajene, većinske školske i socijalne odnose.

Jedan od zadataka bosanskohercegovačke škole trebao bi biti promoviranje interkulturalnog odgoja i obrazovanja koje će se ogledati u priznavanju razlika i njihovih vrijednosti, modela življenja, simboličkim pre-



dodžbama na koje se pozivaju pojedinci i društva u odnosima s drugima i u shvatanju svijeta. Da je to više nego potrebno potvrđuju i činjenice koje svjedoče o diskriminiranju i segregiranju u bosanskohercegovačkom obrazovnom sistemu:

- diskriminatorski tretman u uvjetima kada je djeci „onih drugih“ ipak omogućeno da pohađaju školu sa djecom većinskog stanovništva, kroz kurikulume, jezik, vjeronauku i dr;
- nazivi škola i druga simbolika škole koja ne samo da ne odgovara svoj djeci s obzirom na njihovu tradiciju, kulturu, religiju i dr. nego su nerijetko i uvredljiva;
- kulturološke razlike koje se ne tretiraju kao bogatstvo niti vrijednost, nego češće kao problem i predmet razdvajanja, podsmijeha, izrugivanja i vrijeđanja;
- uvredljiva terminologija ili uvredljiva ili neistinita interpretacija nekih događaja, vrijednosti, simbola ili obilježja kulture;
- promoviranje etničke segregacije pod devizom „svakom svoje“ ili „odvojeni, a jednaki“ i njenim zaklanjanjem za ustavna prava i slobode, utjecalo je na stvaranje fenomena bosanskohercegovačkog obrazovanja – dvije škole pod jednim krovom;
- propagiranje zatvaranja u svoju kulturu, svoj jezik i svoj atar kako bi se još jače istakle razlike i obezvrijedile sličnosti.⁴

Ono što predstavlja posebno obilježje interkulturalnog odgoja je odgoj stavova, sposobnosti, osjećaja, načina postojanja i ophođenja s osobom kulturno različitom, drukčijom od nas. Biti interkulturalno odgojen znači komunicirati, ali i slušati „drugog“. Zato interkulturalni odgoj ne treba posmatrati kao odgoj prijenosa kulture, već kao odgoj koji će obogatiti kulturu, koji će dozvoliti i odobriti praktičnu potvrdu univerzalne vrijednosti – vrijednosti osobe. Ova vrijednost zajednička je svima, bez obzira na rasu, boju kože ili načina na koji neko poima život. Ako je prva i osnovna vrijednost osoba, tada treba odgajati u pravcu prihvatanja „drugog“ kao čovjeka, priznavajući mu dostojanstvo koje priznajemo sebi. Samo ako ova filozofija postane temelj odgoja i obrazovanja, tada će se moći govoriti o suživotu, odnosno o saradnji i kulturnoj i socijalnoj bliskosti.

Interkulturalni odgoj obraća se svim ljudima, svakom pojedincu, odgajaniku, a ne samo učenicima, adolescentima, stranim studentima ili mi-

4 Pašalić-Kreso, A.: *Ustav i obrazovanje*. Dostupno na: http://www.soros.org.ba/docs_pravo/ustav_txt/prof_dr_adila_kreso.doc, preuzeto 18.05.2008.

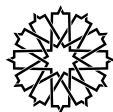


grantima, jer pažnja interkulturalnog odgoja i obrazovnja posvećena je – čovjeku. Interkulturalni odgoj ne zatvara se u kategorije država, nacija ili nacionalnosti, ne podrazumijeva bogaćenje određene kulturne baštine elementima druge kulture (bikulturalnost), kao ni zamjenu jednog oblika mišljenja drugim (asimilacija) (Piršl, 2002). Interkultura znači mogućnost suočavanja misli, što pretpostavlja promjenu u načinu mišljenja, prijelaz s jednog nivoa ili oblika na novi, viši.

Interkulturalizam se zasniva na zamisli boljeg i humanijeg društva i budućnosti u kojem će biti eliminirani rasizam i dominacija čovjeka nad čovjekom. Interkulturalni odgoj i obrazovanje ne mogu i ne smiju ostati apstraktna činjenica, već trebaju izvirati iz društvenog konteksta određenog društva.

Interkulturalistički put nije nimalo jednostavan i lahak, jer on, kao globalna orijentacija u pravcu podjednakog vrednovanja svih kulturnih osobnosti, prisutnih u konkretnoj zajednici, podrazumijeva, između ostalog, i korjenite promjene u institucionalnom školstvu. To, najprije i iznad svega, znači kritičko preispitivanje postojećeg odgojno-obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini i, eventualno zatim, planiranje budućeg institucionalnog sistema na novim, evropski usmjerenim tendencijama.

Dakle, da rezimiramo, odgojem za univerzalne vrijednosti koje su bliske i prihvatljive svim narodima i građanima u Bosni i Hercegovini, vrijednosti koje svi istovremeno mogu doživljavati i svojim, uz implementaciju standarda i principa interkulturalnog odgoja, odgojno-obrazovni sistem može biti značajan, ako ne i ključni, faktor u funkciji smanjenja socijalne distance i generator procesa razumijevanja i prihvatanja drugog i drugačijeg – trasiranju puta prema socijalnoj bliskosti u Bosni i Hercegovini. Time bi Bosna i Hercegovina, zahvaljujući svojoj ranijoj tradiciji, mogla ponovo biti paradigma bogatstva jedinstva u različitosti u Evropskoj uniji.



Drugi dio Istraživački postupak

Ovaj rad je zamišljen kao korelacijsko istraživanje, uz primjenu regresijske analize za utvrđivanje značajnosti pojedinih prediktora za objašnjenje kriterij varijable – socijalne distance, te dodatno kvaziekperimentalnog dizajna za testiranje značajnosti razlika među pojedinim grupama ispitanika. Kao tehniku ćemo koristiti skale procjene, jer je istraživački instrumentarij sačinjen od sedam standardiziranih mjernih instrumenata (nezavisne, zavisne i intervenirajuće varijable – vidjeti dio sa instrumentima), sa dodatkom jednog instrumenta – skale socio-demografskih varijabli koji je dizajniran kao upitnik za ispitivanje socio-demografskih karakteristika ispitanika koje su u većem broju uzete kao kontrolne varijable u ovom istraživanju.

ZNAČAJ ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja imat će određeni društveni, pedagoški i metodološki značaj koji će se ogledati u doprinosu teoriji i praksi odgoja uopće, posebno interkulturalnog i odgoja za mir i demokratiju, kao i doprinosu razvoju socijalne pedagogije.

Društveni značaj istraživanja ovog problema proizilazi iz činjenice da su pripadnici nacionalnih i vjerskih grupacija koje su predmet ovog istraživanja suzbinski vezani prostorom na kojem žive.



Rezultati istraživanja mogu biti osnova za osmišljeno općedruštveno nastojanje u funkciji jačanja međunacionalnih i međuvjerskih socijalnih veza u funkciji jačanja socijalnog kapitala, razvijanja socijalnog tkiva i pozitivnog okruženja za suživot u razlikama. Ovo naročito ako se ima u vidu višedecenijski suživot pripadnika različitih nacionalnih i vjerskih grupacija u Bosni i Hercegovini.

Znanstveni značaj istraživanja ogleda se u dolaženju do saznanja o karakteru povezanosti između vrijednosnih orijentacija i socijalne distance kod mladih u Bosni. Posebno želimo sažnati da li se ova povezanost razlikuje kod mladih koji pohađaju školu u nacionalno homogeniziranim sredinama i da li se njihova unutargrupna i međugrupna socijalna distanca bitno razlikuju.

Rezultati istraživanja bi mogli poslužiti kao polazna osnova za osmišljavanje i provođenje znanstvenoakcijskih projekata sociopedagoške intervencije i preventivnih programa u funkciji aranžiranja socijalnog konteksta i kreiranja programa međunacionalnog i međuvjerskog dijaloga, te osmišljenog odgojnog djelovanja u školi u funkciji interkulturalnog odgoja, odgoja za demokratiju i mir. To bi, naročito, bilo moguće implementirati kroz, po ovim kriterijima, reformirani koncept vjeronauke u školi i uvođenje kulture religija u svim školama u BiH.

Na taj način bi pedagogija, posebno socijalna pedagogija, na osnovu očekivanih i sličnih istraživačkih rezultata, mogla lakše razvijati svoj, toliko potrebni, govor u prostoru etičkog univerzalizma, dokazanog okvira za građenje pluralnosti, kako u Bosni i Hercegovini tako i u evropskom kontekstu.

Metodološki značaj ovog istraživanja je u kombinaciji kvalitativnog i kvantitativnog pristupa i metodološkoj isprepletenosti istraživačkih postupaka. Na ovaj način otvoreni su novi metodološki putevi istraživanja povezanosti vrijednosnih orijentacija, identiteta, kvaliteta života, prosocijalnih tendencija, socijalne distance i nekih socio-semografskih varijabli, a čijem međuodnosu u dosadašnjim istraživanjima nije pridavana dovoljna istraživačka pažnja.

CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je da se ustanovi u kojoj mjeri su vrijednosne orijentacije kod mladih značajne determinante nivoa socijalne distance koju oni uspostavljaju; te u kojoj mjeri su intervenirajuće varijable (lično i kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije i neke socio-demografske varijable) značajni prediktori socijalne distance među mladima u Bosni i Hercegovini.

Zadaci istraživanja

Iz ovako postavljenog istraživačkog cilja oblikovani su sljedeći zadaci istraživanja:

- Ispitati stavove mladih o socijalnoj distanci prema Bošnjacima, Srbima, Hrvatima, Romima i Jevrejima u Bosni i Hercegovini, te ustanoviti postoji li statistički značajna razlika u stavovima mladih iz Zenice, Pala i Mostara;
- Istražiti stavove mladih o vrijednosnim orijentacijama, te ustanoviti postoji li statistički značajna razlika u vrijednosnim orijentacijama mladih iz Zenice, Pala i Mostara;
- Istražiti stavove mladih o ličnom i kolektivnom samopoštovanju, nacionalnom identitetu i prosocijalnim tendencijama, te ustanoviti postoji li statistički značajna razlika u stavovima mladih iz Zenice, Pala i Mostara;
- Istražiti u kojoj mjeri su vrijednosne orijentacije i intervenirajuće varijable (lično samopoštovanje, kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije), te neke sociodemografske varijable značajni prediktori socijalne distance prema različitim nacionalnim skupinama u Bosni i Hercegovini;
- Ispitati stepen povezanosti vrijednosnih orijentacija i intervenirajućih varijabli (lično i kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije) kod mladih.



ISTRAŽIVAČKE HIPOTEZE

Glavna hipoteza

Pretpostavljamo da su vrijednosne orijentacije mladih u Zenici, Palama i Mostaru značajan prediktor socijalne distance. Također, pretpostavljamo da će intervenirajuće varijable: lično i kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije, kvalitet života, kao i neke socio-demografske varijable u kombinaciji sa vrijednostim orijentacijama biti značajni prediktori socijalne distance mladih u Zenici, Palama i Mostaru.

Podhipoteze

- Pretpostavljamo da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima mladih iz Zenice, Pala i Mostara u socijalnoj distanci prema Bošnjacima, Srbima, Hrvatima, Romima i Jevrejima u Bosni i Hercegovini;
- Pretpostavljamo da ne postoji statistički značajna razlika u vrijednosnim orijentacijama mladih iz Zenice, Pala i Mostara;
- Pretpostavljamo da ne postoji statistički značajna razlika u ličnom i kolektivnom samopoštovanju, nacionalnom identitetu i prosocijalnim tendencijama među mladima iz Zenice, Pala i Mostara;
- Pretpostavljamo da su vrijednosne orijentacije i intervenirajuće varijable (lično samopoštovanje, kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije), te neke sociodemografske varijable značajni prediktori socijalne distance prema različitim nacionalnim skupinama u Bosni i Hercegovini;
- Pretpostavljamo da ne postoji statistički značajna povezanost vrijednosnih orijentacija i intervenirajućih varijabli (lično i kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije) kod mladih.

METODE ISTRAŽIVANJA

U radu su korišteni *ex post facto* postupak, metod teorijske analize i de-kriptivno-analitički *Survey* metod.

Ex post facto postupak

Imajući u vidu da je proces usvajanja vrijednosti i proces vrijednosnog orijentiranja u poodmakloj fazi (ili je okončan) kod srednjoškolaca, te da su faktori koji bitno utječu na formiranje socijalnog identiteta i razvoj socijalne distance kod mladih već djelovali (ili djeluju već duže vrijeme sa različitim intenzitetom), te da možemo mjeriti njihove efekte, u radu je korišten *ex post facto* postupak.

Napravljen je uvid u sadržaje srednjoškolskih udžbenika i ustanovljeno je da sadržaji nisu vrijednosno neutralni. Naprotiv, oni su vrijednosno angažirani i za očekivati je da su vrijednosno odgojno djelovali na srednjoškolce. Naročito je to slučaj sa nacionalnom grupom predmeta. Nadalje, srednjoškolci u svojoj porodici, bliskom socijalnom identitetskom okruženju proživljavaju produženu sekundarnu traumu, što uzrokuje socijalni problem – mladi se socijalno izoliraju od uzročnika proizvedene traume.

Survey-metod

Nacrt istraživačkog rada je po svojoj prirodi neeksperimentalni. Kao glavni metod koristi se deskriptivno-analitički metod. Unutar ovoga metoda koristimo Survey-metod, tj. metod sakupljanja podataka putem skala i upitnika.

Metod teorijske analize

U teorijskom dijelu ovog rada koristili smo se i metodom teorijske analize. Ovo istraživanje ima za predmet opće teorijske i fundamentalno-pedagoške probleme. Ostvaruje se primjenom logičkih postupaka: dedukcije, teorijske analize i sinteze, te naučnog objašnjenja. Važno mjesto pri tome imaju hermeneutički istraživački postupci.

Teorijska istraživanja imaju dvojaku funkciju: teorijsko-spoznajnu i primijenjenu ili praktičnu. Prva je u našem radu u funkciji analitičko-sintetičkog tretiranja istraživačkog problema i postavljanja novih hipoteza, a druga se sastoji u primjeni teorijskim istraživanjem dobivenih istina i formuliranju stavova u rješavanju praktičnih zadataka – razvijanja znanstveno-akcijskih programa, programa sociopedagoških intervencija i sociopedagoških programa prevencije u funkciji smanjenja socijalne distance.



ISTRAŽIVAČKI INSTRUMENTI

Od instrumenata u istraživanju su korišteni: Upitnik o općim socio-demografskim podacima; Skala ličnog samopoštovanja (Rosenberg, 1965); Skala kolektivnog samopoštovanja (Luhtanen, & Crocker, 1992); Skala nacionalnog identiteta (NAIT – Čorkalo, & Kamenov, 1998); Upitnik samoprocjene prosocijalnih tendencija (SES-17– Stoeber, 1999, 2001); Studija vrijednosti (OVL – skala) i Skala socijalne distance (modificirana Bogardusova skala).

Upitnik o općim socio-demografskim podacima

Pomoću ovog upitnika od ispitanika su prikupljeni značajni podaci relevantni za elaboraciju predmeta istraživanja, a koji su korišteni kao kontrolne varijable.

Opći socio-demografski podaci sadrže informacije o spolu, pripadnosti populaciji, nacionalnosti, zastupljenosti drugih nacionalnosti u porodici, vrsti braka roditelja, posjedovanju prijatelja druge nacionalnosti, načinu odgoja o vjeri i naciji, mjestu odrastanja, stručnoj spremi oca i majke, socio-ekonomskom statusu porodice iz koje potiču, školskom uspjehu na kraju prošle školske godine, stepenu vjerovanja i prakticiranja religije u porodici u kojoj su ispitanici odrasli, ličnom stavu o vjerovanju.

Skala ličnog samopoštovanja

Skala ličnog samopoštovanja jeste skala Likertovog tipa. Sastoji se od 10 ajtema od kojih je pet definirano u pozitivnom, a pet u negativnom smjeru (Npr., „Osjećam da sam isto toliko sposoban koliko i drugi ljudi“, odnosno „Osjećam da nema puno toga čime bih se mogao ponositi“). Zadatak učesnika je da na skali od 1 do 5 procijeni koliko se slaže s pojedinom tvrdnjom. Prije samog izračunavanja ukupnog skora, neophodno je definirati obrnuto vrednovane tvrdnje. U ovom slučaju obrnuto vrednovane tvrdnje su: 2, 3, 4, 6 i 9. Totalni skor je izražen kao linearna kombinacija svih 10 itema, te je tako teoretskiraspon odgovora od 10 do 50, a srednja vrijednost skale iznosi 30. Nema neke posebne interpretacije skora ali generalno svaki skor iznad 30 može se smatrati kao izraženo samopoštovanje, dok bi se za skorove ispod 20 moglo govoriti o narušenom, ili nedovoljnom samopoštovanju.

Rosenbergova skala je godinama upotrebljavana u israživanjima i tretirana je kao jednodimenzionalna skala koja mjeri globalno lično samopo-



štovanje, odnosno ono što pojedinac misli o sebi kao o osobi. To je najčešće korištena mjera ličnog samopoštovanja, te je moguća usporedba rezultata među istraživanjima. Skala je kratka i razumljiva što je dodatni razlog njene česte primjene. Kada je osamdesetih godina nekoliko autora nastojalo faktorski analizirati skalu, počelo se pokazivati da se na različitim uzorcima ne dobivaju uvijek jednofaktorske solucije. Tako O'Brien (prema Lacković-Grgin, 1994) nalazi da se kod studentica dobiva jedan faktor, a kod studenata i odraslih muškaraca dva faktora. Takvi nalazi potaknuli su Goldsmitha da provede niz faktorskih analiza i provjeri da li je Rosenbergova skala doista jednodimenzionalna. Pokazalo se da se u nekim populacijama, u kojima dob učesnika značajnije varira, ne dobivaju jednofaktorska rješenja. Pokazalo se da je, u slučajevima kada faktorska analiza pokazuje dvostruku soluciju, drugi faktor artefakt metode, a ne neki zasebni konstrukt (Lacković-Grgin, 1994).

Metrijske karakteristike Rosenbergove skale provjeravane su mnogo puta, jer je ona najčešće primjenjivan instrument za ispitivanje ličnog samopoštovanja. Prema recentnim primjenama pouzdanost skale Cronbach α koeficijent iznosio je 0,86 (Franck i sar., 2008), odnosno 0,85 do 0,88 (Rosenberg, 1979).

Test-retest pouzdanost ove skale obično se kreće između ,82 i ,88 ovisno o uzorku, a Cronbachov α koeficijent za različite uzorke iznosi između 0,77 i 0,88 (Jelić, 2003).

Dobre metrijske karakteristike skale su i učinile da ovo bude opće poznata i jako mnogo korištena skala za mjerenje ličnog samopoštovanja.

Skala kolektivnog samopoštovanja

Skala kolektivnog samopoštovanja (*Collective Self-esteem Scale* – CSES) mjeri globalno, kolektivno samopoštovanje tj. pojedinčev nivo socijalnog identiteta vezan uz članstvo u zadanim grupama kao što su nacija, rasa, spol i sl. Sastoji se od 16 ajtema. Autori su faktorskom analizom utvrdili postojanje 4 faktora kojima je objašnjeno 72,3% ukupne varijance. Skala ima 4 subskale sa po 4 ajtema. Faktori su sljedeći:

1. *članstvo* (samoprocjene pojedinca kao člana grupe; npr. ajtem „Ja sam vrijedan pripadnik svoje socijalne grupe“), itemi 1, 5, 9 i 13;
2. *privatno kolektivno samopoštovanje* (pojedinčeva evaluacija grupe kojoj pripada; npr. ajtem „Sve u svemu, drago mi je što sam pripadnik svoje socijalne grupe“), itemi 2, 6, 10 i 14;



3. javno kolektivno samopoštovanje (pojedinačeva procjena toga kako drugi ljudi evaluiraju njegovu socijalnu grupu, npr. ajtem „Općenito, drugi poštuju socijalnu grupu kojoj pripadam“, itemi 3, 7, 11, 15;
4. značajnost za identitet (pojedinačeva evaluacija važnosti grupe kojoj pripada za pojam o sebi, npr. ajtem „Općenito, pripadnost mojoj socijalnoj grupi je važan dio slike koju imam o sebi“) itemi 4, 8, 12 i 16 (Luhtanen, & Crocker, 1992).

Prije izračunavanja skorova po subskalama, nužno je rekodirati obrnute iteme, i to iteme: 2, 4, 5, 7, 10, 12, 13, i 15, na način da (1 = 7), (2 = 6), (3 = 5), (4 = 4), (5 = 3), (6 = 2), (7 = 1).

Nakon toga izračunavamo aritmetičku sredinu za svaku subskalu, te na taj način izražavamo skor na pojedinoj subskali (za svih četiri). Iako je moguće kreirati jedan opći kompozitni skor kolektivnog samopoštovanja, strogo je preporučeno da se to ne radi, jer subskale mjere različite konstrukte (Luhtanen & Crocker, 1992).

Istraživanja su pokazala da se skala može prilagoditi specifičnim zahtjevima a da se ne ugroze njene metrijske karakteristike, što je velika prednost (Jelić, 2003).

Autorice (Luhtanen & Crocker, 1992) navode da pouzdanost skale tipa Cronbach a iznosi 0,85 za cijelu skalu.

Skala nacionalnog identiteta

NAIT skala nacionalnog identiteta jeste skala Likertovog tipa raspona od 1 do 5 (prilog 3). Sastoji se od 27 tvrdnji. Ukupan raspon rezultata kreće se od 27–135 pri čemu veći rezultat ukazuje na izraženiji nacionalni identitet. Čorkalo i Kamenov (1998) navode koeficijent pouzdanosti skale $\alpha=0,80$ (Čorkalo & Kamenov, 1999, str. 35-119). U ovom istraživanju, na uzorku od 310 srednjoškolaca, Cronbach-Alpha koeficijent pouzdanosti iznosi 0,72.

U istraživanju Čorkalo i Kamenov (1998) dobivena je zasićenost skale s četiri faktora: 1) osjećaj izražene nacionalne pripadnosti, 2) nacionalizam ili isključiva nacionalna vezanost, 3) odanost naciji i 4) kosmopolitizam. Određeni broj istraživanja (Ivanković, 2012, Tofant, 2004) konzistentno ne potvrđuje ovakvu faktorsku strukturu instrumentarija, te smo se odlučili provjeriti faktorsku strukturu instrumentarija (tabela 3).

Tabela 3. *Faktorska struktura Skale nacionalnog identiteta*

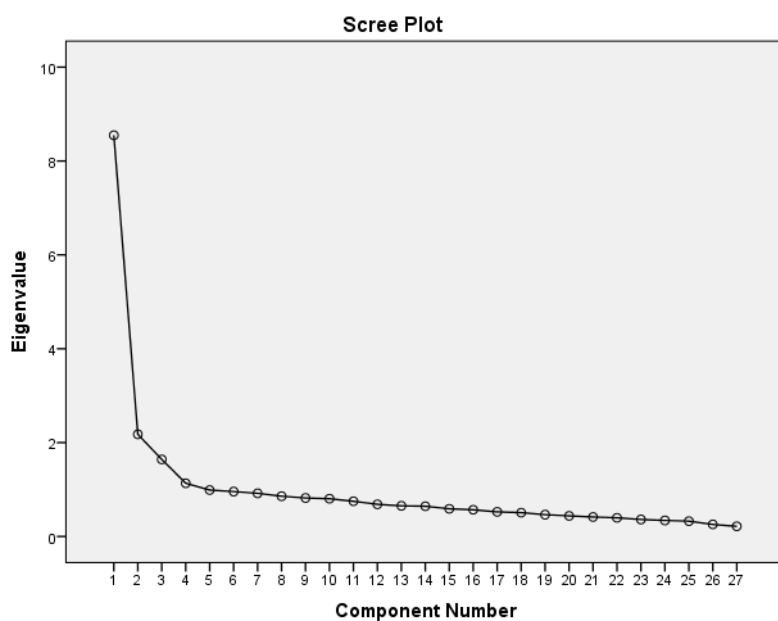
Component	Total Variance Explained								
	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	8.55	31.67	31.67	8.55	31.67	31.67	6.29	23.29	23.29
2	2.18	8.07	39.73	2.18	8.07	39.73	2.57	9.52	32.81
3	1.64	6.08	45.81	1.64	6.08	45.81	2.38	8.82	41.63
4	1.13	4.20	50.01	1.13	4.20	50.01	2.26	8.38	50.01
5	.99	3.66	53.68						
6	.96	3.55	57.22						
7	.92	3.41	60.63						
8	.86	3.18	63.80						
9	.82	3.04	66.84						
10	.81	2.98	69.82						
11	.75	2.78	72.60						
12	.69	2.54	75.14						
13	.65	2.42	77.56						
14	.64	2.38	79.94						
15	.59	2.19	82.13						
16	.57	2.11	84.24						
17	.53	1.94	86.19						
18	.51	1.88	88.06						
19	.47	1.72	89.79						
20	.44	1.62	91.41						
21	.42	1.54	92.95						
22	.39	1.47	94.42						
23	.36	1.34	95.77						
24	.34	1.27	97.03						
25	.33	1.21	98.24						
26	.26	.95	99.19						
27	.217	.81	100.						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Kao što se može vidjeti iz tabele 3 jasno se izdvajaju četiri faktora, od kojih prvi objašnjava 31,67% varijance, drugi 8,07%, treći 6,08% i četvrti 4,2%. Takva matrica nije bila interpretabilna, te smo dodatno uradili rotiranu



matricu, u kojoj imamo sljedeća punjenja faktora: prvi faktor 23,29% objašnjene varijance, drugi 9,52%, treći 8,81% i četvrti 8,38%. Situacija je dodatno jasnija sa prikazom scree plot, gdje se vidi da i faktor objašnjava najveći udio varijance, dok naredna tri faktora svega po nekih 8 do 9%.



Grafikon 6. Grafički prikaz faktorske strukture Skale nacionalnog identiteta

Rotirana faktorska struktura izgleda kao u tabeli 4.


 Tabela 4. *Rotirana faktorska struktura Skale nacionalnog identiteta*

Rotated Component Matrix ^a				
	Component			
	1	2	3	4
Izuzetno mi je važna pripadnost mojoj naciji.	.76	-.15	.21	.25
Smatram da sam vrlo svjestan pripadnosti vlastitoj naciji.	.71	-.05	.22	.08
Moja nacionalnost mi je sasvim nebitna.	-.71	.27	.01	-.02
Osjećaj nacionalne pripadnosti čini me cjelovitom osobom.	.69	-.12	.27	.21
Osjećaj vezanosti za vlastiti narod je jedan od najljepših osjećaja koje pojedinac može imati.	.69	-.08	.15	.27
Svaki put kad čujem nasu nacionalnu himnu osjetim ponos.	.67	-.15	.22	.14
Osjećam se vrijednim zbog bogate kulture svoga naroda.	.62	.05	.17	.20
Svaka nacija bi trebala njegovati svoje nacionalne ideale.	.62	-.02	.32	.05
Pripadnici istog naroda trebali bi se uvijek držati zajedno.	.59	.03	.08	.35
Djecu treba učiti da vole svoj narod.	.59	.03	.05	-.13
Ne osjećam pripadnost nijednoj naciji.	-.58	.20	.06	.12
Gdje god da živim isticao bih svoju nacionalnu pripadnost.	.54	-.23	.17	.22
Bez osjećaja svoje nacionalne pripadnosti bio bih siromasan.	.54	-.04	.39	.25
Ponosim se historijom svoga naroda.	.45	-.11	.27	.18
Volio bih živjeti kao stanovnik svijeta, a ne kao stanovnik samo jedne države.	-.12	.76	-.12	-.02
Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu, zato je svaka podjela na nacije stetna i besmislena.	-.21	.68	-.08	.21
Smatram sebe prije svega građaninom svijeta.	.16	.67	.01	-.27
Ja sam kao prvo pripadnik čovječanstva, a tek onda svoje nacije.	-.12	.67	-.06	-.27
Isticanje nacionalnih obilježja odraz je primitivizma.	-.26	.49	-.26	-.12
Lojalnost vlastitoj naciji je važnija od lojalnosti samome sebi.	.01	-.15	.74	.16
Spreman sam dati život za svoj narod.	.29	-.03	.63	.15
Čovjek bez jasnog osjećaja nacionalne pripadnosti je čovjek bez identiteta.	.40	-.09	.61	.14
Djeci bi odmalena trebalo razvijati nacionalni duh.	.39	-.23	.45	.06
U svim historijskim sukobima s drugim narodima moj je narod uvijek bio u pravu.	.24	-.22	-.06	.69
Dobar pripadnik moje nacije ne bi se smio družiti s našim neprijateljima.	-.09	-.10	.18	.65
Ljudi koji ne vole svoj narod zaslužuju prezir.	.22	-.01	.27	.56
Iako je moj narod malobrojan, u njemu je puno više sposobnih ljudi nego u drugim narodima.	.24	-.03	.16	.49
Extraction Method: Principal Component Analysis.				
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.				
a. Rotation converged in 5 iterations.				



Nakon usporedbe naše verzije faktorske strukture sa originalnom (Tofant, 2004), dobili smo blago odstupanje pojedinih čestica iz pojedinih faktora, što govori da faktorska struktura instrumenta ipak nije potvrđena ovim istraživanjem.

Zbog ovakve nekonzistentnosti u faktorskoj strukturi, konačni skor na testu nacionalnog identiteta će biti izražen kao ukupni skor svih itema.

Upitnik samoprocjene prosocijalnih tendencija

Sklonost prosocijalnom ponašanju operacionalno je definirana kroz Upitnik samoprocjene prosocijalnih tendencija (The Social Desirability Scale-17), koji sadrži 16 ajtema. Prva verzija sadržavala je 17 ajtema i u konačnoj verziji izbačen je jedan ajtem (4). Upitnik počiva na Paulusovom (Paulhus, 1986) konstrukt menadžmenta impresioniranja drugih preferiranjem prosocijalnog ponašanja (Stoeber, 1999, 2001).

Ajtemi 1, 5, 6, 10, 14 i 16 su obrnuti ajtemi, te ih treba prije izračunavanja ukupnog skora rekodirati (0-1, a 1-0). Totalni skor se računa kao jednostavna linearna kombinacija svih itema, te je tako teoretski raspon od 0 do 16.

Pouzdanost upitnika SDS-17 Cronbach a iznosi 0,75 (Stoeber, 1999, 2001).

Skala socijalne distance

Skala socijalne distance namijenjena je indirektnom mjerenju predrasuda ispitanika na taj način da se utvrđuje najveći stepen bliskosti koji je pojedinac spreman prihvatiti s pripadnicima pojedinih skupina, u ovom istraživanju s pripadnicima različitih nacionalnih skupina. Naime, smatra se da su date procjene odraz stvarne spremnosti na bliskost koju je ispitanik spreman ostvariti s prosječnim članom pojedine skupine.

U našem radu koristili smo modificiranu Bogardusovu skalu socijalne distance koju smo konstruirali imajući u vidu populaciju kojoj se obraćamo. Skala se sastoji od 11 ajtema koji izražavaju različite stupnjeve bliskosti: 1. Da stalno živi u BiH; 2. Da živi u mojoj ulici; 3. Da mi bude komšija; 4. Da ide u moju školu; 5. Da bude u mom odjeljenju; 6. Da sjedim s njim u klupi; 7. Da se s njim družim i posjećujem ga; 8. Da mi bude zet/snaha; 9. Da mi bude suprug/supruga; 10. Da mi bude profesor/direktor; 11. Da bude odgajatelj mojoj djeci.



Na pomenuta pitanja svi ispitanici su odgovarali na pitanja DA ili NE za sljedeće nacionalne skupine: Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Romi, Albanci, Jevreji i Kinezi.

Nizak rezultat na skali socijalne distance ukazuje na to da postoji spremnost da se ostvari visok stupanj bliskosti s prosječnim članom procjenjivane skupine.

Na našem uzorku Alfa koeficijent unutarnje konzistencije iznosi $\alpha = 0,97$.

Studija vrijednosti

Studija vrijednosti Allport, Vernon, Lindzey (O-V-L SV) mjeri šest vrijednosnih orijentacija:

1. teorijski tip (R) – karakterizira ga interesiranje za otkrivanje istine, odnosno kognitivni i racionalni stav;
2. ekonomski tip (Z) – karakterizira ga okrenutost utilitarizmu;
3. estetski tip (S) – najveća vrijednost su forma i harmonija;
4. socijalni tip (Y) – preovlađuje ljubav prema ljudima;
5. politički tip ili čovjek moći (X) – takmičenje i borba su njegove osnovne karakteristike i
6. religijski tip (T) – u svakoj pojavi vidi nešto božansko.

Sastoji se iz dva dijela. Svaki dio ima standardiziranu uputu za način popunjavanja. Prvi dio se sastoji iz 30 ajtema na koje ispitanici odgovaraju tako što u predviđene kvadratiće stavljaju određen broj poena i time izražavaju nivo slaganja sa pojedinom tvrdnjom.

Drugi dio se sastoji od 15 ajtema, a za svaki od njih su ponuđena moguća četiri odgovora. Zadatak ispitanika je da rangiranjem izraze svoj stav o redoslijedu važnosti odgovora i to tako što će četiri poena dati odgovoru koji smatraju najvažnijim, zatim tri i dva, a jedan onom koji smatraju najmanje važnim.

Ukupni skor je izražen za svaku od subskala sumirajući skorove na iz prvog i drugog dijela.



ISTRAŽIVAČKE VARIJABLE

Istraživački problem operacionalno definiraju sljedeće varijable: vrijednosne orijentacije, socijalna distanca, lično samopoštovanje, kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije.

Generalno, u ovom istraživanju varijable se mogu svrstati u dvije grupe. Prvi set čine sociodemografske varijable. S obzirom na to da se vrijednosti ovih varijabli utvrđuju od strane samih ispitanika u toku istraživanja, radi se o registriranim varijablama. Ovaj skup varijabli planiran je da bude postavljen u poziciju prediktora da bi se utvrdila njihova eventualna vrijednost u donošenja relevantnih zaključaka o vrijednosnim orijentacijama, identitetu ispitanika, te socijalnoj distanci.

U drugi set ušle su varijable koje predstavljaju skorove na pojedinim skalama (lično samopoštovanje, kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije, vrijednosne orijentacije, socijalna distanca), tako da spadaju u numerički registrirane varijable.

ISTRAŽIVAČKI UZORAK

Istraživanje je usmjereno na srednjoškolsku populaciju. Uzorak je činilo ukupno 310 bosanskohercegovačkih srednjoškolaca iz Zenice, Pala i Mostara po dva odjeljenja trećeg i četvrtog razreda (102 gimnazijalca Opće gimnazije u Zenici, 100 gimnazijalaca iz Srednjoškolskog centra iz Pala i 108 gimnazijalaca Gimnazije Fra. Grga Martić iz Mostara). Odjeljenja su birana metodom slučajnog izbora. Ispitanici iz Zenice su Bošnjaci, iz Pala su Srbi i iz Mostara su Hrvati po nacionalnoj orijentaciji.

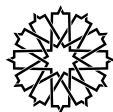
Struktura uzorka prema socio-demografskim varijablama se može vidjeti u tabeli 5.


 Tabela 5. *Tabelarni prikaz socio-demografskih varijabli*

		N	%
Spol	muski	102	32.9
	ženski	208	67.1
Mjesto boravka	Zenica	101	32.6
	Pale	103	33.2
	Mostar	106	34.2
Pripadam polulaciji	domicilnih	241	77.7
	povratnika	19	6.1
	prognanika	50	16.1
Uglavnom sam odrastao	na selu	80	25.8
	u gradu	230	74.2
U mojoj porodici ima članova druge nacionalnosti	da	26	8.4
	ne	284	91.6
Moji roditelji žive u mješovitom braku	da	13	4.2
	ne	297	95.8
Imam prijatelja druge nacionalnosti i vjeroispovjesti	da	237	76.5
	ne	73	23.5
U porodici sam odgajan (vjera)	da samo čuvam svoju vjeru	75	24.2
	da svoju vjeru smatram ravnopravnom	205	66.1
	da svoju vjeru smatram boljom	21	6.8
	da mi vjera nije bitna u životu	9	2.9
U porodici sam odgajan (nacija)	da samo čuvam svoju naciju	50	16.1
	da svoju naciju smatram ravnopravnom	214	69.0
	da svoju vjeru smatram boljom	30	9.7
	da mi nacija nije bitna u životu	16	5.2
Stručna sprema oca	osnovna škola	4	1.3
	srednja stručna sprema	151	48.7
	visa stručna sprema	67	21.6
	visoka stručna sprema	88	28.4
Stručna sprema majke	osnovna škola	13	4.2
	srednja stručna sprema	190	61.3
	visa stručna sprema	49	15.8
	visoka stručna sprema	58	18.7
Ekonomski status moje porodice je	natprosječan	31	10.0
	prosječan	275	88.7
	loš	4	1.3



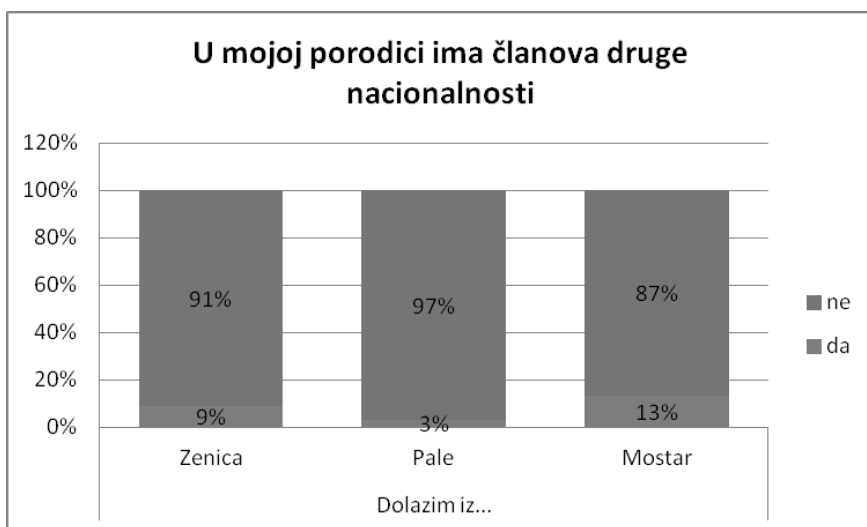
Školski uspjeh na kraju prošle školske godine	odličan	81	26.1
	vrlo dobar	167	53.9
	dobar/dovoljan	62	20.0
Odrastao sam u porodici u kojoj se	nije vjerovalo u Boga	2	.6
	nije postojao jasan stav po tom pitanju	4	1.3
	vjerovalo ali nije prakticirala vjera	21	6.8
	vjerovalo ali neredovno prakticirala vjera	92	29.7
	vjerovalo i redovno prakticirala vjera	191	61.6
	ne vjerujem u Boga	10	3.2
Moj lični stav je da	nemam jasan stav po tom pitanju	15	4.8
	vjerujem ali ne prakticiram vjeru	12	3.9
	vjerujem ali neredovno prakticiram vjeru	88	28.4
	vjerujem i redovno prakticiram vjeru	185	59.7



Treći dio

Rezultati empirijskog istraživanja

Na samom početku analize i interpretacije rezultata istraživanja predstaviti ćemo rezultate dobivene deskriptivnom statistikom. nalazi deskriptivne statistike su se pokazali značajnim u interpretaciji i rasvjetljavanju povezanosti vrijednosnih orijentacija i socijalne distance, te analize drugih faktora koji kontribuiraju objašnjenju socijalne distance.



Grafikon 7. Grafički prikaz prisustva članova druge nacionalnosti u porodici

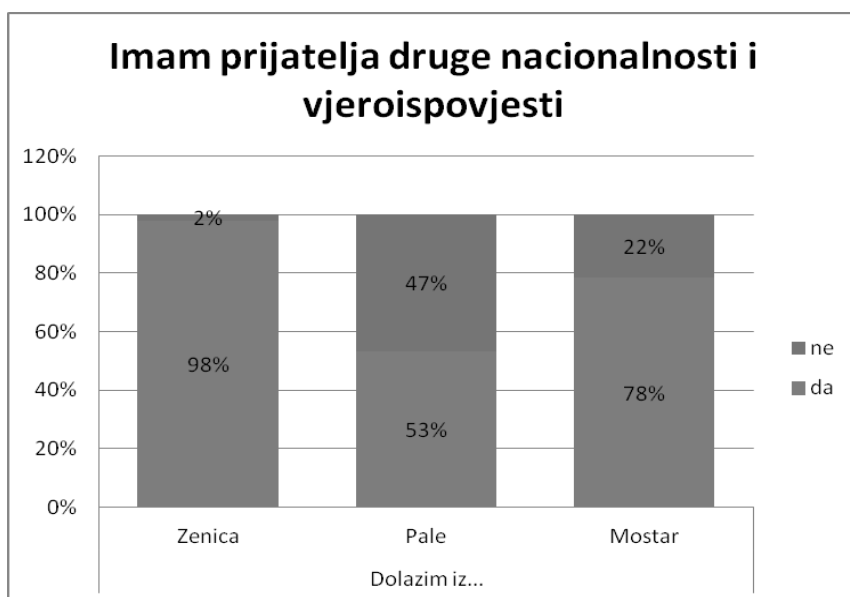
Interesiralo nas je prisustvo članova druge nacionalnosti u porodici. Rezultati istraživanja (grafikon 7) pokazali su da kod ispitanika iz Zenice



ima 9% njih koji imaju člana porodice druge nacionalnosti, kod ispitanika sa Pala je to 3%, a kod ispitanika iz Mostara je to 13%.

Primjenjujući mjere inferencijalne statistike, metodom Hi-kvadrat testa, dobijamo da su statistički značajne razlike između ispitanika iz Zenice, Mostara i Pala kada je u pitanju prisustvo člana porodice koji je druge nacionalnosti. Očito je da možemo zaključiti da ispitanici iz Mostara i Zenice češće imaju člana porodice druge nacionalnosti, nego što je to slučaj kod mladih sa Pala (Chi-square = 7,59, df.=2; p=0.03).

Nadalje, zanimalo nas je da li mladi iz Zenice, Pala i Mostara imaju prijatelje koji su druge nacionalnosti i vjeroispovjesti. Odgovori na postavljeno pitanje mogu se vidijeti iz grafikona 8.



Grafikon 8. Grafički prikaz postojanja prijatelja druge nacionalnosti i vjeroispovjesti

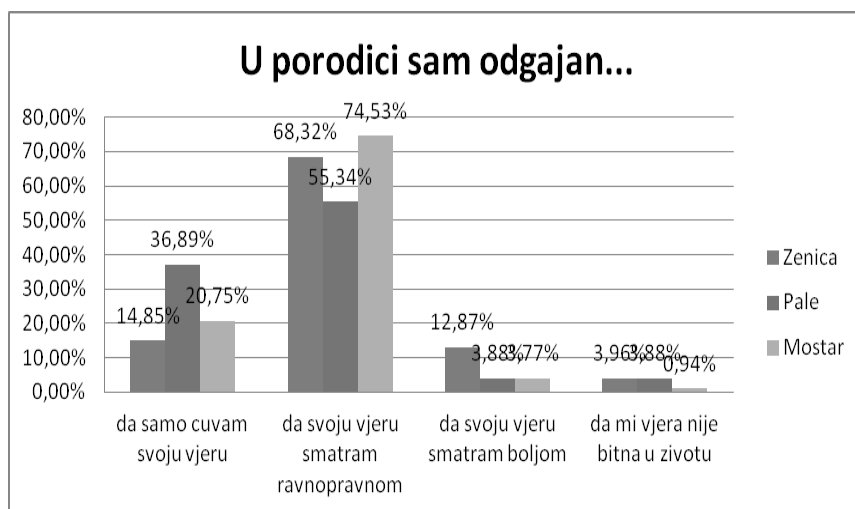
Rezultati pokazuju da 98% mladih iz Zenice, 53% mladih sa Pala i 78% mladih iz Mostara imaju druga ili drugaricu druge vjeroispovjesti i nacionalnosti. Testirajući to mjerama inferencijalne statistike dobijamo Chi-square=56,71, df.=2, p=0,00, što govori u prilog da mladi iz Zenice, potom mladi iz Mostara češće imaju druga ili drugaricu koji je druge nacionalnosti ili vjeroispovjesti u odnosu na mlade sa Pala.

Također, nastojali smo propitati i stavove mladih iz različitih krajeva o vlastitoj vjeri i vlastitoj naciji. Postavljena su im pitanja o tome o odnosu



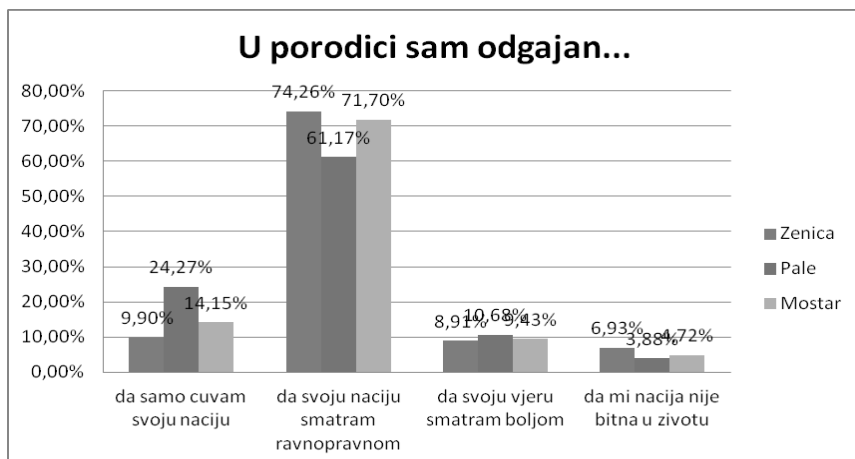
prema vlastitoj vjeri, a potom i o odnosu prema vlastitoj naciji. Rezultati dobiveni iz njihovih odgovora se mogu vidjeti iz sljedećih grafikona.

Chi-square=24,39, df=6, p=0.000, što ukazuje da su opažene razlike u frekvencijama odgovora na pitanje o odnosu prema vjeri statistički značajne, odnosno da mladi sa Pala češće odgovaraju na pitanje da su odgajani da čuvaju samo svoju vjeru, dok mladi iz Mostara i Zenice da svoju vjeru smatra ravnopravnom.



Grafikon 9. Grafički prikaz stavova o porodičnom odgoju o vjeri

Kada je u pitanju porodični odgoj prema naciji rezultati dobiveni odgovorima ispitanika se mogu vidjeti u grafikonu 10.

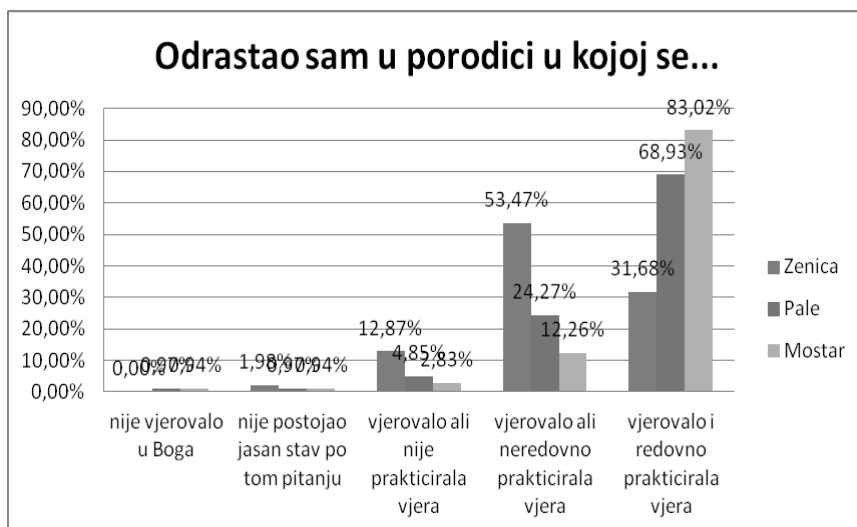


Grafikon 10. Grafički prikaz stavova o porodičnom odgoju o naciji

Inferencijalna statistika (hi-kvadrat), ukazuje da razlike u odgovorima nisu statistički značajne (Chi-square=9.51; df=6, p=0.15).

Ove rezultate razumijevamo u kontekstu „dispozicionog kapaciteta“ za „življenje socijalnog zajedništva“. Naime, činjenica da je najveći broj ispitanika sa Pala i iz Mostara i Zenice odgojana da svoju naciju smatraju ravnopravnom jeste dobar dispozicioni potencijal za ostvarivanje kvalitetnih socijalnih interakcija neopterećenih različitošću.

Interesantni su podaci o stavu i odnosu ispitanika prema vjeri.

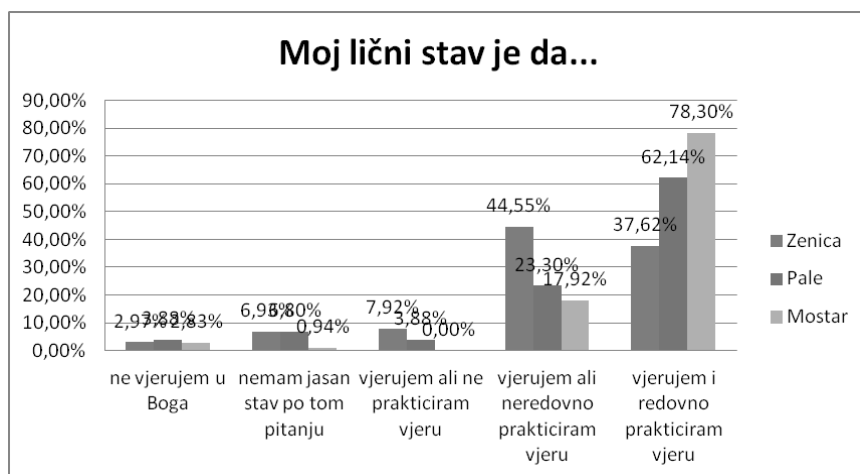


Grafikon 11. Grafički prikaz stavova o vjerovanju u porodici



Uglavnom se vidi da ispitanici dolaze iz porodica u kojima se vjerovalo u Boga, ali se vjera redovno, ili neredovno prakticirala. Što se tiče same redovnosti prakticiranja vjere, vidi se da mladi iz Mostara najčešće dolaze iz porodice u kojoj se vjera redovno prakticirala, potom mladi sa Pala, a u najmanjem broju mladi iz Zenice. Dok kad je u pitanju neredovno prakticiranje vjere, tu prednjače mladi iz Zenice. Ove razlike između mladih iz različitih gradova u Bosni i Hercegovini su statistički značajne (Chi-square= 64,62, df=8, p=0.00).

Statistički značajno (Chi-Square=42,469, d.f.=8, p=0.000) mladi iz Mostara vjeruju i redovno prakticiraju vjeru u odnosu na mlade sa Pala, a potom i iz Zenice, koji najrjeđe vjeruju i prakticiraju vjeru, dok mladi iz Zenice najčešće vjeruju ali neredovno prakticiraju vjeru.



Grafikon 12. Grafički prikaz ličnih stavova o vjerovaju

SOCIJALNA DISTANCA MEĐU MLADIMA

U okviru socijalne distance ispitivana je etnička distanca između mladih iz Zenice, Pala i Mostara, te njihovi stavovi o socijalnom prihvatanju Roma i Jevreja. Razlike u socijalnog distanci između mladih iz Mostara, Zenice i Pala provjerene su jednosmjernom ANOVA–om, a rezultati su predstavljene tabelarno i grafički.



Tabela 6. Deskriptivna statistika socijalne distance s obzirom na mjesto odakle dolazi ispitanik

		N	Aritm. sred.	Stand. devij.	Stand. greška	Minimum	Maximum
socijalna	Zenica	101	11.17	.85	.09	11.00	18.00
distanca	Pale	103	18.02	3.65	.36	11.00	22.00
prema	Mostar	106	15.94	3.51	.34	11.00	22.00
Bošnjacima	Total	310	15.08	4.12	.23	11.00	22.00
socijalna	Zenica	101	15.60	3.90	.39	11.00	22.00
distanca	Pale	103	11.35	1.48	.15	11.00	22.00
prema	Mostar	106	15.16	3.38	.33	11.00	22.00
Srbima	Total	310	14.04	3.63	.21	11.00	22.00
socijalna	Zenica	101	14.01	3.02	.30	11.00	22.00
distanca	Pale	103	17.33	3.82	.38	11.00	22.00
prema	Mostar	106	11.21	1.32	.13	11.00	22.00
Hrvatima	Total	310	14.15	3.84	.22	11.00	22.00
socijalna	Zenica	101	16.94	3.94	.39	11.00	22.00
distanca	Pale	103	18.90	3.41	.34	12.00	22.00
prema	Mostar	106	18.62	3.58	.35	11.00	22.00
Romima	Total	310	18.17	3.74	.21	11.00	22.00
socijalna	Zenica	101	16.64	4.26	.42	11.00	22.00
distanca	Pale	103	17.79	3.75	.37	11.00	22.00
prema	Mostar	106	16.86	3.87	.38	11.00	22.00
Jevrejima	Total	310	17.10	3.98	.23	11.00	22.00

Tabela 7. ANOVA socijalne distance s obzirom na mjesto odakle dolazi ispitanik

		ANOVA				
		Suma kvadrata	df	Prosječni kvadrat	F	Sig.
socijalna distanca prema Bošnjacima	Između grupa	2514.38	2	1257.19	141.60	.000
	Unutar grupa	2725.76	307	8.88		
	Total	5240.14	309			
socijalna distanca prema Srbima	Između grupa	1122.56	2	561.28	58.41	.000
	Unutar grupa	2950.05	307	9.61		
	Total	4072.61	309			
socijalna distanca prema Hrvatima	Između grupa	1961.37	2	980.68	116.55	.000
	Unutar grupa	2583.20	307	8.41		
	Total	4544.57	309			

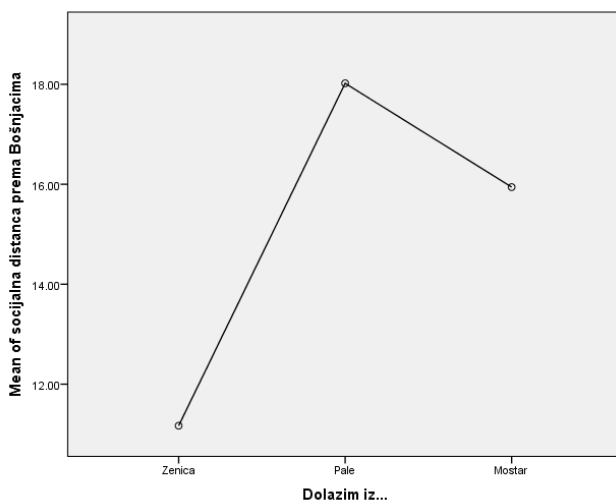


socijalna distanca prema Romima	Između grupa	229.70	2	114.85	8.62	.000
	Unutar grupa	4089.58	307	13.32		
	Total	4319.28	309			
socijalna distanca prema Jevrejima	Između grupa	75.75	2	37.88	2.41	.091
	Unutar grupa	4821.35	307	15.71		
	Total	4897.10	309			

Ukoliko pogledamo prethodnu tabelu, vidjet ćemo da razlike u socijalnoj distanci postoje na svakom nivou osim u socijalnoj distanci prema Jevrejima.

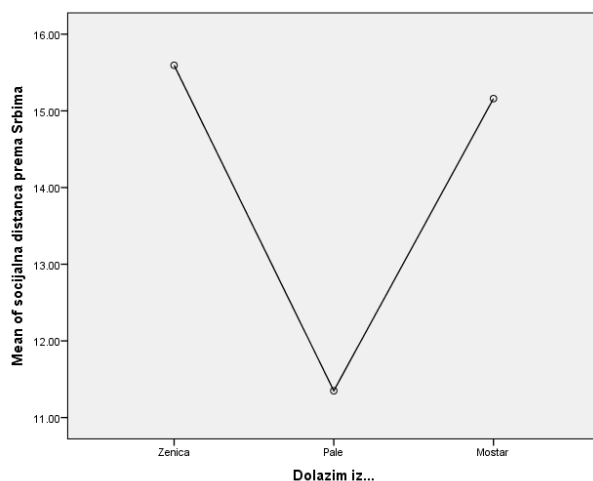
Tabela 8. *Sheffe-ov postupak za ispitivanje razlika između mladih iz Zenice, Mostara i Pala u socijalnoj distanci*

Zavisna varijabla	(I) Mjesto	(J) Mjesto	Razlika M (I-J)	St. greška	Sig.
socijalna distanca prema Bošnjacima	Zenica	Pale	-6.85*	.42	.000
		Mostar	-4.78*	.41	.000
	Pale	Zenica	6.85*	.42	.000
		Mostar	2.08*	.41	.000
	Mostar	Zenica	4.78*	.41	.000
		Pale	-2.08*	.41	.000
	Zenica	Pale	4.24*	.43	.000
		Mostar	.43	.43	.603
	Pale	Zenica	-4.24*	.43	.000
		Mostar	-3.81*	.43	.000
socijalna distanca prema Srbima	Mostar	Zenica	-.43	.43	.603
		Pale	3.81*	.43	.000
	Zenica	Pale	-3.32*	.41	.000
		Mostar	2.80*	.40	.000
	Pale	Zenica	3.32*	.41	.000
		Mostar	6.12*	.40	.000
	Mostar	Zenica	-2.80*	.40	.000
		Pale	-6.12*	.40	.000
	Zenica	Pale	-1.96*	.51	.001
		Mostar	-1.68*	.51	.005
socijalna distanca prema Romima	Pale	Zenica	1.96*	.51	.001
		Mostar	.28	.50	.857
	Mostar	Zenica	1.68*	.51	.005
		Pale	-.28	.50	.857



Grafikon 13. Prikaz aritmetičkih sredina na skali socijalne distance prema Bošnjacima u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik

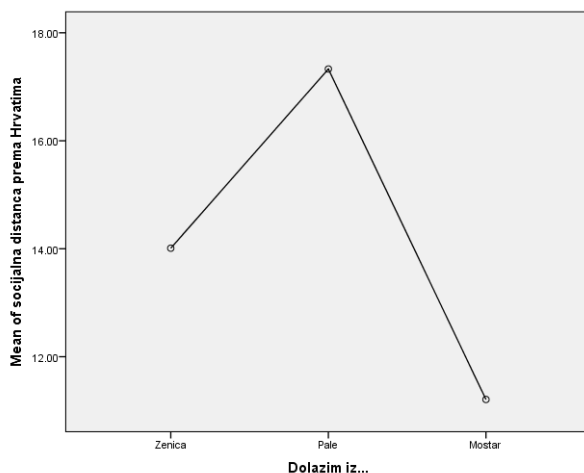
U socijalnoj distanci prema Bošnjacima, postoje statistički značajne razlike između sve tri skupine ispitanika. Mladi iz Pala pokazuju statistički značajno veću socijalnu distancu prema Bošnjacima nego mladi iz Mostara.



Grafikon 14. Prikaz aritmetičkih sredina na skali socijalne distance prema Srbima u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik

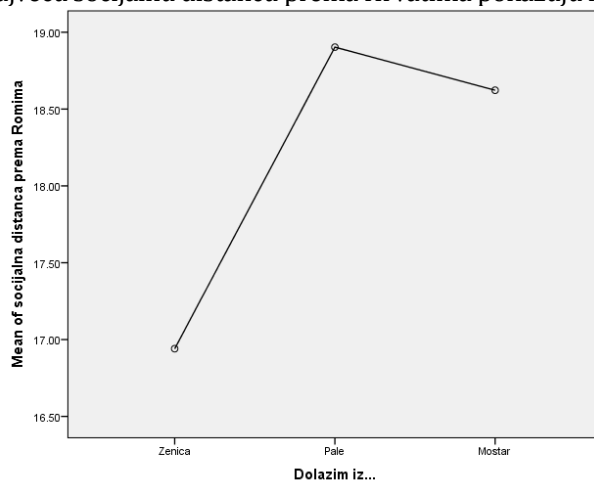


Kada je u pitanju socijalna distanca prema Srbima, iako je iz grafičkog prikaza vidljivo da je socijalna distanca mladih iz Zenice prema Srbima veća od socijalne distance mladih iz Mostara prema Srbima, ta razlika nije statistički značajna, što znači da oni manifestiraju jednaku socijalnu distancu prema Srbima.



Grafikon 15. Prikaz aritmetičkih sredina na skali socijalne distance prema Hrvatima u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik

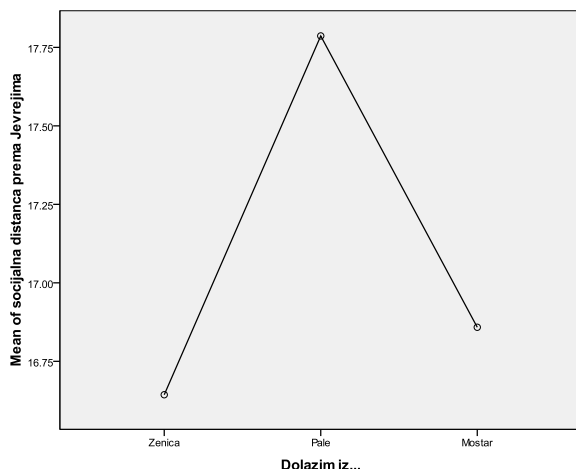
Kada je u pitanju socijalna distanca prema Hrvatima, iz grafičkog prikaza vidljivo je da najveću socijalnu distancu prema Hrvatima pokazuju mladi iz Pala.



Grafikon 16. Prikaz aritmetičkih sredina na skali socijalne distance prema Romima u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik



Kod socijalne distance prema Romima, razlike su statistički značajne između mladih iz Zenice i Pala i Zenice i Mostara, dok nisu statistički značajne razlike između mladih iz Mostara i Pala. Mladi iz Zenice pokazuju statistički značajno najmanju distancu prema Romima.



Grafikon 17. *Prikaz aritmetičkih sredina na skali socijalne distance prema Jevrejima u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik*

Istraživački rezultati predstavljeni u tabel 20. pokazali su kako ne postoji statistički značajna razlika u stavovima mladih u socijalnoj distanci prema Jevrejima. Interesantan je pokazatelj predstavljen na grafikonu 24. po kojem najveću socijalnu distancu i prema Jevrejima pokazuju mladi s Pala, a najmanju mladi iz Zenice.

Konstatiramo da su rezultati istraživanja socijalne distance/etničke distance pokazali da mladi iz Zenice pokazuju najveću ukupnu socijalnu bliskost, odnosno najmanju ukupnu socijalnu distancu. Postoje samo jedan izuzetak, mladi iz Mostara pokazuju manju socijalnu distancu od mladih iz Zenice prema Srbima. S druge strane, mladi iz Pala pokazuju najveću socijalnu distancu prema svim nacijama. Ovaj istraživački rezultat korespondira sa rezultatima istraživanja Bešića i Pavićevića (2007, str. 36), koji su pokazali da su oni koji su se izjasnili kao Srbi gotovo dvostruko etnički netolerantiji u odnosu na sve ostale skupine.

Prirodu nalaza o najmanje izraženoj socijalnoj distanci koju pokazuju mladi iz Zenice najbolje interpretira Tone Bringa, razmišljajući o tome kako Bošnjaci grade i razumijevaju svoj kolektivni identitet, kada kaže: „Muslimani su govorili o svom kolektivnom identitetu u idiomu koji nije



naglašavao porijeklo ('etničitet') i koji se, umjesto toga, usredsređivao na zajedničku sredinu, kulturne običaje, zajedničko osjećanje i zajedničko iskustvo. To što nisu toliko insistirali na porijeklu i 'zajedničkoj krvi' kao nečemu što definiše njihov 'etnički identitet', dijelom ih je isključivalo iz etno-nacionalističkog diskursa zasnovanog na tom načelu" (Bringa, 1997, str. 46; Vejo, 2003, str. 15).

Situaciju u Bosni i Hercegovini prije agresije karakterizirala je javna socijalizacija koja je promovirala suživot, čiji je rezultat bila dosta čvrsta mreža primarnih socijalnih interetničkih odnosa, u kojoj je bio i brak između Bošnjaka, Srba i Hrvata. Ukoliko spremnost na socijalnu bliskost posmatramo kroz definiciju suživota, kao „splet solidarističkih mreža primarnih (neslužbenih) društvenih odnosa među pripadnicima različitih etnija na mikrosocijalnoj razini" (Županov, 1998, str. 214), a imajući u vidu višestoljetnu tradiciju koegzistencije Bošnjaka, Srba i Hrvata i drugih na prostorima Bosne i Hercegovine, onda možemo konstatirati da je period agresije na Bosnu i Hercegovinu ostavio duboke tragove, te da je tradiciju velike socijalne bliskosti zamijenio povećani raspon socijalnog odstojanja i time je razoreno višedecenijski razvijano i njegovano socijalno tkivo.

U kontekstu socijalne rekonstrukcije i potrebe razvijanja socijalnog interetničkog senzibiliteta ohrabruju rezultati po kojima, i nakon svega, mladi iz Zenice i Pala u najvećem broju socijalnih relacija pokazuju najmanju ukupnu socijalnu distancu prema mladima iz Mostara, a mladi iz Mostara prema mladima iz Zenice. Također, ohrabrujuće je da su mladima iz Zenice mladi iz Pala, a mladima iz Pala mladi iz Zenice, iako u većem broju socijalnih relacija ostvaruju najveću međusobnu socijalnu distancu, u značajnoj mjeri prihvatljivi za bliskije socijalne relacije: za bračnu vezu i da budu zet/snaha.

Najveću ukupnu distancu mladi iz Zenice pokazuju prema Srbima, a mladi iz Pala prema Bošnjacima, Hrvatima, Romima i Jevrejima. Rezultat da su mladima iz Zenice socijalno najmanje prihvatljivi Srbi ublažava činjenica da su im u značajnoj mjeri prihvatljivi za bliskije socijalne relacije.

U interkorelacijskoj matrici koja slijedi (tabela 9) mogu se vidjeti jako zanimljivi podaci. Naime, evidentne su srednje i pozitivne korelacije između pojedinih varijabli socijalne distance.

Tabela 9. *Interkoralacijska matrica socijalne distance prema različitim nacionalnostima*

		Correlations					
		socijalna distanca prema Bošnjacima	socijalna distanca prema Srbima	socijalna distanca prema Hrvatima	socijalna distanca prema Romima	socijalna distanca prema Jevrejima	
socijalna distanca prema Bošnjacima	r	1	-.07	.40**	.51**	.44**	
	Sig.		.227	.000	.000	.000	
socijalna distanca prema Srbima	r	-.07	1	-.08	.33**	.39**	
	Sig.	.227		.172	.000	.000	
socijalna distanca prema Hrvatima	r	.40**	-.08	1	.37**	.47**	
	Sig.	.000	.172		.000	.000	
socijalna distanca prema Romima	r	.51**	.33**	.37**	1	.73**	
	Sig.	.000	.000	.000		.000	
socijalna distanca prema Jevrejima	r	.44**	.39**	.47**	.73**	1	
	Sig.	.000	.000	.000	.000		

**, Korelacija je statistički značajna na nivou 0.01.

Tako su nam socijalne distance prema Bošnjacima, Hrvatima, Romima i Jevrejima pozitivne i statistički značajne. Socijalna distanca prema Srbima značajno korelira sa socijalnom distancom prema Romima i Jevrejima, što pokazuje tendenciju da postoji tendencija prema socijalnoj distanci, nebitno o kojoj se naciji radi.

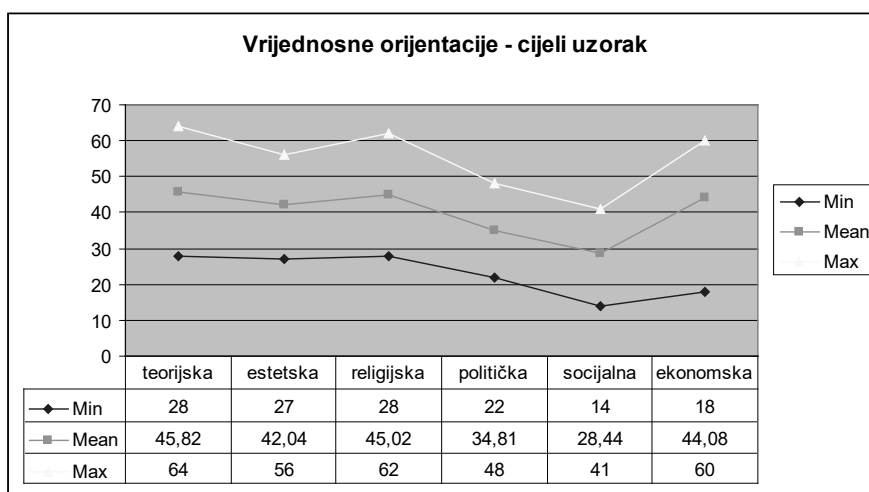
Situacija je neobična ukoliko posmatramo interkoleracije socijalne distance prema Bošnjacima, Srbima i Hrvatima. Postoji korelacija između rezultata socijalne distance prema Hrvatima i prema Bošnjacima, dok ne postoji korelacija na razini Bošnjaci i Hrvati u odnosu na Srbe, odnosno socijalna distanca prema Srbima je nekako zasebna i ne korelira sa distancom prema drugim narodima.

VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE MLADIH

Za ispitivanje vrijednosnih orijentacija koristili smo OVL studiju vrijednosti. Na početku, predstaviti ćemo rezultate preferiranja vrijednosnih orijentacija za cijeli uzorak.



Rezultati istraživanja (grafikon 18) pokazali su da je kod ispitanika na cijelom uzorku najzastupljenija teorijska, a najmanje zastupljena socijalna orijentacija. Na cijelom uzorku teorijska orijentacija je na prvom, religijska, na drugom, ekonomska na trećem, estetska na četvrtom, politička na petom i socijalna orijentacija na šestom mjestu. Rezultate interpretiramo u realnom srednjoškolskom kontekstu, gdje je na sceni akcenat na obrazovnom, a zapostavljenost odgojnog. Očita je neodgojenost ekonomskog, estetskog, političkog i naročito socijalnog aspekta života, a time i njihova neinterioriziranost u individualni kapacitet osobnosti srednjoškolaca, što rezultira i njihovim deficitom u repertoaru ponašanja srednjoškolaca.



Grafikon 18: Grafički prikaz vrijednosnih orijentacija

Jedan od naših istraživačkih cijeva bio je ispitati razlike u vrijednosnim orijentacijama između mladih koji dolaze iz Zenice, Pala i Mostara. Za testiranje ovih razlika koristili smo jednosmjernu ANOVU, te post-hoc Sheffe-ov postupak, za ispitivanje razlika gdje je glavni faktor bio statistički značajan.



Tabela 10. Deskriptivna statistika vrijednosnih orijentacija s obzirom na varijablu mjesta odakle dolazi ispitanik

		N	Aritmet. sredina	Standardna devijacija	St. greška	95% Interval pouzdanosti M	
						Donja granica	Gornja granica
Teorijski tip	Zenica	101	45.29	5.07	.51	44.29	46.29
	Pale	103	46.44	4.95	.49	45.47	47.41
	Mostar	106	45.73	4.71	.46	44.82	46.63
	Total	310	45.82	4.92	.28	45.27	46.37
Estetski tip	Zenica	101	42.46	5.85	.58	41.30	43.61
	Pale	103	42.02	4.90	.48	41.06	42.98
	Mostar	106	41.65	5.20	.51	40.65	42.65
	Total	310	42.04	5.32	.30	41.44	42.63
Religijski tip	Zenica	101	45.29	5.04	.50	44.29	46.28
	Pale	103	44.35	4.82	.48	43.41	45.29
	Mostar	106	45.41	5.14	.50	44.42	46.40
	Total	310	45.02	5.01	.29	44.46	45.58
Politički tip	Zenica	101	34.97	5.01	.50	33.98	35.96
	Pale	103	34.64	4.50	.44	33.76	35.52
	Mostar	106	34.83	4.45	.43	33.97	35.69
	Total	310	34.81	4.64	.26	34.29	35.33
Socijalni tip	Zenica	101	28.56	3.81	.38	27.81	29.32
	Pale	103	28.63	4.48	.44	27.76	29.51
	Mostar	106	28.12	3.37	.33	27.47	28.77
	Total	310	28.44	3.90	.22	28.00	28.87
Ekonomski tip	Zenica	101	43.10	6.62	.66	41.79	44.41
	Pale	103	43.92	5.32	.52	42.88	44.96
	Mostar	106	45.16	5.88	.57	44.03	46.29
	Total	310	44.08	6.00	.34	43.41	44.75



Tabela 11. Vrijednosti *F*-omjera za jednosmjernu ANOVA-u za vrijednosne orijentacije s obzirom na varijablu mjesta iz koje ispitanik dolazi

ANOVA						
		Suma kvadrata	df	Prosječni kvadrat	F	Sig.
Teorijski tip	Između grupa	68.81	2	34.40	1.43	.242
	Unutar grupa	7407.08	307	24.13		
	Total	7475.88	309			
Estetski tip	Između grupa	33.51	2	16.76	.59	.555
	Unutar grupa	8711.10	307	28.38		
	Total	8744.61	309			
Religijski tip	Između grupa	69.27	2	34.64	1.38	.253
	Unutar grupa	7691.65	307	25.05		
	Total	7760.92	309			
Politički tip	Između grupa	5.59	2	2.79	.13	.879
	Unutar grupa	6651.56	307	21.67		
	Total	6657.15	309			
Socijalni tip	Između grupa	15.99	2	8.00	.52	.593
	Unutar grupa	4688.22	307	15.27		
	Total	4704.21	309			
Ekonomski tip	Između grupa	223.48	2	111.74	3.15	.044
	Unutar grupa	10902.66	307	35.51		
	Total	11126.14	309			

Statistički značajne razlike između mladih iz različitih gradova u vrijednosnim orijentacijama nalazimo na varijabli ekonomski tip.

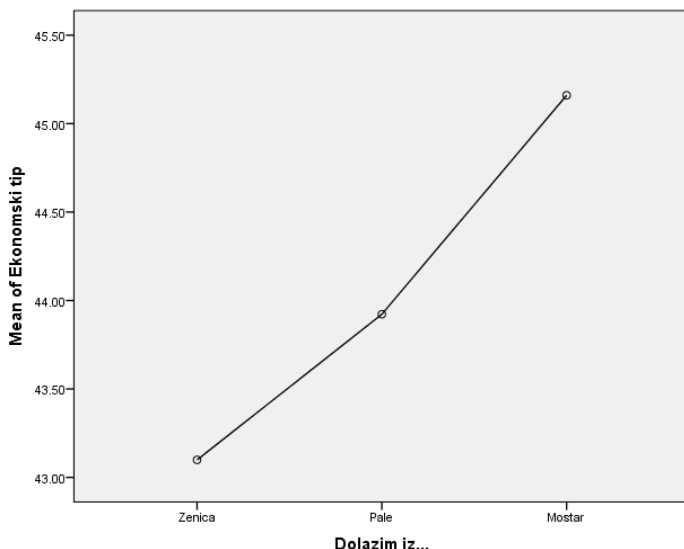
Tabela 12. *Sheffe*-ov postupak za ispitivanje razlika između mladih iz Zenice, Mostara i Pala u ekonomskoj vrijednosnoj orijentaciji

Multiple Comparisons							
Scheffe							
Zavisne varijable	(I) Mjesto	(J) Mjesto	Razlika M (I-J)	St. greška	Sig.	95% Interval pouzdanosti M	
						Donja granica	Gornja granica
Ekonomski tip	Zenica	Pale	-.82	.83	.615	-2.88	1.23
		Mostar	-2.06*	.83	.047	-4.10	-.02
	Pale	Zenica	.82	.83	.615	-1.23	2.88
		Mostar	-1.24	.82	.325	-3.27	.79
	Mostar	Zenica	2.06*	.83	.047	.02	4.10
		Pale	1.24	.82	.325	-.79	3.27

*. Razlika aritmetičkih sredina je značajna na nivou 0.05.



Sheffe-ov postupak je pokazao da kod ekonomskog tipa, razlike postoje između ispitanika sa iz Zenice u odnosu na ispitanike iz Mostara. Mladi iz Mostara u statistički značajno većoj mjeri preferiraju ekonomsku vrijednosnu orijentaciju.



Grafikon 19. Prikaz aritmetičkih sredina ekonomske vrijednosne orijentacije u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik

LIČNO I KOLEKTIVNO SAMOPOŠTOVANJE, NACIONALNI INDENTITET I PROSOCIJALNE TENDENCIJE MLADIH

Jedan od zadataka istraživanja bio je ispitati razlike između mladih iz Zenice, Mostara i Pala u varijablama koje smo nazvali intervenrirajućim, tačnije u varijablama ličnog samopoštovanja, kolektivnog samopoštovanja, nacionalnog indentiteta, prosocijalnih tendencija. Za provedbu ovog zadatka istraživanja, koristili smo jednosmjernu ANOVU. Rezultati su u tabelama i grafikonima koji slijede.

Tabela 13. *Deskriptivna statistika intervenirajućih varijabli s obzirom na mjesto odakle dolazi ispitanik*

		N	Aritm. sred.	St. dev.	St. greška	Minimum	Maximum
Lično samopoštovanje	Zenica	101	41.55	5.96	.59	23.00	50.00
	Pale	103	43.28	5.88	.58	26.00	50.00
	Mostar	106	40.17	6.50	.63	15.00	50.00
	Total	310	41.65	6.23	.35	15.00	50.00
Kolektivno samopoštivanje subskala članstvo	Zenica	101	4.22	.68	.067	2.25	5.00
	Pale	103	4.39	.68	.067	2.00	5.00
	Mostar	106	4.27	.67	.065	2.00	5.00
	Total	310	4.29	.68	.039	2.00	5.00
Kolektivno samopoštivanje subskala privatno kolektivno samopoštovanje	Zenica	101	4.24	.81	.080	1.50	5.00
	Pale	103	4.66	.61	.060	2.25	5.00
	Mostar	106	4.57	.60	.058	2.75	5.00
	Total	310	4.49	.70	.039	1.50	5.00
Kolektivno samopoštivanje subskala javno kolektivno samopoštovanje	Zenica	101	3.09	.87	.086	1.00	5.00
	Pale	103	2.98	.90	.089	1.00	5.00
	Mostar	106	3.54	.77	.074	1.00	5.00
	Total	310	3.21	.88	.049	1.00	5.00
Kolektivno samopoštivanje subskala značaj identiteta	Zenica	101	2.82	.85	.085	1.00	5.00
	Pale	103	3.07	.81	.080	1.00	4.75
	Mostar	106	3.08	.88	.085	1.00	4.75
	Total	310	2.99	.85	.048	1.00	5.00
Nacionalni identitet	Zenica	101	94.57	12.76	1.27	62.00	123.00
	Pale	103	98.12	10.95	1.08	62.00	118.00
	Mostar	106	92.80	12.16	1.19	60.00	119.00
	Total	310	95.15	12.14	.69	60.00	123.00
Prosocijalne tendencije	Zenica	101	11.34	2.44	.24	6.00	16.00
	Pale	103	11.44	2.48	.24	6.00	16.00
	Mostar	106	9.25	2.75	.27	3.00	14.00
	Total	310	10.66	2.75	.156	3.00	16.00



Tabela 14. ANOVA intervenirajućih varijabli s obzirom na mjesto odakle dolazi ispitanik

ANOVA						
		Suma kvadrata	df	Prosječni kvadrat	F	Sig.
Lično samopoštovanje	Between Groups	507.34	2	253.67	6.78	.001
	Within Groups	11486.73	307	37.42		
	Total	11994.07	309			
Kolektivno samopoštovanje subskala članstvo	Between Groups	1.53	2	.766	1.66	.191
	Within Groups	141.34	307	.460		
	Total	142.88	309			
Kolektivno samopoštivanje subskala privatno kolektivno samopoštovanje	Between Groups	10.03	2	5.01	10.98	.000
	Within Groups	140.18	307	.46		
	Total	150.21	309			
Kolektivno samopoštivanje subskala javno kolektivno samopoštovanje	Between Groups	18.67	2	9.33	13.08	.000
	Within Groups	219.04	307	.71		
	Total	237.71	309			
Kolektivno samopoštivanje subskala značaj identiteta	Between Groups	4.18	2	2.09	2.90	.057
	Within Groups	220.99	307	.72		
	Total	225.16	309			
Nacionalni identitet	Between Groups	1524.33	2	762.17	5.31	.005
	Within Groups	44048.14	307	143.48		
	Total	45572.47	309			
Prosocijalne tendencije	Between Groups	317.74	2	158.87	24.24	.000
	Within Groups	2012.02	307	6.56		
	Total	2329.76	309			

Kao što se može vidjeti iz gornje tabele, razlike između mladih iz Mostara, Zenice i Pala su statistički značajne na skalama ličnog samopoštovanja,



potom kolektivno samopoštovanje subskala privatno kolektivno samopoštovanje, subskala javno kolektivnost samopoštovanje, nacionalni identitet i prosocijalne tendencije.

Naknadnim Scheffe-ovim postupkom smo provjerili smijer ovih razlika, a rezultati se mogu vidjeti iz tabele 15.

Tabela 15 Scheffe-ov postupak za ispitivanje razlika između mladih iz Zenice, Mostara i Pale u intervenirajućim varijablama

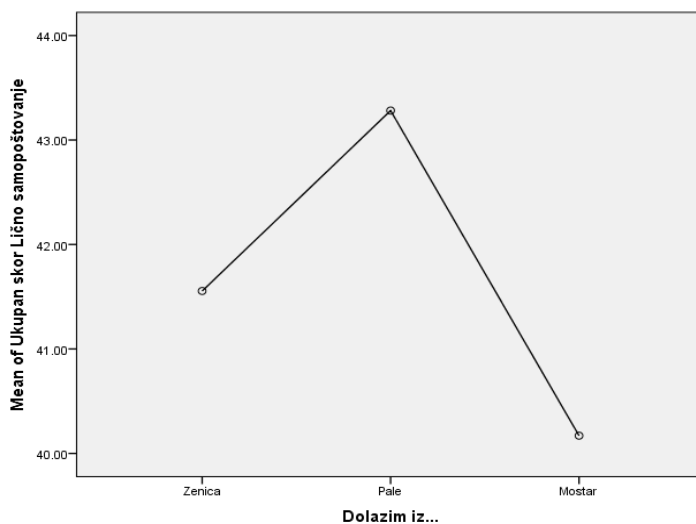
Multiple Comparisons							
Scheffe							
Zavisne varijable	(I) Mjesto	(J) Mjesto	Razlika M (I-J)	St. greška	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Lično samopoštovanje	Zenica	Pale	-1.73	.86	.133	-3.83	.38
		Mostar	1.38	.85	.267	-.71	3.48
	Pale	Zenica	1.73	.86	.133	-.38	3.83
		Mostar	3.11*	.85	.001	1.03	5.19
	Mostar	Zenica	-1.38	.85	.267	-3.48	.71
		Pale	-3.11*	.85	.001	-5.19	-1.03
Kolektivno samopoštivanje subskala privatno kolektivno samopoštovanje	Zenica	Pale	-.42*	.09	.000	-.65	-.19
		Mostar	-.33*	.09	.002	-.56	-.10
	Pale	Zenica	.42*	.09	.000	.19	.65
		Mostar	.09	.09	.649	-.14	.32
	Mostar	Zenica	.33*	.09	.002	.10	.56
		Pale	-.09	.09	.649	-.32	.14
Kolektivno samopoštivanje subskala javno kolektivno samopoštovanje	Zenica	Pale	.11	.12	.632	-.18	.40
		Mostar	-.45*	.12	.001	-.74	-.16
	Pale	Zenica	-.11	.12	.632	-.40	.18
		Mostar	-.56*	.12	.000	-.85	-.28
	Mostar	Zenica	.45*	.12	.001	.16	.74
		Pale	.56*	.12	.000	.28	.85
Nacionalni identitet	Zenica	Pale	-3.54	1.68	.109	-7.67	.58
		Mostar	1.77	1.67	.568	-2.32	5.87
	Pale	Zenica	3.54	1.68	.109	-.58	7.67
		Mostar	5.31*	1.66	.006	1.24	9.39
	Mostar	Zenica	-1.77	1.67	.568	-5.87	2.32
		Pale	-5.31*	1.66	.006	-9.39	-1.24
Prosocijalne tendencije	Zenica	Pale	-.10	.36	.962	-.98	.78
		Mostar	2.08*	.36	.000	1.21	2.96
	Pale	Zenica	.100	.36	.962	-.78	.98
		Mostar	2.18*	.35	.000	1.31	3.05
	Mostar	Zenica	-2.08*	.36	.000	-2.96	-1.21
		Pale	-2.18*	.35	.000	-3.05	-1.31

*. Razlika aritmetičkih sredina je značajna na nivou 0.05.

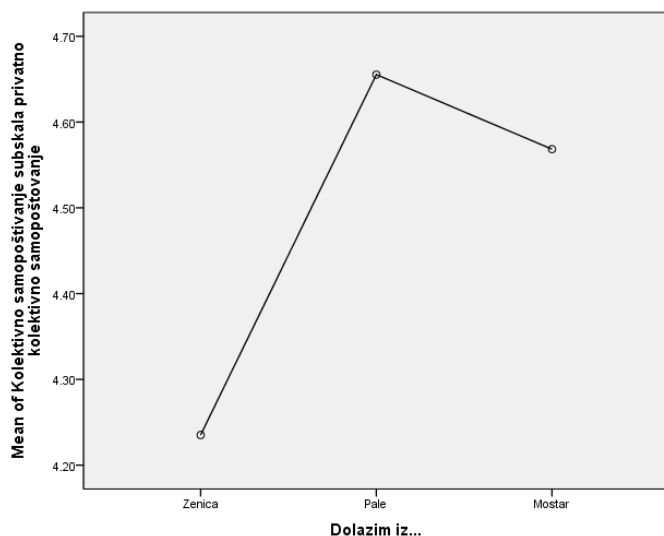


Na skali ličnog samopoštovanja, razlike su statistički značajne između mladih iz Mostara i Pala. Na grafikonu 20. jasno se vidi da mladi iz Mostara imaju statistički značajno manji skor nego mladi iz Pala. Dakle, mladi iz Pala pokazuju statistički značajno veće vrijednosti od mladih iz Mostara na skali ličnog samopoštovanja. Iako mladi iz Zenice pokazuju manje lično samopoštovanje od mladih iz Pala i veće od mladih iz Mostara, razlika u tim relacijama nije statistički značajna.

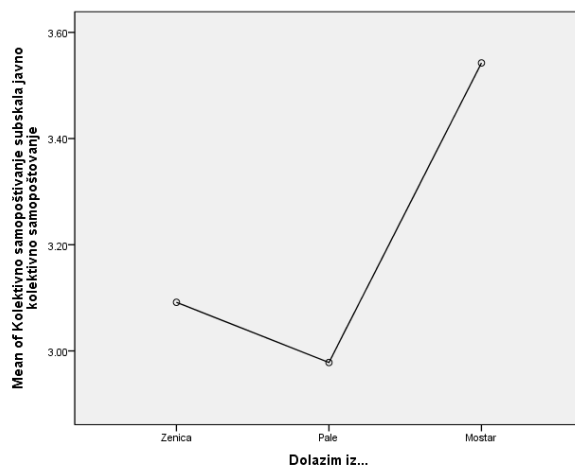
Statistički značajne razlike su opažane i na skali Kolektivnog samopoštovanja – subskala privatno kolektivno samopoštovanje. Naknadni postupak je pokazao da smijer tih razlika, odnosno da razlike postoje između mladih iz Zenice i Mostara, te Zenice i Pala. Iz grafikona 21 vidljivo je da mladi iz Zenice imaju najniži skor na subskali privatnog kolektivnog samopoštovanja. Dakle, mladi iz Zenice pokazuju statistički značajno manje vrijednosti od mladih iz Mostara na subskali privatno kolektivno samopoštovanje, te mladi iz Zenice pokazuju statistički značajno manje vrijednosti od mladih iz Pala na subskali privatno kolektivno samopoštovanje.



Grafikon 20. Prikaz aritmetičkih sredina ličnog samopoštovanja u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik



Grafikon 21. Prikaz aritmetičkih sredina subskale privatno kolektivno samopoštovanje u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik

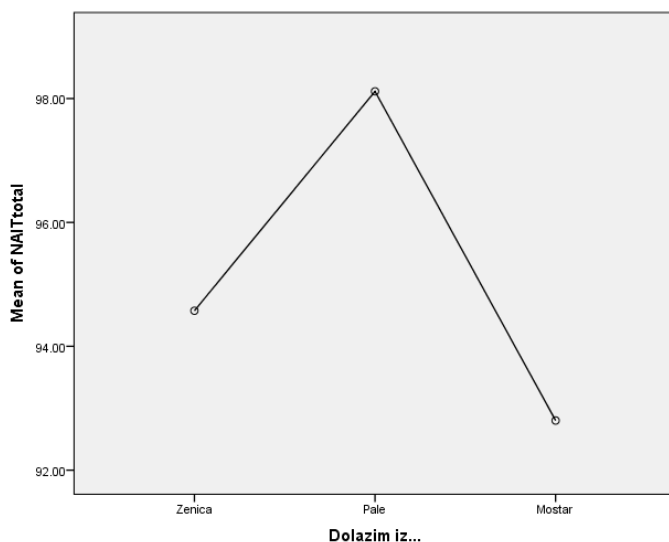


Grafikon 22. Prikaz aritmetičkih sredina subskale javno kolektivno samopoštovanje u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik

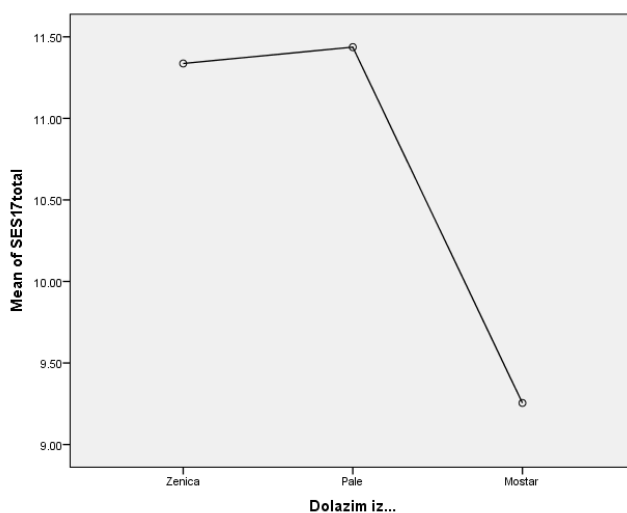
Na subskali javnog kolektivnog samopoštovanja, razlike su statistički značajne između mladih iz Zenice i Mostara i Pala i Mostara. Na grafikonu 22. jasno se vidi da mladi iz Mostara imaju statistički značajno veći skor na subskali javnog kolektivnog samopoštovanja nego mladi iz Zenice i Pala.



Na skali Nacionalnog identiteta, razlike su statistički značajne između mladih iz Pala i Mostara, pri čemu mladi iz Pala imaju najveći skor na skali nacionalnog identiteta i statistički značajno veći od mladih iz Mostara, a razlike u stavovima mladih iz Pala i Zenice nisu statistički značajne.



Grafikon 23. Prikaz aritmetičkih sredina na skali nacionalnog identiteta u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik



Grafikon 24. Prikaz aritmetičkih sredina na skali prosocijalnih tendencija u odnosu na mjesto odakle dolazi ispitanik



I na kraju, imamo statistički značajne razlike između mladih iz Zenice i Mostara, te Pala i Mostara na subskali prosocijalnih tendencija, gdje mladi iz Mostara imaju statistički značajno niži skor od druge dvije skupine ispitanika.

ODNOS SOCIJALNE DISTANCE, VRIJEDNOSNIH ORIJENTACIJA I INTERVENIRAJUĆIH VARIJABLI

Četvrti istraživački zadatak bio je istražiti u kojoj mjeri su vrijednosne orijentacije i intervenirajuće varijable (lično samopoštovanje, kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije), te neke sociodemografske varijable značajni prediktori socijalne distance prema različitim nacionalnim skupinama u Bosni i Hercegovini.

Kako bismo provjerili u kojoj mjeri su vrijednosne orijentacije značajan prediktor socijalne distance mladih iz različitih gradova u Bosni i Hercegovini, koristili smo multiplu regresijsku analizu čiji su rezultati prikazani dalje u tekstu.

Tabela 16. *F-omjeri značajnost koeficijenata regresije za vrijednosne orijentacije kao prediktore u odnosu na kriterij varijable socijalna distance*

Kriterij varijabla	R	F	Sig
Socijalna distanca prema Bošnjacima	.17	1.41	.209 ^b
Socijalna distanca prema Srbima	.25 ^a	3.34	.003 ^b
Socijalna distanca prema Hrvatima	.05 ^a	.13	.993 ^b
Socijalna distanca prema Romima	.18 ^a	1.62	.141 ^b
Socijalna distanca prema Jevrejima	.19 ^a	1.82	.096 ^b



Beta-ponderi vrijednosnih orijentacija kao prediktor varijabli u odnosu na kriterij varijable socijalne distance

Tabela 17. *Beta-ponderi vrijednosnih orijentacija kao prediktor varijabli u odnosu na kriterij varijable socijalne distance*

	Socijalna distanca prema Bošnjacima	Socijalna distanca prema Srbima	Socijalna distanca prema Hrvatima	Socijalna distanca prema Romima	Socijalna distanca prema Jevrejima
Teorijski tip	.13	-.10	-.02	.10	.11
Estetski tip	-.06	.11	-.03	.05	-.02
Religijski tip	-.06	.09	-.01	.04	.10
Politički tip	-.04	-.03	-.02	-.02	-.02
Socijalni tip	-.07	-.16**	-.04	-.06	-.03
Ekonomski tip	.05	-.08	-.04	-.07	-.07

* – značajno na 0.05%

** – značajno na 0.01%

Vrijednosne orijentacije se nisu pokazale statistički značajnim prediktorima koji determiniraju zavisnu varijablu Socijalne distance prema Bošnjacima, Hrvatima, Romima i Jevrejima.

Značajan prediktor socijalne distance prema Srbima ima Socijalni tip vrijednosne orijentacije. Vidljivo je kako mladi koji su u većoj mjeri socijalno vrijednosno orijentirani u statistički značajno manjoj mjeri pokazuju socijalnu distancu prema Srbima.

Dio četvrtog istraživačkog zadatka bio je utvrditi da li su i u kojoj mjeri intervenirajuće varijable (lično samopoštovanje, kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije), te neke sociodemografske varijable značajni prediktori socijalne distance prema različitim nacionalnim skupinama u Bosni i Hercegovini.

Da bi došli do ovih podataka, koristili smo tri nivoa regresijske analize. Prvi nivo je već prikazan, gdje su kao prediktor varijable uzete varijable vrijednosnih orijentacija. U drugom nivou, smo dodali intervenirajuće varijable, lično i kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet i prosocijalne tendencije, a u trećem nivou su dodane još i socio-demografske varijable. Kako smo već spomenuli, rezultati prvog nivoa su pokazani već odvojeno u prvom dijelu regresijske analize, a sada ćemo prikazati rezultate drugog, a potom i trećeg nivoa.



Rezultati multiple regresijske analize prikazani su u tabelama koje slijede: prvo ćemo prikazati rezultate drugog nivoa (intervenirajuće varijable i vrijednosne orijentacije kao prediktor), a potom i trećeg nivoa (intervenirajuće varijable, vrijednosne orijentacije i sociodemografski faktori).

Tabela 18. *F-omjeri značajnost koeficijenata regresije za vrijednosne orijentacije i intervenirajuće varijable kao prediktore u odnosu na kriterij varijable socijalna distanca*

Kriterij varijabla	R	F	Sig
Socijalna distanca prema Bošnjacima	.38 ^b	3.87	.000 ^c
Socijalna distanca prema Srbima	.40 ^b	4.30	.000 ^c
Socijalna distanca prema Hrvatima	.38 ^b	3.86	.000 ^c
Socijalna distanca prema Romima	.35 ^b	3.15	.000 ^c
Socijalna distanca prema Jevrejima	.41 ^b	4.62	.000 ^c

Kako se vidi iz gornje tabele, glavni efekti su značajni za sve zavisne varijable (socijalne distance prema različitim narodima), što znači da vrijednosne orijentacije u kombinaciji sa intervenirajućim varijablama predstavljaju značajan prediktor socijalne distance.

Tabela 19. *F-omjeri značajnost koeficijenata regresije za vrijednosne orijentacije, intervenirajuće varijable i sociodemografske faktore kao prediktore u odnosu na kriterij varijable socijalna distanca*

Kriterij varijabla	R	F	Sig
Socijalna distanca prema Bošnjacima	.75	13.57	.000
Socijalna distanca prema Srbima	.52	3.96	.000
Socijalna distanca prema Hrvatima	.59	5.74	.000
Socijalna distanca prema Romima	.49	3.49	.000
Socijalna distanca prema Jevrejima	.54	4.56	.000

Regresijska analiza trećeg nivoa, tačnije F-omjeri koeficijenta determinacije su statistički značajni za sve zavisne varijable (socijalne distance prema različitim narodima), što govori u prilog da vrijednosne orijentacije, intervenirajuće varijable, te socio-demografski faktori u kombinaciji predstavljaju značajne prediktore socijalne distance.



Tabela 20. Beta-ponderi vrijednosnih orijentacija i intervenirajućih varijabli kao prediktor varijabli u odnosu na kriterij varijable socijalne distance

	Socijalna distanca prema Bošnjacima	Socijalna distanca prema Srbima	Socijalna distanca prema Hrvatima	Socijalna distanca prema Romima	Socijalna distanca prema Jevrejima
Teorijski tip	.13*	-.11	-.04	.10	.10
Estetski tip	-.06	.11	-.04	.06	-.01
Religijski tip	-.10	.10	-.03	.04	.07
Politički tip	.00	-.02	-.03	.01	.01
Socijalni tip	-.03	-.11	-.05	.00	.02
Ekonomski tip	.02	-.10	-.05	-.08	-.11
Lično samopoštovanje	.11	.03	.08	.06	.05
Kolektivno samopoštivanje subskala članstvo	-.08	-.09	-.14*	-.06	-.14*
Kolektivno samopoštivanje subskala privatno kolektivno samopoštovanje	.22**	-.10	.07	.00	.07
Kolektivno samopoštivanje subskala javno kolektivno samopoštovanje	-.02	.17**	-.18**	-.02	.07
Kolektivno samopoštivanje subskala značaj identiteta	.12*	.19**	.07	.17**	.19**
Nacionalni identitet	.10	.10	.22**	.09	.23**
Prosocijalne tendencije	-.17	-.18**	.17**	-.24**	-.14

* – značajno na 0.05%

** – značajno na 0.01%

Značajni prediktori socijalne distance prema Bošnjacima su Teorijski tip vrijednosnih orijentacija, Kolektivno samopoštovanje subskala privatno kolektivno samopoštovanje, zatim značaj identiteta (viši skor na ovim subskalama je determinanta manje socijalne distance), te prosocijalne tendencije (viša prosocijalna tendencija znači manju socijalnu distancu).

Značajni prediktori socijalne distance prema Srbima su Kolektivno samopoštovanje subskala javno kolektivno samopoštovanje (viši skor na skali, manja socijalna distanca), kolektivno samopoštovanje subskala značaj identiteta (viši skor na skali, manja socijalna distanca), te prosocijalne tendencije (viši skor na skali, veća socijalna distanca).



Kada su u pitanju determinante socijalne distance prema Hrvatima, onda možemo reći da su značajni prediktori intervenirajuće varijable i to: kolektivno samopoštovanje, subskala članstvo (veći skor na članstvu samopoštovanju, veća socijalna distanca), te skala nacionalnog identiteta i prosocijalnih tendencija (veći skor nacionalnog identiteta i prosocijalnih tendencija, manja socijalna distanca prema Hrvatima).

Kada je u pitanju socijalna distanca prema Romima kao kriterij i kada promatramo vrijednosne orijentacije i intervenirajuće varijable (nivo dva regresijske analize), onda nalazimo da su nam značajni prediktori kolektivno samopoštovanje, subskala značaj identiteta (obje pozitivni beta ponderi, što znači viši skor, manja socijalna distanca), te prosocijalne tendencije (viši skor, veća socijalna distanca).

Značajni prediktori socijalne distance prema Jevrejima Kolektivno samopoštovanje, subskala članstvo (negativan beta ponder), kolektivno samopoštovanje – subskala značaj identiteta, te nacionalni identitet (pozitivni beta ponderi viši skor, veća socijalna distanca).

Tabela 21. *Beta-ponderi vrijednosnih orijentacija, intervenirajućih varijabli i socio-demografskih faktora kao prediktor varijabli u odnosu na kriterij varijable socijalne distance*

	Socijalna distanca prema Bošnjacima	Socijalna distanca prema Srbima	Socijalna distanca prema Hrvatima	Socijalna distanca prema Romima	Socijalna distanca prema Jevrejima
Teorijski tip	.10*	-.13*	.02	.09	.11
Estetski tip	-.02	.09	-.02	.08	-.01
Religijski tip	-.03	.05	-.01	.03	.05
Politički tip	-.01	-.03	-.01	.02	.02
Socijalni tip	-.03	-.11	-.04	-.01	.01
Ekonomski tip	-.04	-.02	-.01	-.06	-.06
Lično samopoštovanje	.10*	.03	.00	.04	.00
Kolektivno samopoštivanje subskala članstvo	-.12*	.00	-.14*	-.02	-.07
Kolektivno samopoštivanje subskala privatno kolektivno samopoštovanje	.04	-.00	.070	-.04	.07



Kolektivno samopoštivanje subskala javno kolektivno samopoštovanje	-.04	.12**	-.10	-.06	.05
Kolektivno samopoštivanje subskala značaj identiteta	.03	.19**	.06	.12*	.16**
Nacionalni identitet	.11*	.03	.12	.02	.12
Prosocijalne tendencije	-.04	-.17**	.09	-.15*	-.12*
Spol ispitanika	-.03	-.14*	-.085	-.09	-.12*
Pripadam populaciji	.20*	-.13*	.14**	.05	.06
Dolazim iz...	.38*	-.03	-.35**	.17**	-.04
U mojoj porodici ima članova druge nacionalnosti	.02	-.10	.10	.04	-.04
Moji roditelji žive u mješovitom braku	-.00	.09	-.03	.02	.10
Imam prijatelja druge nacionalnosti i vjeroispovjesti	.42**	-.07	.29**	.19**	.20**
U porodici sam odgajan (vjera)	-.10*	.03	-.13*	-.13*	-.15*
U porodici sam odgajan (nacija)	.00	.05	-.00	.12*	.14*
Uglavnom sam odrastao	.01	-.02	-.00	-.02	-.03
Stručna sprema oca	-.10*	-.02	-.07	-.13*	-.17**
Stručna sprema majke	.01	-.02	-.02	-.03	-.00
Ekonomski status moje porodice je	-.06	-.01	-.06	-.11	-.06
Školski uspjeh na kraju prošle školske godine	-.05	.23**	-.07	.12	.12*

* – značajno na 0.05%

** – značajno na 0.01%

Kada se u obzir uzmu i sociodemografski faktori, onda prije svega, vidimo, da se koeficijent determinirane varijance R , ili R^2 značajno promijeni (drugi nivo je $R = 0.381$, a treći $R = 0.745$).

Značajni prediktori socijalne distance prema Bošnjacima su: vrijednosne orijentacije teorijski tip, kolektivno samopoštovanje subskala članstvo (negativan beta ponder), nacionalni identitet, pripadnost populaciji, mjesto odakle dolazi (Zenica, Pale, Mostar), prijatelji drugih nacionalnosti



(za sve ove varijable veći skor znači manju socijalnu distancu), vjerski odgoj (negativan beta ponder), te stručna sprema oca (negativan beta ponder znači veći skor, veća socijalna distanca).

Značajni prediktori u trećem nivou regresije, nakon što su uključeni i socio-demografski faktori kada je u pitanju socijalna distanca prema Srbima su vrijednosne orijentacije teorijski tip sa negativnim predznakom, potom kolektivno samopoštovanje subskala javnog kolektivnog samopoštovanja, kolektivno samopoštovanje subskala značaj identiteta (obje sa pozitivnim predznakom što znači viši skor na skali, manja socijalna distanca), potom prosocijalne tendencije (viši skor, veća socijalna distanca), spol ispitanika (veći skor=žene – veća socijalna distanca), prognanici i povratnici veća socijalna distanca, te školski uspjeh, veći školski uspjeh – manja socijalna distanca).

Kod socijalne distance prema Hrvatima, kada se posmatraju svi prediktori zajedno, u trećem nivou regresijske analize, onda su značajni prediktori kolektivnog samopoštovanja, subskala članstva (veći skor na skali članstva, veća socijalna distanca), a od SD varijabli značajni prediktori su domicilni – 1/progranik – 2/povratnik – 3, prognanici i povratnici imaju težnju da imaju manju socijalnu distancu prema Hrvatima, potom varijabla mjesta, su očite razlike između mladih iz različitih gradova (Zenica, Pale, Mostar, gdje mladi iz Mostara i Pala se očituju kao da imaju veću skor socijalne distance). Također je značajna i varijabla: imam prijatelje druge nacionalnosti i vjeroispovijesti, te vjerski identitet (što je vjerski identitet veći, to je veća i socijalna distanca prema Hrvatima).

Kada se promatraju svi prediktori zajedno (treći nivo regresijske analize), onda nalazimo da su značajni prediktori socijalne distance prema Romima sljedeći: Kolektivno samopoštovanje – subskala značaj identiteta (viši skor manja socijalna distanca) Prosocijalne tendencije (viši skor, veća socijalna distanca, mjesto odakle dolazi (Zenica – 1, Pale – 2, Mostar – 3 – veći broj kategorije manja socijalna distanca), postojanje prijatelja druge nacionalnosti, odgoj vjerskog (viši skor veća socijalna distanca) i nacionalnog identiteta (viši skor, manja socijalna distanca), školska sprema oca (viši skor, veća socijalna distanca).

U regresijskoj analizi trećeg nivoa, sa uključenim svim nezavisnim varijablama, kao značajne prediktore socijalne distance prema Jevrejima se izdvajaju: kolektivno samopoštovanje subskala značaj identiteta (viši skor manja socijalna distanca), prosocijalne tendencije (viši skor veća socijalna distanca), spol (žene – manja socijalna distanca) postojanje prijatelja druge



nacionalnosti, odgoj vjerskih vrijednosti (viši skor veća socijalna distanca), odgoj nacionalnih vrijednosti (viši skor manja socijalna distanca), stručna sprema oca (viši skor – manja socijalna distanca), te školski uspjeh sa pozitivnim beta ponderima (veći skor – manja socijalna distanca).

ODNOS VRIJEDNOSNIH ORIJENTACIJA I INTERVENIRAJUĆIH VARIJABLI

Peti istraživački zadatak bio je ispitati stepen povezanosti vrijednosnih orijentacija i intervenirajućih varijabli (lično i kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije) kod mladih.

Tabela 22. *Interkorelacijska matrica vrijednosnih orijentacija i intervenirajućih varijabli*

Correlations								
		Lično samopoštovanje	Kolektivno samopoštovanje subskala članstvo	Kolektivno samopoštovanje subskala privatno kolektivno samopoštovanje	Kolektivno samopoštovanje subskala javno kolektivno samopoštovanje	Kolektivno samopoštovanje subskala značaj identiteta	Nacionalni identitet	Prosocijalne tendencije
Teorijski tip	r	.06	.09	-.07	-.04	.06	.05	.01
	Sig.	.265	.136	.242	.540	.301	.395	.860
Estetski tip	r	-.05	-.07	-.01	-.00	.00	-.05	.04
	Sig.	.382	.212	.913	.946	.954	.375	.542
Religijski tip	r	.04	.14*	.16**	.07	.08	.11	-.01
	Sig.	.441	.013	.006	.245	.167	.054	.836
Politički tip	r	-.12*	-.13*	-.10	-.03	-.00	-.11	.08
	Sig.	.037	.019	.068	.651	.991	.053	.174
Socijalni tip	r	.04	.02	.00	-.02	-.16**	-.02	.11
	Sig.	.514	.784	.983	.702	.006	.727	.054
Ekonomski tip	r	-.06	.02	.09	.07	.02	.08	-.07
	Sig.	.321	.702	.115	.257	.719	.150	.256

*. Razlika aritmetičkih sredina je značajna na nivou 0.05.

**, Razlika aritmetičkih sredina je značajna na nivou 0.01.



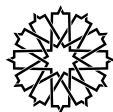
Kao što je vidljivo iz tabele 22, teorijski, estetski i ekonomski tip vrijednosnih orijentacija kod mladih nemaju statistički značajnih korelacija niti sa jednom od intervenirajućih varijabli.

Religijski tip vrijednosne orijentacije statistički značajno pozitivno korelira sa kolektivnim samopoštovanjem (subskala članstvo i privatno kolektivno samopoštovanje). Mladi koji na skali religijske vrijednosne orijetacije ostvaruju veće vrijednosti istovremeno ostvaruju statistički značajno veće vrijednosti na skali kolektivno samopoštovanje (subskalama članstvo i privatno kolektivno samopoštovanje). Istraživački rezultat pokazuje kako se religioznost instrumentalizira u funkciji lične identifikacije s kolektivnom pripadnošću i s ciljem nacionalne homogenizacije mladih u Bosni i Hercegovini. To na specifičan način potvrđuje i sljedeći rezultat.

Politički tip vrijednosne orijentacije statistički značajno negativno korelira sa ličnim i kolektivnim samopoštovanjem (subskala članstvo). Mladi koji na skali političke vrijednosne orijetacije ostvaruju veće vrijednosti istovremeno ostvaruju statistički značajno manje vrijednosti na skali ličnog i kolektivnog samopoštovanja (subskala članstvo). Istraživački rezultati potvrđuju veću prisutnost politikanstva od političke vrijednosne orijentacije jer bi politička vrijednosna orijentacija trebala ići u smjeru djelovanja za zajedničku dobrobit, uz uvažavanje ličnih i kolektivnih razlika. Programi sociopedagoškog djelovanja među mladima trebaju biti usmjereni na oblikovanje političke vrijednosne orijentacije koja svoju šansu vidi u doživljaju bogatstva u različitosti i njegovanju kulture ličnog i kolektivnog međusobnog uvažavanja bez stereotipa i predrasuda. Pretpostavljamo da je dodatni razlog i u tome što se u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine ciljano razvija animozitet prema zajedničkom nacionalnom bosanskom identitetu i gdje patriotsko češće znači antibosansko.

Socijalni tip vrijednosne orijentacije statistički značajno negativno korelira sa kolektivnim samopoštovanjem (subskala značaj identiteta). Mladi koji na skali političke vrijednosne orijetacije ostvaruju veće vrijednosti istovremeno ostvaruju statistički značajno manje vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja (subskali značaj identiteta). Iz istraživačkih rezultata vidljivo je kako se razvija klima u kojoj je nepoželjno biti socijalno vrijednosno orijentiran prema drugima i drugačijima, te da se smatra slabošću i iznevjerom vlastitog identiteta. I ovaj istraživački rezultat posvjedočuje jačanje „MI“ identiteta u odnosu na „JA“ identitet u odgoju mladih u Bosni i Hercegovini.

Istraživački rezultati potvrđuju potrebu revitalizacije stoljetne tradicije kvaliteta suživota u različitostima u Bosni i Hercegovini.



Četvrti dio

Pedagoške implikacije istraživačkih rezultata

SOCIOPEDAGOŠKI INTERVENCIJSKI PROGRAMI U FUNKCIJI SOCIJALNE REKONSTRUKCIJE ZAJEDNICE

Bosanskohercegovačka zajednica je socijalno dekonstruirana posljednjom agresijom koja je rezultirala genocidom, stradanjima, te rušenjem socijalnog povjerenja među njenim građanima (Bošnjacima, Srbima, Hrvatima i drugim nacionalnim manjinama). To svjedoče i naši rezultati o još uvijek značajno prisutnoj socijalnoj distanci među mladima u Bosni i Hercegovini.

Imajući u vidu ozbiljnost i nivo narušenosti socijalnih odnosa, pogrešno je za očekivati da treba ići putem obnove prošlih socijalnih odnosa na isti način, već treba dizajnirati proces razvijanja novog socijalnog tkiva zajednice, koje bi moglo imati sljedeća obilježja: cjelovitost koja uključuje razlike; zajedničke vrijednosti; brigu, povjerenje i timski rad; uspješnu komunikaciju unutar zajednice; participaciju; afirmaciju; veze izvan zajednice; razvoj mladih ljudi; sistem institucija za podršku zajednice (Gardner, 1991; prema Žganec, 2003, str. 44-45).

Osnov za zdravu socijalnu rekonstrukciju zajednice, između ostalog, jeste i kreiranje sociopedagoških intervensijskih programa koji će inicirati procese vraćanja međugrupnih socijalnih odnosa na normalni nivo socijalnog funkcioniranja prihvatljiv većini bosanskohercegovačkih građana. Prilog tome su i rezultati koji su pokazali da intervensijski programi to-



kom kojih ljudi iz sukobljenih grupa zajedno uče i raspravljaju o nastanku i razvoju nasilja u njihovoj zajednici, posljedicama traumatizacije i načinima oporavka, te ličnim iskustvima tokom sukoba, dovode do promjene u ljudima (Staub, 2002, str. 35-51).

Sociopedagoški intervencijski programi u sebi bi uključivali i upoznavanje psiholoških procesa vezanih za gubitke i traumu (Arambašić, 2003a, 2003b), prepoznavanje mogućnosti konstruktivnog rješavanja sukoba (Ajduković, 2003), suočavanje s vlastitim i tuđim gubicima, te planiranje socijalne akcije. Ajduković, Ajduković i Čorkalo (2002) potvrđuju da takvi programi daju dobre rezultate u izgradnji veza između pripadnika različitih etničkih grupacija.

Sociopedagoški intervencijski programi trebaju pomoći pojedincima da se osjećaju kao dostojanstvena ljudska bića i da povećaju mogućnost upravljanja vlastitim životom. Istovremeno bi trebalo osnažiti različite programe socijalne podrške i programe oporavka od traumatizacije i gubitaka. Time bi se osnažili individualno samopoštovanje i samoeфикаsnost kao važni mehanizmi povećanja kvaliteta života, osjećaja sigurnosti i pripadnosti zajednici, a time i stabilnosti zajednice.

Pri kreiranju sociopedagoških programa intervencije treba imati na umu prepreke koje proizlaze iz prirode socijalnog okruženja i one koje su prvenstveno individualne i psihološke prirode (Dizdarević, 2004; Ajduković, 2003).

U prepreke socijalne prirode spadaju: ekonomska nesigurnost, nestabilnost i nedovoljno resursa; političke okolnosti koje šalju poruku da nije uputna socijalna normalizacija; nedjelotvorna i korumpirana vlast; nedjelotvorno pravosuđe i sporo procesuiranje ratnih zločina; diskriminacija pripadnika nekih grupa koju podržava ili tolerira vlast; rašireni doživljaj neispunjenih obećanja od strane političkih elita; nepovjerenje u pripadnike drugih socijalnih grupa; socijalna norma izbjegavanja kontakta s pripadnicima drugih socijalnih grupa; te uvjerenje da vlastita socijalna grupa ima veća prava od drugih u zajednici.

U prepreke individualne i psihološke prirode spadaju: psihičko stanje zbog vlastitih gubitaka važnih osoba; posljedice ostalih gubitaka; nezavršeni proces tugovanja (posebno zbog nepoznate sudbine nestalih članova porodice); posljedice traumatskih iskustava (posttraumatske stresne reakcije i poremećaji); narušena slika svijeta kao relativno sigurnog i predvidljivog okruženja za život; osjećaj neizvršenja pravde prema počiniteljima nasilja; produbljeni osjećaj frustriranosti u odnosu na druge ljude;



osjećaj nepravde i diskriminiranosti zbog pripadnosti socijalnoj ili etničkoj grupi; status žrtve kojoj društvo nije dovoljno priznalo nadoknadilo patnju i gubitak; osjećaj da se prava istina o patnjama i zločinima neće saznati i da nikoga ne zanima; egzistencijalna ugroženost; te osjećaj bezperspektivnosti života u zajednici u odnosu na druge zajednice (Ajduković, 2003, str. 24-45; Pajević, 2003)

Kao što se raspad socijalne zajednice nije događao u socijalnom vakuumu tako se i socijalna rekonstrukcija ne dešava u idealiziranom nego vrlo realnom socijalnom okruženju. Tu socijalnu realnost sociopedagoški intervencijski programi trebaju uvažiti, te pokušati predvidjeti rješenja za svaku prepreku socijalne, individualne i psihološke prirode.

Sušтина sociopedagoških intervencijskih programa je akumulacija efekata pojedinačnih programa i postupaka, primjerenih osjetljivosti i mogućnostima osoba u konkretnoj socijalnoj zajednici i time razvijanje novog kvaliteta u socijalno-interakcijskim odnosima i, konačno, jačanju novog socijalnog tkiva socijalno zdrave zajednice.

ODGOJNO-OBRAZOVNA PODRŠKA JAČANJU SOCIJALNOG KAPITALA ZAJEDNICE

Robert Putnam (2000) i Francis Fukuyama (2000) ističu tri važna faktora koja podstiču razvoj socijalnog kapitala zajednice: povećanje obrazovnog nivoa članova zajednice; djelotvoran pravni sistem koji štiti od zloupotrebe i usljeđujuće erozije povjerenja, te djelotvornu, otvorenu i pravednu vlast koja mora pružiti primjer brige za opću dobrobit (Štulhofer, 2003, str. 98).

Vidljivo je na prvom mjestu istaknuto obrazovanje kao resurs za jačanje socijalnog kapitala. Argument više je to što obrazovanje podstiče uočavanje povezanosti lične i opće dobrobiti, te povećava sposobnost udruživanja (Putnam, 2000; Fukuyama, 2000).

Naši i raniji istraživački uvidi pokazali su da bosanskohercegovački odgojno-obrazovni sistem obilježava dezintegracija, podijeljenost, segregacija. Očigledno je to i po tome što se kroz nacionalnu grupu predmeta ne afirmira bosanskohercegovačko nacionalno, nego etničko (bošnjačko, srpsko, hrvatsko). Također, različito se interpretiraju događaji koji su razorili socijalno tkivo i stavlja se akcenat na vlastitu, a negiraju se druge



interpretacije. To, između ostalog, potvrđuju i uvidi u obavezne lektire u okviru školskih programa. Odgojno-obrazovni sadržaji na svim nivoima, nerijetko, ne afirmiraju pripadnost bosanskohercegovačkoj zajednici. U funkciji jačanja svijesti o pripadnosti bosanskohercegovačkoj zajednici, iz suštine značenja socijalnog kapitala⁵, trebalo bi pristupiti redizajniranju odgojno-obrazovnih programa po matrici koja bi afirmirala njenu socijalnu integraciju.

Imajući u vidu da se socijalni kapital zajednice ne uspostavlja zakoni- ma i političkom voljom, nastaje i razvija se u spontano u svakodnevnom interakcijama tokom dužeg vremenskog razdoblja, kroz bosanskoherce- govački odgojno-obrazovni sistem treba afirmirati integraciju, a ne segregaciju, kao model funkcioniranja u zajednici. Konačni cilj trebao bi biti razvijanje ambijenta sa jedankim šansama za sve bez ikakvih razlika, trans- formaciju dvije u jednu školu pod jednim krovom. U kontekstu reforme škole i uključivanja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, reforma bi tre- bala podrazumijevati harmonizaciju nastavnih planova i programa, pro- hodnost i razmjenu učenika i razvijanje odgojno-obrazovnog ambijenta za doseganje izvrsnosti u postignuću u akademskim i drugim područjima.

Da bi socijalni kontakt bio uspješan i u funkciji smanjivanja međugru- pne napetosti, Allport (1954) smatra da treba ispuniti četiri uvjeta: kon- takt treba biti višestruk i ponavljan, posebno u početku uspostavljanja odnosa među suprotstavljenim stranama; postojanje situacije koja zahti- jeva zajedničku saradničku aktivnost; jednaki socijalni status grupa i po- stojanje institucionalne podrške za politiku integracije (Allport, 1954, prema Čorkalo, 2003, str. 191-194).

U funkciji jačanja socijalnog kapitala zajednice treba intenzivirati so- cijalni kontakt između mladih različitih etničkih grupacija na svim nivoi- ma. Budući da sliku o socijalnoj grupaciji razvijamo i interpersonalnim kontaktima sa njenim članovima, za pretpostaviti je da će intenzivirani socijalni kontakti mladih koji imaju vrlo slične vrijednosne orijentacije re- zultirati jačanjem socijalnog kapitala kroz povjerenje, udruživanje i pošti- vanje normi. Na srednjoškolskom nivou to mogu biti organizacije zajed- ničkih druženja, takmičenja, stručnih i rekreacijskih putovanja, zajednič-

5 Teorija o društvenom kapitalu je jedna od najutjecajnijih i najpopularnijih koncepcija koje su se u društvenim znanostima pojavile u prošlom desetljeću (Putnam, 1993; Coleman, 1998; Fukuyama, 2000; Woolclock, 1998; Adler i Kwon, 2002; prema Štulhofer, 2003). Socijalni kapital se definira kao "skup kulturnih osobina koje stvaraju i održavaju međusobno povjerenje i suradnju među članovima određene društvene zajednice" (Štulhofer, 2003, str. 81).



kih radnih i socijalnih akcija, različite vrste povezivanja škola kao institucija i razmjena iskustava.

Odgojno nastojanje razvijanja povjerenja, podsticanje udruživanja i poštivanje normi mogu rezultirati razvijanjem gustoće socijalnih mreža i socijalnom ozdravljenju zajednice. To stoga što povjerenje koje svjedoči spremnost za saradnju, te udruživanje kao “mala škola” povjerenja i spremnosti na saradnju omogućuju neposredno individualno iskustvo saradnje sa mladima druge nacionalnosti i religijske pripadnosti, a time rušenje stereotipa i razvijanje na individualnom iskustvu utemeljene realne slike o “drugom” i “drugacijem”.

Odgojno-obrazovni programi trebaju afirmirati vrijednosti koje su zajedničke svima, a ne ono po čemu se razlikujemo.

ODGOJNO PODSTICANJE RAZVOJA ZDRAVOG SOCIJALNOG IDENTITETA POJEDINCA

Odgojno podsticanje razvoja zdravog socijalnog identiteta može se posmatrati i iz ugla sociopedagoške prevencije i tada se opisuje kao proces koji ljudima pruža mogućnosti (pomoć i podršku) potrebne za suočavanje sa stresnim životnim uvjetima i potrebama, kako bi izbjegli ponašanja koja bi mogla dovesti do negativnih fizičkih, psihosocijalnih ili socijalnih posljedica. U te mogućnosti spadaju: podsticanje znanja, kompetencija i vještina; podsticanje samopoštovanja i samopouzdanja; podstizanje vještina nošenja sa životnim situacijama; podsticanje sistema podrške u okruženju porodice, škole, radnog mjesta i zajednice; te podsticanje zdravog okruženja u zajednici (Bašić, 2009, str. 95).

S druge strane, Barry (2001, prema Barry & Jenkins, 2007) u kontekstu promoviranja mentalnog zdravlja naglašava da su kompetentnost, otpornost, podržavajuće okruženje i osnaživanje stubova razvoja osobnosti. Dakle, prema indikatorima znanstvenih istraživanja, pozitivni razvoj dosegnut je ukoliko postoji smisao za kompetentnost, osjećaj povezanosti s drugim ljudima i zajednicom, vjerovanje u vlastitu kontrolu tokom različitih životnih prilika i stabilan identitet.

Naši, a i raniji, istraživački rezultati pokazali su povezanost identitetskih varijabli sa drugim istraživačkim varijablama. Također, istraživanja su potvrdila važnost nacionalnog identiteta na ovim prostorima. U srednjoškolskoj



dobi identitet je već oblikovan i svi odgojni faktori su ostvarili svoje djelovanje. Sa stanovišta razvoja socijalnog identiteta vrlo je važno razdoblje između pete i osme godine kada djeca pokazuju izraziti grupni centrizam, orijentaciju na vlastitu grupu, čak i kad nije objektivno bolja (Čorkalo, 2003, str. 188-189). Stoga, razdoblje starije vrtićke i mlađe školske dobi vrlo je važno, ako ne i ključno za razvoj tolerantnih stavova.

Razvoj stabilnog identiteta povezan je s pozitivnim interpersonalnim odnosima, psihičkom i ponašajnom stabilnošću, te produktivnom odraslošću (Grotevant, 1996, prema *Understanding Youth Development: Promoting positive Pathways of Growth*, 1997). Također i teorija socijalnih mreža⁶ u fokus analize stavlja strukturu i sadržaj socijalnih veza unutar socijalnih mreža u okruženju prije nego individualne karakteristike pojedinaca koji tim mrežama pripadaju, jer o strukturi i sadržaju tih socijalnih mreža zavise i razvojni ishodi djeteta ili mlade osobe.

Pored toga, značajno je socijalno okruženje kao faktor koji stimulira ili destimulira negativno socijalno funkcioniranje u zajednici. Da je akcent na socijalnom odgoju potvrđuje i to da ako je socijalna okolina organizirana tako da su negativni stavovi prema "drugima" i "drugačijima" podržani, najvjerovatnije će dijete biti usmjereno antagonističkoj akulturaciji i etnocentризmu (Slatina, 2005, str. 83-87). S druge strane, koliko god dijete bilo u stanju razlikovati nacionalne kategorije, ako okolina ne podržava negativne stavove prema "drugima" i "drugačijima", velika je vjerovatnoća da se uobičajena pristrasnost prema vlastitoj socijalnoj grupi neće pretvoriti u negativne stavove prema drugim grupama.

Budući da se pojedinac razvija u interakciji s okolinom, odgojne preventivne aktivnosti moraju se fokusirati na kreiranje prilika u kojima će mladi moći iskusiti različite interakcije koje promoviraju pozitivne razvojne ishode:

- Interakcije koje uključuju djecu i mlade u produktivne aktivnosti, što im omogućuje viđenje njihove produktivnosti;
- Interakcije koje uključuju nadzor odraslih i nadgledanje ponašajnih aktivnosti mladih;
- Interakcije u kojima odrasli, konzistentno i brižno, pronalaze pohvale za prosocijalna ponašanja i negativne sankcije za antisocijalna ponašanja;
- Interakcije s odraslima i vršnjacima u kojima se daju i primaju emocionalna podrška i praktični savjeti;

6 Socijalne mreže su "specifični nizovi povezanosti socijalnih sudionika" (Fisher et al., 1977; Thornberry et al., 2003, prema Bašić, 2009, str. 165).



- Interakcija između mladih i odraslih tako da se razvije prihvatanje mladih kao osoba s iskustvom jedinstvene povijesti, utemeljenom na temperamentu, spolu, socijalnim, kulturnim i porodičnim faktorima (Bašić, 2009, str. 216).

Dakle, mladima je za njihovo normalno emocionalno i socijalno funkcioniranje i razvijanje zdravog identiteta i individualiteta neophodno organizirati programe razvijanja emocionalnih i socijalnih vještina, te prosocijalnog ponašanja. Najprije treba istražiti potrebe mladih ljudi, a zatim je poželjno u kreiranje programa uključiti i mlade osobe za koje je program namijenjen. Bez sumnje, znanja i iskustva o mladima i njihovih roditelja može biti od velikog značaja u kreiranju djelotvornih odgojnih programa.

Odgojni programi podsticanja zdravog identiteta mlade osobe morali bi uvažiti sva razvojna odgojna područja. Istraživački rezultati pokazali su različit nivo zastupljenosti vrijednosnih orijentacija mladih, te bi akcenat u odgojnim programima trebalo staviti na one vrijednosne orijentacije koje su mladi u manjoj mjeri preferirali, budući da će im one osnažiti socijalni identitet i njihovo lakše socijalno funkcioniranje u zajednici.

U odgojnim programima za usvajanje zajedničkih pozitivnih normi vrijednosti, do kojih bosanskohercegovačka zajednica dođe konsenzusom, treba osnažiti sposobnosti i vještine koje će mladima omogućiti uspješno učestvovanje u socijalnim interakcijama i to na način aktivnog utjecanja na konstruiranje socijalne zbilje, a ne samo pasivno prilagođavanje i integriranje u već kreiranu socijalnu zbilju.

Imajući u vidu da odgojni faktori ne djeluju izolirano na mladu osobu, prema Bronfenbrennerovoj sistemskoj ekološkoj teoriji, već da svi odgojni faktori, bilo direktno ili indirektno, u različitim kombinacijama kontekstualno oblikuju osobu u konkretnoj situaciji u kojoj ona ima ulogu i uspostavlja odnose sa fizičkim i socijalnim okruženjem (Pašalić-Kreso, 2004), odgojni programi u funkciju razvoja zdravog socijalnog identiteta trebaju iskoristiti i faktore iz područja funkcionalnog odgoja, koji po svom utjecaju mogu nadvladati one iz intencionalnog odgoja. U tom kontekstu, nije beznačajan utjecaj medija, reklama, kulturnih dešavanja u zajednici, repertoara kina, pozorišta, programa radija, televizije, dnevne štampe, istraživačkih projekata koje pokreću i provode istraživačke, nevladine i vladine, institucije i organizacije.

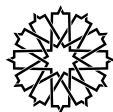
U konačnici, uspješno odgojno djelovanje programa podsticanja razvoja zdravog socijalnog identiteta mladih osigurat će opća društvena ak-

cije svih faktora relevantnih za konstruiranje novog zdravog interkulturalnog tkiva socijalno rekonstruirane bosanskohercegovačke zajednice.

Konačni odgojni ishod bila bi zdrava i pozitivno razvijena osobnost pojedinca koji pokazuje:

- kompetentnost – uspješnu interakciju u socijalnim situacijama i sposobnost očuvanja vlastitog identiteta, zdravlja i dobrobiti,
- samopovjerenje – percepciju sebe kao osobe koja može biti uspješna,
- sposobnost za kreiranje kvalitetnih socijalnih odnosa – povezanost s članovima porodice, vršnjacima i odraslima u svijetu oko njih (učitelji, važne osobe, komšije),
- karakter – integritet, razlikovanje dobrog i lošeg, postojanje moralnog “kompasa” za svoje ponašanja/osjećanje “sebe” – razvijene vrijednosti, interesi, stavovi,
- suosjećanje – osjećaj za socijalnu pravdu, drugog i drugačijeg, stav da mogu doprinijeti kreiranju boljeg socijalnog okruženja i pomagati u promoviranju jednakih mogućnosti za sve,
- doprinos – sposobnost djelotvornog i vrijednog ulaganja u sebe, porodicu, zajednicu i predanost tome (Kranželić Tavra, 2002, str. 1-12).

Pri kreiranju odgojnih programa i planiranju odgojnih akcija ima se na umu da se sa elementima antagonističke akulturacije i etnocentrizma ne rađamo, oni se uče. U planiranju odgojnih efekata i dometa odgojnih programa, svjesni smo da je proces suzbijanja i borbe protiv predrasuda, kao i drugih međugrupnih stavova mnogo teži i dugotrajniji, nego proces usvajanja sigurnog socijalnog identiteta koji se neće osjećati ugroženim postojanjem drugih, od njega različitih socijalnih identiteta u njegovom bliskom socijalnom okruženju. Zato smatramo da u zajednici, pored sociopedagoških intervencijskih programa rada s djecom, mladima i odraslima, treba provoditi i prevencijske odgojne programe u ranom odgoju, koji bi trebali uvažiti i odgojni utjecaj skrivenog kurikulumu.



Zaključna razmatranja

Istraživački rezultati su pokazali da nema razlike u preferiranju vrijednosnih orijentacija kod mladih iz Zenice, Pala i Mostara. To je bilo i za očekivati, jer mladi danas žive u vrlo sličnim uvjetima i pod utjecajem su istih ili vrlo sličnih odgojnih sadržaja. Teorijsku i socijalnu orijentaciju najviše preferiraju mladi iz Pala, estetsku i političku orijentaciju najviše preferiraju mladi iz Zenice, dok religijsku i ekonomsku orijentaciju najviše preferiraju mladi iz Mostara.

Rezultati istraživanja pokazali su da je po nivou preferiranja teorijska orijentacija na prvom, religijska na drugom, ekonomska na trećem, estetska na četvrtom, politička na petom i socijalna orijentacija na šestom mjestu. Ukoliko redoslijed preferiranja vrijednosnih orijentacija, prema Rokeachovoj definiciji, posmatramo kao opće planove za donošenje odluka i rješavanje konflikata, odnosno naučenu organizaciju principa i pravila za izbor različitih načina ponašanja u nekoj situaciji, onda je kod ispitanika najzastupljenije interesiranje za otkrivanje istine, zatim okrenutost religijskom razumijevanju i interpretaciji svega, slijedi okrenutost utilitarizmu, nakon toga kao vrijednost preferiraju se forma i harmonija, pa želja za dosezanjem moći kroz takmičenje i borbu, a najmanje su zastupljene prosocijalne tendencije.

U današnjoj situaciji kada je povećana težnja ka sticanju materijalnih dobara i hedonizmu, a na sceni manja prihvaćenost prosocijalnih vrijednosti, ukazuje se potreba odgojne intervencije i nužnost dizajniranja školskog



kurikulumu u pravcu afirmiranja prosocijalnih tendencija. To bi trebalo ići u pravcu kako u kreiranju jasnih odgojnih programskih sadržaja (kroz organiziranje različitih socijalnih akcija i pripremanje mladih za odgovorno djelovanje u zajednici, te kroz razvijanje njihovih socijalnih vještina) tako i u latetnom usmjeravanju vrijednosnog orijentiranja mladih i repozicioniranju njihove socijalne orijentiranosti u funkciji boljeg i u procesu socijalne rekonstrukcije efikasnijeg njihovog socijalnog funkcioniranja.

Kada je u pitanju nivo socijalne distance srednjoškolaca, rezultati istraživanja su pokazali da mladi iz Zenice pokazuju najizraženiju ukupnu socijalnu bliskost, odnosno najmanje izraženu ukupnu socijalnu distancu. Postoji samo jedan izuzetak, mladi iz Mostara pokazuju manju socijalnu distancu od mladih iz Zenice prema Srbima. S druge strane, mladi iz Pala pokazuju najizraženiju socijalnu distancu prema svim nacijama.

Za kreiranje odgojnog programa i planiranje odgojnih akcija u funkciji razvijanja socijalnog interetničkog senzibiliteta značajni su rezultati po kojima mladi iz Zenice i Pala u najvećem broju socijalnih relacija pokazuju najmanju ukupnu socijalnu distancu prema Hrvatima, a mladi iz Mostara prema Bošnjacima. U tom kontekstu su od velikog značaja po kojima su mladima iz Zenice Srbi, a mladima iz Pala Bošnjaci, iako u većem broju socijalnih relacija ostvaruju najveću međusobnu socijalnu distancu, u značajnoj mjeri prihvatljivi za bliskije socijalne relacije: za bračnu vezu i da budu zet/snaha. Dakle, bez sumnje su politički kontekst i neposredna prošlost razlog još uvijek prisutne socijalne distance između mladih iz Zenice i Pala naročito.

Budući da su i rezultati ranijih istraživanja pokazali najizraženiju socijalnu distancu dijagnosticiranu kod mladih iz Pala, značajno bi bilo aktivirati sve odgojne potencijale u tom nacionalnom korpusu u cilju razvijanja socijalnog interetničkog senzibiliteta. To bi u procesu socijalne interetničke rekonstrukcije u Bosni i Hercegovini bio najznačajniji poduhvat.

Postoji statistički značajna razlika u ličnom samopoštovanju između mladih iz Zenice, Pala i Mostara. Mladi iz Pala pokazuju najveće lično samopoštovanje, slijede ih mladi iz Zenice, a zatim mladi iz Mostara.

Lično samopoštovanje, kao i u drugim istraživanjima, potvrdilo se kao varijabla koja je značajno povezana s drugim varijablama. U našem istraživanju statistički značajno je povezano sa ekonomskim statusom na cijelom uzorku, spolom kod mladih iz Mostara, varijablom mješoviti brak roditelja na cijelom uzorku i kod mladih iz Mostara porodičnim odgojem prema vjeri i naciji i ličnom stavu prema vjeri. Mješoviti brak roditelja,

slab ekonomski status i nepostojanje jasnog stava o vjeri apstrahirani su kao izvor slabog samopoštovanja. S druge strane, ohrabrujući su rezultati koji govore da ispitanici koji su u porodici odgajani tako da svoju vjeru i naciju smatraju ravnopravnom pokazuju veće vrijednosti na skali samopoštovanja. Dakle, nadilazi se model dominacije a afirmira model ravnopravnog učestvovanja kao model samorealizacije.

Lično samopoštovanje povezano je samo sa političkom orijentacijom (ispitanici koji u manjoj mjeri preferiraju političku orijentaciju u statistički značajno većoj mjeri pokazuju veće vrijednosti na skali samopoštovanja). Latentno, a i istraživački rezultati potvrđuju, politička orijentacija se smatra vrijednosno manje značajnom. Ovaj istraživački nalaz jasno upućuje da treba razvijati političku vrijednosnu orijentaciju kao model za ostvarivanje ličnih i kolektivnih prava, te kao manir rješavanja problema i teškoća u tom procesu. Naročito stoga što se u tom procesu podrazumijevaju efektivni i efikasni socijalni kontakti i proaktivno djelovanje sa svim relevantnim faktorima u funkciji realizacije određenih ciljeva.

Dijagnosticirana je i samo djelimična povezanost ličnog samopoštovanja i socijalne distance. Naime, ispitanici koji na skali ličnog samopoštovanja pokazuju veće vrijednosti u statistički značajno manjoj mjeri socijalno prihvataju Bošnjake; mladi iz Mostara koji na skali ličnog samopoštovanja pokazuju veće vrijednosti u statistički značajno manjoj mjeri socijalno prihvataju Jevreje. Trebalo bi detaljnije ispitati pozadinu ovih istraživačkih rezultata.

Imajući u vidu da je lično samopoštovanje važan faktor za subjektivni osjećaj zadovoljstva i za uspješnost u različitim područjima djelovanja, te da je primarni indikator pozitivnog socijalnog funkcioniranja, u kreiranju školskih odgojnih programa treba imati na umu uključivanje njega kao segmenta koji treba razvijati kod mladih.

Mladi iz Mostara i Pala u statistički značajno većoj mjeri pokazuju kolektivno samopoštovanje od mladih iz Zenice. Ispitanici muškog spola i ispitanici koji su odgajani da čuvaju svoju vjeru i naciju pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja. S druge strane, ispitanici koji imaju članove druge nacionalnosti u porodici, čiji roditelji žive u mješovitom braku, te oni koji imaju prijatelje druge nacionalnosti pokazuju statistički značajno manje vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja.

Kolektivno samopoštovanje samo je djelimično povezano sa vrijednosnim orijentacijama: istraživanje je pokazalo da ispitanici koji pokazuju



veće vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja u statistički značajno većoj mjeri preferiraju religijsku orijentaciju na cijelom uzorku i kod mladih iz Mostara. Rezultat je očekivan na osnovu dosadašnjih istraživanja, a i stoga što je religijska identifikacija jedan od izraženijih razvojnih faktora kolektivnog identiteta na ovim prostorima.

Kolektivno samopoštovanje je povezano i sa socijalnom distancom. Naime, pokazalo se da ispitanici koji na skali kolektivnog samopoštovanja pokazuju veće vrijednosti u manjoj mjeri prihvataju Bošnjake, Jevreje (na cijelom uzorku i kod Bošnjaka), a da, s druge strane, ispitanici koji na skali kolektivnog samopoštovanja pokazuju manje vrijednosti u značajno većoj mjeri socijalno prihvataju Srbe.

Odgojno značajno iz ovih istraživačkih rezultata proizilazi da u planiranju školskih odgojnih programa treba razvijati državni patriotizam – svijest o osobenom bosanskohercegovačkom kolektivnom identitetu.

Mladi iz Pala pokazuju najveće vrijednosti na skali nacionalnog identiteta, slijede ih mladi iz Mostara, a zatim mladi iz Zenice. Mladi iz Pala u statistički značajno većoj mjeri pokazuju izražen nacionalni identitet od mladih iz Zenice i Mostara. Prognanici, ispitanici koji su u porodici odgajani da čuvaju svoju vjeru i naciju, te redovni praktični vjernici izražavaju statistički značajno veći stepen nacionalnog identiteta na cijelom uzorku, a kod mladih iz Zenice domicilni izražavaju statistički značajno veći stepen nacionalnog identiteta od povratnika. S druge strane, ispitanici koji imaju članove druge nacionalnosti u porodici, čiji roditelji žive u mješovitom braku, te oni koji imaju prijatelje druge nacionalnosti pokazuju statistički značajno manje vrijednosti na skali nacionalnog identiteta.

Intenzitet osjećanja nacionalnog identiteta povezan je sa nivoom preferiranja vrijednosnih orijentacija. Naime, ispitanici koji u većoj mjeri pokazuju vrijednosti na skali nacionalnog identiteta pokazuju veće vrijednosti na skali teorijske orijentacije, u većoj mjeri preferiraju ekonomsku i religijsku orijentaciju, a u manjoj mjeri preferiraju političku orijentaciju.

U vrijednosnom smislu, osim nacionalno-religijske identifikacije, bosanskohercegovačko društvo mladima nije ponudilo druga koherentna vrijednosna uporišta koja bi ih pripremila za učešće u daljem razvoju demokratskog, multietničkog, multireligijskog i multikonfesionalnog civilnog društva. I pored izmijenjenog polazaja crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini i slobode iskazivanja religioznosti i poželjnosti religijske identifikacije, nameće se pitanje: Nisu li, upravo, tako izražena religioznost i nacionalni identitet mladih izraz prihvatanja jedinog „ponuđenog“

tradicionalnog vrijednosnog (nacionalno-religijskog) identifikacijskog obrasca?

Postoji povezanost socijalne distance i nacionalnog identiteta. Istraživački rezultati su pokazali da ispitanici koji na skali nacionalnog identiteta pokazuju veće vrijednosti u statistički značajno manjoj mjeri socijalno prihvataju Bošnjake (na cijelom uzorku i kod mladih iz Mostara), Hrvate (na cijelom uzorku i kod mladih iz Zenice), Jevreje (na cijelom uzorku i kod mladih iz Mostara) i Rome, te mladi iz Zenice i Mostara koji na skali nacionalnog identiteta pokazuju veće vrijednosti u statistički značajno manjoj mjeri socijalno prihvataju Srbe.

Životno iskustvo mladih oblikuje se pod utjecajem sadržaja i iskustava koja nastaju u okviru bliskog socijalnog okruženja, ali i onih koji nastaju u širim, internacionalnim okvirima. Mladi u Bosni i Hercegovini, pod utjecajem aktuelne politike, medija, porodice, vršnjaka, sadržaja nacionalne grupe predmeta u školi, danas su u značajnoj mjeri nacionalno i religijski socijalizirani, a za očekivati je da će tako odgajati (ili biti spremni za odgajanje) i svoje djece, motivirani najviše potrebom održanja vlastite religije i nacije. Isti odgojni faktori bi mogli biti u funkciji jačanja socijalnog kapitala i razvijanja zdravog socijalnog identiteta, koji ima kapaciteta da razumije i prihvati „drugog“ i „drugačijeg“.

Rezultati na skali vrijednosnih orijentacija očigledno su pokazali da su kod srednjoškolaca najmanje zastupljene prosocijalne tendencije.

Mladi iz Zenice pokazuju najveću usmjerenost prosocijalnosti, slijede ih mladi iz Pala, a zatim mladi iz Mostara. Mladi iz Zenice u statistički značajno većoj mjeri pokazuju izraženiju prosocijalnu tendenciju od mladih iz Mostara, a mladi iz Pala pokazuju izraženiju prosocijalnu tendenciju od mladih iz Mostara.

Rezultat po kojem ispitanici koji su u porodici odgajani da svoju vjeru i naciju smatraju ravnopravnom i oni koji vjeruju i redovno prakticiraju vjeru izražavaju statistički značajno veću prosocijalnu tendenciju (na cijelom uzorku i kod mladih iz Pala) ide u prilog nastojanju da se interkulturalnim odgojem smanji socijalna distanca i osnaži prosocijalno nastojanje pojedinaca. Ovdje važnu ulogu imaju religijske zajednice da kroz međureligijski dijalog i djelovanje osnaže zajednički imenitelj i nastojanje – prosocijalno djelovanje u zajednici – jer su i rezultati istraživanja pokazali da redovni praktični vjernici pokazuju veće vrijednosti i na skali prosocijalnih tendencija na cijelom uzorku i kod mladih iz Pala. Ovaj istraživački rezultat potvrđuje odgojne mogućnosti školske vjeronauke i jače naglašava-



va potrebu uključivanja u vjeronaučni školski kurikulum sadržaja koji afirmiraju prosocijalno djelovanje u zajednici.

Rezultati istraživanja su pokazali da postoji povezanost između teorijske, religijske, estetske i socijalne vrijednosne orijentacije s jedne i socijalne distance s druge strane, a da ne postoji povezanost ekonomske i političke vrijednosne orijentacije s jedne i socijalne distance s druge strane. Smatramo da bi istraživanje povezanosti vrijednosnih orijentacije i socijalne distance bilo značajno ispitati i primjenom druge skale vrijednosnih orijentacija, jednostavnije od OVL studije vrijednosti. Time bi se dobili znanstveno-istraživački značajni novi uvidi i otklonile sumnje da se OVL studija vrijednosti nije pokazala efikasnom, dovoljno jasnom i motivirajućom ispitanicima za ispunjavanje, što je individualni stav autora istraživanja utemeljen na ličnom iskustvu stečenom u toku istraživanja na terenu.

Postoji povezanost teorijske vrijednosne orijentacije i socijalne distance – ispitanici koji u većoj mjeri preferiraju teorijsku vrijednosnu orijentaciju u statistički značajno manjoj mjeri socijalno prihvataju Bošnjake, Rome (na cijelom uzorku i kod mladih iz Mostara), Albance i Jevreje (na cijelom uzorku i kod mladih iz Mostara). Rezultat se može razumijevati i interpretirati u kontekstu predrasuda o drugom i drugačijem, te se očito pokazuje potreba za kreiranje odgojnih sociopedagoških programa, kao i projekata koji bi programski osmislili i realizirali češće socijalne interakcije mladih u funkciji boljeg upoznavanja i razbijanja međusobnih predrasuda i stereotipa.

Postoji povezanost religijske vrijednosne orijentacije i socijalne distance, jer ispitanici koji u većoj mjeri preferiraju religijsku vrijednosnu orijentaciju u statistički značajno manjoj mjeri socijalno prihvataju Srbe. Ovaj istraživački nalaz otvara potrebu detaljnijeg ispitivanja odnosa religioznosti i socijalne distance. Naročito bi bilo značajno ispitati koja vrsta religioznosti i u kojoj mjeri za posljedicu ima povećanu socijalnu distancu, te eventualno, koja vrsta/stepen religioznosti za posljedicu nema razvijanje socijalne distance. Rezultati bi bili značajni za redizajniranje programa školske vjeronauke i afirmiranje razvijanja one religioznosti koja je u funkciji razumijevanja i prihvatanja drugog i drugačijeg, te smanjenja socijalne distance kod mladih u bosanskohercegovačkoj zajednici.

Rezultati nisu pokazali povezanost ekonomske vrijednosne orijentacije i socijalne distance, dok su istraživački rezultati pokazali da mladi iz Mostara koji pokazuju veće vrijednosti na skali kvaliteta života ekonomsko funkcioniranje u statistički značajno manjoj mjeri socijalno prihvataju

Jevreje. Istraživački nalaz je interesantan i trebalo bi jasnije ispitati njegovu pozadinu.

Postoji povezanost estetske vrijednosne orijentacije i socijalne distance, jer mladi iz Mostara koji u većoj mjeri preferiraju estetsku vrijednosnu orijentaciju u statistički značajno manjoj mjeri socijalno prihvataju Rome. Očigledan je utjecaj stereotipa, koji su, možda, osnaženi nekim socijalnim iskustvima. Istraživački rezultat otvara mogućnost sociopedagoškog djelovanja u funkciji razbijanja stereotipa kroz estetski odgoj za razumijevanje i prihvatanje estetski drugačijeg.

Ne postoji povezanost političke vrijednosne orijentacije i socijalne distance. Istraživački nalaz daje nadu za uspjeh sociopedagoških intervencijskih programa u funkciji socijalne rekonstrukcije zajednice, jer i postojeća agresivna zloupotreba politike, koja često i neselektivno razara socijalno tkivo bosanskohercegovačke zajednice, na mladima nije ostavila traga koji razvija socijalnu distancu.

Iako je posljednja po nivou preferiranja kod bosanskohercegovačkih srednjoškolaca, očekivano, socijalna vrijednosna orijentacija izrazito je povezana sa socijalnom distancom. Ispitanici koji u većoj mjeri preferiraju socijalnu vrijednosnu orijentaciju u većoj mjeri socijalno prihvataju Bošnjake (na cijelom uzorku i kod mladih iz Mostara), Srbe (na cijelom uzorku, kod mladih iz Zenice i Mostara), Hrvate (na cijelom uzorku) i Jevreje (kod mladih iz Mostara). Istraživački nalaz nedvosmisleno ukazuje na šansu socijalnog odgoja, odgoja za socijalnu bliskost i interkulturalnog odgoja kroz afirmiranje socijalne vrijednosne orijentacije. Također, ovaj rezultat potvrđuje potrebu kreiranja sociopedagoških intervencijskih programa u funkciji socijalne rekonstrukcije zajednice, programa odgojno-obrazovne podrške jačanju socijalnog kapitala zajednice i preventivskih programa odgojnog podsticanja razvoja zdravog socijalnog identiteta pojedinca.

Odgojna i socijalizirajuća uloga bosanskohercegovačke škole bila bi da nastavi agresijom na Bosnu i Hercegovinu prekinutu tradiciju razvijanja kulturne, religijske i nacionalne tolerancije, te da mnogoliku bosanskohercegovačku različitost afirmira kao pozitivni socijalni kapital. Time bi, što nam je u širem kontekstu osiguravalo komparativnu prednost, bile otvorene nove historijske mogućnosti našeg posebnog identiteta unutar složenih globalizacijskih procesa. Ukoliko bi se zajedničkim djelovanjem svih odgojnih faktora za opće dobro reafirmirala potreba za očuvanjem bogate kulturno, nacionalno i religijski bogate baštine, lokalnog i regio-



nalnog kulturnog naslijeđa, stekle bi se pretpostavke za sistematsko razvijanje kompetencija mladih za osjetljivost za druge i za svoju okolinu, za širi kontekst življenja koji obilježava pluralizam kultura i religija, raznolikost moralnih vrijednosti, te razvijanje kompetencija za suživot i međusobno razumijevanje.

Nasuprot raširenoj koncepciji života koja se zasniva na samodovoljnosti, narcizmu, zatvorenosti, nacionalizmu i rasizmu, škola treba promovirati odgoj koji podstiče otvaranje međusobnom prihvatanju i uvjerenju da se čovjek ne može do kraja ostvariti ako se ne otvara drugima. Odgojno-obrazovno djelovanje škole ima zadatak da razvija interakcijski odnos i gradi mostove između pojedinaca i društva. Ona svojim sadržajem, a još više načinima poučavanja treba pomoći mladima da nauče živjeti zajedno, kreirati mreže socijalnih odnosa i raditi zajedno u društvu za zajedničko dobro. Sve općeprihvaćene vrijednosti trebaju biti sadržane u odgojnom planu škole.

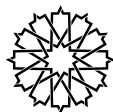
Na kraju, škola treba promovirati njegovanje, čuvanje i afirmiranje bogate bosanskohercegovačke kulturne baštine kao dijela nacionalnog i kulturnog identiteta svih građana, te osvještavanje vrijednosti kulturne baštine u globalizacijskim procesima. Bitno je da se u tom procesu svi pojedinci osjete slobodnim i poželjnim, kako bi mogli da oslobode vlastiti potencijal za doprinos individualnom i kolektivnom razvoju bez ugrožavanja bilo čijih individualnih i kolektivnih prava i sloboda.

Rezultati istraživanja mogu biti osnova za osmišljeno općedruštveno nastojanje u funkciji jačanja međunacionalnih i međuvjerskih socijalnih veza u funkciji razvijanja pozitivnog okruženja za suživot u razlikama. Ovo naročito ako se ima u vidu višedecenijski suživot pripadnika različitih nacionalnih i vjerskih grupacija u Bosni i Hercegovini. Također, mogli bi poslužiti i kao polazna osnova za aranžiranje povoljnog socijalnog ambijenta i kreiranje programa međunacionalnog i međuvjerskog dijaloga, te osmišljenog odgojnog djelovanja u školi u funkciji interkulturalnog odgoja, odgoja za demokratiju i mir. To bi, naročito, bilo moguće implementirati kroz, po ovim kriterijima, reformirani koncept vjeronauke u školi i uvođenje kulture religija u svim školama u BiH.

Za kreiranje programa socijalne rekonstrukcije u Bosni i Hercegovini od posebnog bi značaja bilo sagledati kakva je priroda utjecaja političkih struktura na međuetničke odnose (da li je politika u funkciji razvijanja socijalne/etničke distance), kakva religioznost utječe na povećanu socijalnu distancu, da li više utječe nacionalno na religijsko ili religijsko na naci-

onalno, kako građani vrednuju aktuelnu politiku i ponašanje stranaka, šta po njihovom mišljenju utječe na međuetničke odnose, šta očekuju od budućnosti i u koji tok su se spremni uključiti, ispitati odnos nacionalnog identiteta i stavova o uključivanju Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Značajno bi bilo, za ovako kreiran istraživački dizajn, primijeniti i neke druge korištene skale vrijednosnih orijentacija.

U procesu nužne socijalne rekonstrukcije bosanskohercegovačke zajednice, pored njenih građana kao individua, važnu ulogu imaju zvanična međunarodna i lokalna politika, vjerske zajednice i njihove institucije, institucije kulture, mediji, nevladine organizacije, udruženja građana, državne institucije na svim nivoima i odgojno-obrazovne institucije, koji sa različitim intenzitetom mogu utjecati i učestvuju u kreiranju individualnog i kolektivnog identiteta mladih, značajno oblikuju njihovo vrijednosno usmjeravanje i djeluju na njihovo zauzimanje stava prema drugom i drugačijem.



Sažetak

Ovo istraživanje imalo je za cilj da se ustanovi u kojoj mjeri su vrijednosne orijentacije kod mladih značajne determinante nivoa socijalne distance koju oni uspostavljaju; te u kojoj mjeri su intervenirajuće varijable (lično i kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije i neke socio-demografske varijable) značajni prediktori socijalne distance među mladima u Bosni i Hercegovini. Cilj je operacionaliziran na sljedeće istraživačke zadatke:

- Ispitati stavove mladih o socijalnoj distanci njihovoj prema Bošnjacima, Srbima, Hrvatima, Romima i Jevrejima u Bosni i Hercegovini, te ustanoviti postoji li statistički značajna razlika u stavovima mladih iz Zenice, Pala i Mostara;
- Istražiti stavove mladih o njihovim vrijednosnim orijentacijama, te ustanoviti postoji li statistički značajna razlika u vrijednosnim orijentacijama mladih iz Zenice, Pala i Mostara;
- Istražiti stavove mladih o ličnom i kolektivnom samopoštovanju, nacionalnom identitetu i prosocijalnim tendencijama, te ustanoviti postoji li statistički značajna razlika u stavovima mladih iz Zenice, Pala i Mostara;
- Istražiti u kojoj mjeri su vrijednosne orijentacije i intervenirajuće varijable (lično samopoštovanje, kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije, te neke sociodemografske varijable) značajni prediktori socijalne distance prema različitim nacionalnim skupinama u Bosni i Hercegovini;
- Ispitati stepen povezanosti vrijednosnih orijentacija i intervenirajućih varijabli (lično i kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet, prosocijalne tendencije) kod mladih.



U radu su korišteni *ex post facto* postupak, metod teorijske analize i de-kriptivnoanalitički Survey metod. Primijenjene su tehnike anketiranja i skaliranja. Od istraživačkih instrumenata korišteni su: Upitnik o općim socio-demografskim podacima; Skala ličnog samopoštovanja (Rosenberg, 1965); Skala kolektivnog samopoštovanja (Luhtanen, & Crocker, 1992); Skala nacionalnog identiteta (NAIT – Čorkalo, & Kamenov, 1998); Upitnik samoprocjene prosocijalnih tendencija (SES-17– Stoeber 1999, 2001); Studija vrijednosti (OVL – skala) i Skala socijalne distance (modificirana Bogardusova skala).

Istraživanje je bilo usmjereno na srednjoškolsku populaciju. Uzorak je činilo ukupno 310 bosanskohercegovačkih srednjoškolaca iz Zenice, Pala i Mostara. Uzorkom su obuhvaćena po dva odjeljenja trećeg i četvrtog razreda (102 gimnazijalca Opće gimnazije u Zenici, 100 gimnazijalaca iz Srednjoškolskog centra iz Pala i 108 gimnazijalaca Gimnazije Fra. Grga Martić iz Mostara). Odjeljenja su birana metodom slučajnog izbora. Ispitanici iz Zenice su bili su Bošnjaci, iz Pala Srbi i iz Mostara Hrvati po nacionalnoj orijentaciji.

Rezultati istraživanja socijalne distance među mladima pokazali su sljedeće:

- Razlike u socijalnoj distanci mladih iz Zenice, Pala i Mostara postoje prema svim nacijama osim prema Jevrejima.
- Mladi iz Pala pokazuju statistički značajno veću socijalnu distancu prema Bošnjacima nego mladi iz Mostara.
- Mladi iz Zenice i mladi iz Mostara manifestiraju jednaku socijalnu distancu prema Srbima.
- Najveću socijalnu distancu prema Hrvatima pokazuju mladi iz Pala.
- Kod socijalne distance prema Romima, razlike su statistički značajne između mladih iz Zenice i Pala i Zenice i Mostara, dok nisu statistički značajne razlike između mladih iz Mostara i Pala. Mladi iz Zenice pokazuju statistički značajno najmanju distancu prema Romima.
- Ne postoji statistički značajna razlika u stavovima mladih u socijalnoj distanci prema Jevrejima.

Rezultati istraživanja vrijednostih orijentacija mladih pokazali su sljedeće:

- Kod ispitanika na cijelom uzorku najzastupljenija je teorijska, a najmanje zastupljena socijalna orijentacija. Na cijelom uzorku teorijska orijentacija je na prvom, religijska, na drugom, eko-

nomska na trećem, estetska na četvrtom, politička na petom i socijalna orijentacija na šestom mjestu.

- Mladi iz Mostara u statistički značajno većoj mjeri preferiraju ekonomsku vrijednosnu orijentaciju. Razlike u stavovima mladih o drugim vrijednosnim orijentacijama nisu statistički značajne.

Rezultati istraživanja ličnog i kolektivnog samopoštovanja, nacionalnog identiteta i prosocijalnih tendencija mladih pokazali su sljedeće:

- Mladi iz Pala pokazuju statistički značajno veće vrijednosti od mladih iz Mostara na skali ličnog samopoštovanja. Iako mladi iz Zenice pokazuju manje lično samopoštovanje od mladih iz Pala i veće od mladih iz Mostara, ali razlika nije statistički značajna.
- Mladi iz Zenice pokazuju statistički značajno manje vrijednosti od mladih iz Mostara na subskali privatno kolektivno samopoštovanje. Također, mladi iz Zenice pokazuju statistički značajno manje vrijednosti od mladih iz Pala na subskali privatno kolektivno samopoštovanje.
- Mladi iz Mostara imaju statistički značajno veće vrijednosti na subskali javnog kolektivnog samopoštovanja nego učenici iz Zenice i Pala.
- Mladi iz Pala imaju najveći skor na skali nacionalnog identiteta i statistički značajno veći od mladih iz Mostara, a razlike u stavovima mladih iz Pala i Zenice nisu statistički značajne.

Rezultati istraživanja odnosa socijalne distance, vrijednosnih orijentacija i intervenirajućih varijabli pokazali su sljedeće:

- Vrijednosne orijentacije se nisu pokazale statistički značajnim prediktorima koji determiniraju zavisnu varijablu socijalne distance prema Bošnjacima, Hrvatima, Romima i Jevrejima.
- Značajan prediktor socijalne distance prema Srbima ima socijalni tip vrijednosne orijentacije. Pokazalo se kako mladi koji su u većoj mjeri socijalno vrijednosno orijentirani u statistički značajno manjoj mjeri pokazuju socijalnu distancu prema Srbima.
- Međutim, u kombinaciji sa intervenirajućim varijablama, vrijednosne orijentacije predstavljaju značajan prediktor socijalne distance.
- Značajni prediktori socijalne distance prema Bošnjacima su teorijski tip vrijednosnih orijentacija, kolektivno samopoštovanje



subskala privatno kolektivno samopoštovanje, zatim značaj identiteta (veća vrijednost na ovim subskalama je determinanta manje socijalne distance), te prosocijalne tendencije (viša prosocijalna tendencija znači manju socijalnu distancu).

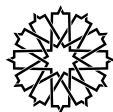
- Značajni prediktori socijalne distance prema Srbima su kolektivno samopoštovanje subskala javno kolektivno samopoštovanje (viši skor na skali, manja socijalna distanca), kolektivno samopoštovanje subskala značaj identiteta (viši skor na skali, manja socijalna distanca), te prosocijalne tendencije (viši skor na skali, veća socijalna distanca).
- Kada su u pitanju determinante socijalne distance prema Hrvatima, onda možemo reći da su značajni prediktori intervenirajuće varijable i to: kolektivno samopoštovanje, subskala članstvo (veći skor na članstvu samopoštovanju, veća socijalna distanca), te skala nacionalnog identiteta i prosocijalnih tendencija (veći skor nacionalnog identiteta i prosocijalnih tendencija, manja socijalna distanca prema Hrvatima).
- Kada je u pitanju socijalna distanca prema Romima kao kriterij i kada promatramo vrijednosne orijentacije i intervenirajuće varijable (nivo dva regresijske analize), onda nalazimo da su nam značajni prediktori kolektivno samopoštovanje, subskala značaj identiteta (obje pozitivni beta ponderi, što znači viši skor, manja socijalna distanca), te prosocijalne tendencije (viši skor, veća socijalna distanca).
- Značajni prediktori socijalne distance prema Jevrejima su kolektivno samopoštovanje, subskala članstvo (negativan beta ponder), kolektivno samopoštovanje – subskala značaj identiteta, te nacionalni identitet (pozitivni beta ponderi – viši skor, veća socijalna distanca).

Rezultati istraživanja mogu biti osnova za osmišljeno općedruštveno nastojanje u funkciji jačanja međunacionalnih i međuvjerskih socijalnih veza u funkciji razvijanja pozitivnog okruženja za suživot u razlikama. Ovo posebno važi ako se ima u vidu višedecenijski suživot pripadnika različitih nacionalnih i vjerskih grupacija u Bosni i Hercegovini.

Rezultati istraživanja bi mogli poslužiti i kao polazna osnova za aranžiranje konteksta i kreiranje programa međunacionalnog i međuvjerskog dijaloga, te osmišljenog odgojnog djelovanja u školi u funkciji interkultu-

ralnog odgoja, odgoja za demokratiju i mir. To bi, naročito, bilo moguće implementirati kroz, po ovim kriterijima, reformirani koncept vjeronauke u školi i uvođenje kulture religija u svim školama u BiH.

Značaj ovog istraživanja je i u kombinaciji kvalitativnog i kvantitativnog pristupa u istraživanju povezanosti između vrijednosnih orijentacija, identiteta, prosocijalnih tendencija, socijalne distance i nekih varijabli koje zajedno čine socio-ekonomski status ispitanika, a kojima u dosadašnjim istraživanjima nije pridavana dovoljna istraživačka pažnja.



Summary

The research was aimed to identify how much the value orientations in young adults determine the level of the established social distance and to which extent the intervening variables (personal and collective self-esteem, national identity, pro-social tendencies and certain socio-demographic variables) pose the important predictors of the social distance among the youth in Bosnia and Herzegovina.

The aim was operationalized through the following research tasks:

- Examining the attitudes of the young adults in terms of social distance existing towards Bosniaks, Serbs, Croats, Roms and Jews in Bosnia and Herzegovina and finding out if there is a statistically important difference in the attitudes among the youth in the towns of Zenica, Pale and Mostar
- exploring the attitudes of the young adults as to value orientations, and finding out if there is a statistically important difference in the value orientations among the youth in the towns of Zenica, Pale and Mostar
- analyzing the attitudes of the young adults on personal and collective self-esteem, national identity and pro-social tendencies, and thus determining if there is a statistically important difference in the attitudes among the youth in the towns of Zenica, Pale and Mostar
- determining the extent to which the value orientations and the intervening variables (personal self-respect, collective self-esteem, national identity, pro-social tendencies), including certain socio-demographic variables, serve as important predictors of social



distance towards different national entities in Bosnia and Herzegovina

- finding out the level of correlation between value orientations and intervening variables (personal and collective self-esteem, national identity and pro-social tendencies) in young adults.

The research included *ex post facto* research procedure, theoretical analysis method as well as descriptive and analytical survey methods. Polling and scaling techniques were applied. The research instruments included general socio-demographic data questionnaire, Rosenberg self-esteem scale (Rosenberg, 1965), collective self-esteem scale (Luhtanen, & Crocker, 1992), national identity scale (NAIT – Čorkalo, & Kamenov, 1998), self-evaluation of prosocial tendencies (questionnaire) (SES-17–Stoeber 1999, 2001), values survey (OVL – scale) and social distance scale (modified Bogardus scale).

The research was directed at secondary school population. The sample consisted of 310 secondary school students from Bosnia and Herzegovina towns of Zenica, Pale and Mostar. The students attending third and fourth grade classes (two classes from each grade were included) were from the following grammar schools: Opća gimnazija in Zenica (102 students), Srednjoškolski centar Pale (100 students) and Gimnazija Fra Grga Martić in Mostar (108). Classes were chosen by random selection method. As to the nationality, the students from Zenica were Bosniaks, the ones from Pale were Serbs and the students from Mostar were Croats.

The research on social distance among young adults has shown the following results:

- There are differences in social distance towards all nations but towards Jews.
- Young adults from Pale show statistically more significant social distance towards Bosniaks than young adults from Mostar.
- Students from Zenica and the students from Mostar manifest equal social distance towards Serbs.
- The highest social distance towards Croats has been shown by students from Pale.
- As to the social distance towards Roma population, difference is statistically significant between the attitudes of the youth from Zenica and Pale, as well as between the youth from Zenica and Mostar. The difference is not statistically significant as to the yo-

ung adults from Mostar and Pale. Young adults from Zenica show statistically least important distance towards Roma population.

- There is no statistically significant difference in attitudes of young adults as to the social distance towards Jews.

The research on value orientations have shown the following results:

- The most represented orientation in the whole sample was theoretical orientation and the least represented one was social orientation. After theoretical orientation (first position) there comes religious orientation (second position), economic orientation (third position), aesthetic orientation (fourth position), political (fifth position) and social orientation (sixth position).
- Young adults from Mostar prefer, to statistically significant extent, economic value orientation. Differences in attitudes among young adults related to other value orientations are statistically not significant.

The research on personal and collective self-esteem, national identity and prosocial tendencies of the young adults have shown the following results:

- In the scale of personal self-esteem the young adults from Pale show statistically more significant values than the young adults from Mostar. Although the young adults from Zenica show less self-esteem than the ones from Pale and more self-esteem than the young adults from Mostar, the differences are not statistically significant.
- In the subscale related to private collective self-esteem the young adults from Zenica show statistically less significant values than the young adults from Mostar and Pale.
- In the subscale related to public collective self-esteem the young adults from Mostar show statistically more significant values than students from Zenica and Pale.
- Young adults from Pale show the highest score in the scale of national identity, which is statistically more significant than the score shown by the young adults from Mostar. Differences in attitudes between young adults from Pale and Zenica are not statistically significant.

The research on the relation between social distance, value orientations and intervening variables showed the following results:

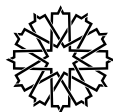


- Value orientations have not proven to be statistically important predictors in determining a dependant variable of social distance towards Bosniaks, Croats, Roma population and Jews.
- A social type of value orientation is a significant predictor of social distance towards Serbs. It is visible that young adults with higher social value orientation show significantly less social distance towards Serbs.
- Value orientations, when combined with intervening variables, pose a significant predictor of social distance.
- The important predictors of social distance towards Bosniaks are: theoretical type of value orientations, private collective self-esteem, the importance of identity (higher score in these subscales determines lower social distance) as well as prosocial tendencies (higher prosocial tendency means lower social distance).
- The important predictors of social distance towards Serbs are: collective self-esteem - public collective self-esteem subscale (higher the score in this subscale lower the social distance), the importance of identity subscale (higher the score in the scale lower the social distance) and pro-social tendencies subscale (higher the score in the scale higher the social distance).
- The important predictors of social distance toward Croats are intervening variables such as: collective self-esteem, subscale – membership (higher the score, higher the social distance), national identity scale and pro-social tendencies (higher the score of national identity and prosocial tendencies, lower the social distance towards Croats).
- While considering value orientations and intervening variables (level two of the regression analysis) in the case of social distance towards Roma population, it was found that significant predictors are: collective self-esteem, identity importance subscale (positive beta coefficient in both, which means: higher the score, lower the social distance) and pro-social tendencies (higher the score, higher the distance).
- Important predictors of social distance towards Jews are: collective self-esteem – membership subscale (negative beta coefficient), collective self-esteem – identity importance subscale and national identity (positive beta coefficient – higher the score, higher the social distance).

The results of the research can be used as a grounds for a purposeful social endeavour aimed at strengthening national and religious social relations that would help developing a positive environment in which coexistence amidst differences is possible. This is specially important in the light of a long term coexistence of different national and religious groups in Bosnia and Herzegovina.

The results may also be applied as a starting point for arranging a context and creating a programme for a dialogue among different nations and religions as well as for purposeful cross-cultural education–education for peace and democracy. Such education would particularly be possible to implement through a reformed concept of religious instruction in schools, based on the aforementioned criteria, and introduction of a subject Culture of Religions in all schools in Bosnia and Herzegovina.

The importance of this research is also in a combination of qualitative and quantitative approach as well as in connecting value orientations, identities, prosocial tendencies and social distance with some other variables that comprise a socio-economic status of young adults and which were not given sufficient research attention so far.



Literatura

- Abbey, A., & Andrews, F. (1985). *Modeling the psychological determinants of life quality*. Social Indicators Research.
- Abbey, A., Dunkel-Schetter, C., & Brickman, P. (1983). Handling the stress of looking for a job in law school: The relationship between intrinsic motivation, internal attributions, relations with others and happiness. In *Basic and Applied Social Psychology*, 4(3), 263-278.
- Adamović, S. (2000). *Etnička distanca u postratnom periodu u višenacionalnoj sredini*. U: grupa autora. *Psihosocijalne posljedice rata – Rezultati empirijskih istraživanja provedenih na području bivše Jugoslavije*. Prezentacije sa Simpozija održanog 7. i 8. jula 2000. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.
- Ajduković, D. (2003). Socijalna rekonstrukcija zajednice, U: Ajduković, D. (ur.). *Socijalna rekonstrukcija zajednice – Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*, str. 11-39, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, D., Ajduković, M., & Čorkalo, D. (2002). *Socijalna rekonstrukcija zajednice, upravljanje sukobima i mentalno zdravlje – pilot program*, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, M. (1989). *Vrijednosne orijentacije i očekivanja maloljetnih delikvenata: uzrok i posljedice delikvencije?*, Zagreb: Narodne novine.
- Ajduković, M. (2003). Pretpostavke konstruktivnog rješavanja problema i sukoba u procesu socijalne rekonstrukcije, U: Ajduković, D. (ur.). *Socijalna rekonstrukcija zajednice – Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*, str. 231-255, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Alić, A. (2007). *Povezanost socio-pedagoških faktora obiteljskog života i transgeneracijskog prijenosa vrijednosnih orijentacija*, Doktorska disertacija, Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Allport, G. W. (1968). Values and our youth in the persons in psychology. U: Allport G. W. (ur.) *Selected essays*, Boston: Beacon Press.
- Allport, G. W. (1983). Personalistička teorija ličnosti. U: Fulgosi, A. (ur.). *Psihologija ličnosti – teorije i istraživanja*, str. 215-246. Zagreb: Školska knjiga.
- Allport, G. W., Vernon, P. E., & Lindzey, G. (1951). *A study of values: a scale for measuring dominant interest in personality*. (Rev. ed.) Boston: Houghton Mifflin.



- Allport, G. W., Vernon, P. E., & Lindzey, G. (1960). *A Study of Values*. Boston: Houghton Mifflin.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*. London: Penguin; uporediti: Anderson, B. (1998). *Nacija zamišljena zajednica*, Beograd, str. 20-43.
- Andrilović, V., Čudina, M. (1996). *Psihologija učenja i nastave*. Zagreb: Školska knjiga.
- Arambašić, L. (2003a). Gubici i tugovanje te njihove posljedice po pojedince i zajednicu, U: Ajduković, D. (ur.). *Socijalna rekonstrukcija zajednice – Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*, str. 123-151, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Arambašić, L. (2003b). Individualni stres i trauma, U: Ajduković, D. (ur.). *Socijalna rekonstrukcija zajednice – Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*, str. 99-121, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Arsenović-Pavlović, M., Buha, N., Jolić, Z., & Petrović, N. (2002). Socijalna distanca dece Roma i dece ne-Roma i obrazloženja distance. *Saopštenje na 8. naučnom skupu «Empirijska istraživanja u psihologiji»*. Knjiga rezimea, str. 30.
- Assmann, J. (2005). *Kulturno pamćenje – pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, prevod s njemačkog Vahidin Preljević. Zenica: Vrijeme.
- Baczko, B. (1987). *Les imaginaires sociaux*. Paris: Payot.
- Bandur, V. i Potkonjak, N. (1999). *Pedagoška metodologija*. Beograd: Naučna knjiga.
- Banovac, B., Boneta, Ž. (2006). Etnička distanca i socijalna (dez)integracija lokalnih zajednica. U: *Revija za sociologiju*. Vol. XXXVII. (2006). No. 1-2, str. 21-26.
- Barry, M., Jenkins, R. (2007). *Implementing Mental Health Promotion*. Edinburgh, London: Churchill Livingstone Elsevier.
- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*, Zagreb: Školska knjiga.
- Benson, P. G. (1978). *Measuring cross-cultural adjustment: The problem of criteria*, International Journal of Intercultural Relations. 2, 21–37.
- Bešić, M., & Pavičević, V. (2007). Istraživanje javnog mnjenja – Projekat „Etnička distanca u Crnoj Gori“, U: grupa autora. *Instrumenti za poboljšanje interetničkih odnosa*, str. 31-39. Podgorica: Nansen dijalog centar – Crna Gora.
- Bešić, M., & Pavičević, V. (2007). Projekat etnička distanca u Crnoj gori. U: *Instrumenti za poboljšanje interetničkih odnosa*, grupa autora. Podgorica, Nansen dijalog centar – Crna Gora.
- Bešić, M., Pavičević, V. (2004). *Vrijednosne orijentacije i etnička distanca*. Podgorica: Centar za demokratiju ljudska prava (CEDEM).
- Biro, M. (1994). *Psihologija postkomunizma*. Beograd: Beogradski krug.
- Biro, M., Mihić, V., Milin, P., & Logar, S. (2002). Did socio-political changes in Serbia changed the level of authoritarianism and ethnocentrism of citizens?, *Psihologija*, 35, str. 37–48.
- Bogardus E.S. (1925), Measuring Social Distance, *Sociology and Social Research*, No 9 (March), p.p. 299-308.
- Bogardus, E.S. (1933). A Social Distance Scale. *Sociology and Social Research*. No 17., p.p. 265–271.
- Branković, D., & Ilić, M. (2003). *Osnovi pedagogije*. Banja Luka: Comesgrafika.
- Bratanić, M. (2002). *Paradoks odgoja – studije i eseji*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Breckler, S. J., & Greenwald, A. G. (1986). Motivational facets of the self. In R. Sorrentino, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of motivation and cognition* (Vol. 1). New York: Guilford Press.

- Bringa, T. (1997). *Biti musliman na bosanski način*, Sarajevo: DANI.
- Brinkerhoff, M. B., Grandin, E., & Lupri, E. (1992). *Religious involvement and spousal abuse: The Canadian case*. J Scien S Rel, 31:15-31.
- Brown, F. I. (1954). *Educational sociology*, 2nd ed., Prentice-Hall
- Burris, C. T., Branscombe, N. R., & Jackson, L. M. (2000). For God and Country: Religion and the Endorsement of National Self-Stereotypes, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, No 31, str. 382-392.
- Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M. (2000). Assessing Intercultural Competence in Language Teaching. *Sprogforum*, n. 18. vol. 6. p.p. 8-13.
- Byram, M., & Zarate, G. (1997). Definitions, objectives and assessment of sociocultural competence, U: Byram, M., Zarate, G., & Neuner, G. *Sociocultural Competence in Language Learning and Teaching*, Strasbourg: Council of Europe.
- Camilleri, C. (1992). *Le condizioni di base dell'interculturale. Verso una società interculturale*. Bergamo: Celim.
- Campbell, T. D. (1952), The Bogardus Social Distance Scale, *Sociology and Social Research*, No 36, str. 322-326
- Campiche, R. J. (1997). *Youth culture and religions in Europe*. Paris: Cerf.
- Castoriadis, C. (1975). *L'institution imaginaire de la société*. Seuil, Paris.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*, p.p. 4-5 and 38. San Francisco, W. H. Freeman and Co.
- Crech, D., Crutchfield, R., & Balachey, E. L. (1972). *Pojedinac u društvu*. Beograd.
- Čaldarović, M. (1978). Odnos vrednota i pojedinih oblika društene svijesti. *Revija za sociologiju: sociološki tromjesečnik*. God. 8(1978), br. 1-2(26-27), str. 16-28, Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Čorkalo, D. (2003). Stavovi i ponašanja među grupama, U: Ajduković, D. (ur.). *Socijalna rekonstrukcija zajednice – Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*, str. 173-194, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Čorkalo, D., & Kamenov, Ž. (1999). *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*. Izvještaj s VIII. Ljetnje psihologijske škole. IUC Dubrovnik. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Klub studenata psihologije u Zagrebu, str. 35-119.
- Čulig, B., Fanuko, N., & Jerbić, V. (1982). *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih: rezultati istraživanja provedenog u SR Hrvatskoj 1981. godine*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Čimić, E. (1998). „Nacija i religija“, U *Etničnost, nacija, identitet*, str. 121-133. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Devereux, G. (1990). *Komplementaristička etnopsihoanaliza*. Prijevod Radmila Zdjelar, Zagreb: August Cesarec.
- Dinges, N. G. (1983). *Intercultural competence*, in Landis, D., Brislin, R.W. (Eds), *Handbook of Intercultural Training: Issues In Theory And Design*, Pergamon Press, New York, NY, Vol. 1, p.p.176-202.
- Dizdarević, I. (1997). *Psihologija masovnih komunikacija*. Sarajevo: Humanitarno udruženje građana „Žena 21“.



- Dizdarević, I. (2004). Percepcija o „drugom“ i vjernost vlastitom uvjerenju, *Vrhbosnensia – časopis za teološka i međureligijska pitanja*, god. VIII, br. 1, str. 95-107. Sarajevo: Vrhbosnanska katolička teologija.
- Dodd, C. S., & Nehnevajsa, J. (1954). Physical Dimensions of Social Distance. *Sociology and Social Research*. May-June 1954, p.p. 287-292.
- Dragun, A. (2006). Hrvati u Federaciji BiH: Povezanost suživota i opraštanja s individualnom religioznošću i društveno-političkim stavovima. U: *Revija za sociologiju*, Vol. XXXVII, (2006), No. 3-4, str. 165-180.
- Druckman, D. (1994). Nationalism, patriotism, and group loyalty: A social-psychological perspective, *Mershon International Studies Review* 38 (1), p.p. 43-68.
- Dugandžija, N. (1978). Religijske varijacije, *Revija za sociologiju: sociologijski tromjesečnik*, God. 8(1978), br. 1-2(26-27), str. 37-45. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Dunderivć, R., & Bakić, I. (1990). Stavovi građana BiH o međunacionalnim odnosima, U: *Sveske*, 28-29.
- Đurić, M. (1962). *Problemi sociološkog metoda*. Beograd: Savremena škola.
- Elwert, G. (1989). Nationalismus und Ethnizität: Über die Bildung von Wir-Gruppen, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, volume 41, number 3, p.p. 440-464.
- Ethington, J. P. (1997). The Intellectual Construction of "Social Distance": Toward a Recovery of Georg Simmel's Social Geometry, *GYBERGEO*, No 30, 16. 09. 1997.
- Falanga, M. (1993). *La prospettiva interculturale nella scuola elementare*. Scuola Italiana Moderna. 14. 102.
- Feather, N. T. (1975). *Values in Education and Society*. London: Collier Macmillan Publishers.
- Feather, N. T. (1994). *Values and national identification: Australian evidence*. Australian Journal of Psychology. 46. p.p. 35-40.
- Filipović, V. (1997). *Pedagogija i aksiologija*, U: *Filozofija odgoja – izbor tekstova hrvatskih pisaca*. (ur. Ivan Čehok) Zagreb: Školska knjiga
- Fitts, P. M. (1964). *Perceptual-motor skill learning*. In A. W. Melton (Ed.), *Categories of human learning* : London: Academic Press.
- Flere, S. i Lovrić, M. (2006). *Muslimanska, katolička i pravoslavna religioznost u Centralnoj Evropi u poređenju sa religioznošću protestanata u Americi*. Sociologija. Vol. XLVII, N° 3
- Franc, R. (2002). *Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima*. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja. god. 11(2002), br. 2-3(58-59), str. 215-238, Zagreb: Institut društvenih znanosti «Ivo Pilar».
- Fukuyama, F. (2000). *Social capital and civil society*, IMF Working paper 213; <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>.
- Fulgosi, A., Radin, F. (1982), *Stilovi života zagrebačkih srednjoškolaca*. Zagreb: Centar za društvene djelatnosti; uporediti: Fulgosi, A., Radin, F. (1982). *Psihografska analiza stilova života gradske omladine*. Revija za psihologiju 12 (1-2), 25-37.
- Galić, J. (2002). *Zlouporaba droga među adolescentima*: Rezultati istraživanja. Zagreb: Medicinska naklada.
- Gombrich, A. (1984). *Aby Warburg*. Eine intellektuelle Biographie. Frankfurt.
- Gordon, L. (1993) *Survey of Interpersonal Values: Revised manual*. Chicago: Science Research Associates
- Gudjons, H. (1994). *Pedagogija temeljna znanja*. Zagreb: Educa.

- Halmi, A. (1999). *Temelji kvantitativne analize u društvenim znanostima, kvantitativni pristup u socijalnome radu*. Zagreb: Alinea.
- Haralambos, M. (1989). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- Harris, D. B. (1970). *Rasprava o vrednostima – Vrednosti se menjaju*. U: Naša škola, br. 9–10. Sarajevo.
- Havelka, N. (1975). *Istraživanje vrednosti kod nas*. Psihologija. VIII. 3-4. 139-150.
- Havelka, N. (1994). *Vrednosti i društvene promene: Replikacija jednog istraživanja o učeničkim očekivanjima od budućeg zanimanja*. Psihologija. XXVII, 1-2. 67-82.
- Havelka, N. (1995). *Vrednosne orijentacije učenika i njihova očekivanja od budućeg zanimanja*. Psihološka istraživanja. 7. 89-125.
- Havelka, N. (1998). *Vrednosne orijentacije adolescenata: vrednosti i svest o sebi*. Nastava i vaspitanje. 5. 803-824. Beograd: Pedagoško društvo Srbije.
- Havelka, N., Kuzmanović, B., & Popadić, D. (1998). *Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja*. Beograd. Centar za primenjenu psihologiju.
- Heršak, E. (1998). *Leksikon migracijskog i etničkog nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Hrvatić, N. (2005). *Interkulturalni kurikulum i/ili obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina*. Izazovi obrazovanja na manjinskim jezicima. Toldi, Eva (ed). 63–73. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine,
- Hrvatić, N., & Piršl, E. (2005). *Kurikulum pedagoške izobrazbe i interkulturalne kompetencije učitelja*. Pedagogijska istraživanja. 2(2):207-222.
- Hrvatić, N., & Piršl, E. (2007). *Interkulturalne kompetencije učitelja*. U: *Kompetencije i kompetentnost učitelja*, Babić, N. (ur.). – Osijek: Učiteljski fakultet u Osijeku (Hrvatska). Kherson State University (Ukraine). 221–228.
- Ilišin, V., & Radin, F. (2002). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Insitut za društvena istraživanja.
- Ivanković, A. (2012). *Odnos osobnog i kolektivnog samopoštovanja, nacionalnog identiteta i konstruktivnog i slijepog patriotizma kod srednjoškolaca*. Diplomski rad, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera.
- Jadov, V. A. (1969). *Ličnost u Masovni komunikaciji*. u zborniku: *Materiali vsterči sociologov*. Izd. III, Tarty.
- Janis, I. L., & Field, P. B. (1959). *Sex differences and factors related to persuasibility*. In C. I. Hovland, & I. L. Janis (Eds.), *Personality and persuasibility*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Janković, J. (1998). *Vrednote u kontekstu obiteljskog sustava*. Revija za socijalnu politiku. Svezak 5., (1), str. 13-22. Zagreb: Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
- Jelić, M. (2003). *Provjera postavki teorije socijalnog identiteta na etničkim grupama*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Jetten, J., Postmes, T., & Mcauliffe, B. J. (2002). *We're all individuals': group norms of individualism and colectivism, levels of indentification and indentity threat*. European Journal of Social Psychology. 32 (2):189-207.
- Jilek, M. (1997). *Problemi empirijskih istraživanja stilova života*, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Joksimović, S. (2005). Individualne karakteristike i religioznost adolescenata, U *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, str. 115-131. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.



- Joksimović, S. D. (1992). Odnos učenika prema pojedinim načinima života kao pokazatelj njihovih vrednosti orijentacija, *Psihologija*, vol. 25, br. 1-2, str. 7-23, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Joksimović, S. D. (2001). Struktura i korelati vrednosnih orijentacija srednjoškolskih učenika. U *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 33, str. 201-214, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Joksimović, S., & Kuburić, Z. (2004). Mladi i vjerska tolerancija, U *Religija i tolerancija*, br. 1, str. 17-30, Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije.
- Kačavenda-Radić, N. M. (1989). *Slobodno vreme i obrazovanje*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Katedra za andragogiju Filozofskog fakultet.
- Kadunić, E. (2008). *Individualne kompetencije i motivacija u učenju stranog jezika*. Zenica: Pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.
- Karajić, N. (1999). Vrijednosne preferencije kao determinante ekološkog ponašanja u Hrvatskoj, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, God. 8(1999), br. 1-2, str. 1-21, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Katz, D. (1972). The functional approach to the study of attitudes. U J. B. Cohen (Ed.). *Behavioral Science Foundation of Consumer Behavior*. New York: The Free Press. p.p. 221-244.
- Kealey, D. J. (1989). A study of cross-cultural effectiveness: Theoretical issues, practical applications, *International Journal of Intercultural Relations*, 13. p.p. 397-428.
- Kim, Y. Y. (1991). Intercultural communicative competence. In S. Ting-Toomey, & F. Korzeny, *Cross-cultural interpersonal communication* (p.p. 259-275) California: Sage Publications.
- Gluckhohn, C. K. (1951). Values and Value Orientations in the Theory of Action. In T. Parsons and E. A. Shils (Eds.), *Toward a General Theory of Action*. p.p. 388-433. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kranželić Tavra, V. (2002). Rizični i zaštitni čimbenici u školskom okruženju kao temelj uspješne prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 38, 1, str. 1-12.
- Krizmanić, M., & Kolesarić, V. (1989). *Pokušaj konceptualizacije pojma "Kvaliteta života"*, Zagreb: Primijenjena psihologija.
- Kujundžić, N., & Marjanović, I. (1991). *Personalistička pedagogija Stjepana Matičevića*, Zagreb: Katehetski selezijski centar.
- Kulenović, A., Jerneić, Ž., Šverko, B., & Vizek-Vidović, V. (1984). Faktorska struktura radnih vrijednosti učenika, studenata i zaposlenih. *Primijenjena psihologija*, vol. 5, str. 158-165.
- Kuzmanović, B. (1986). Preferencije načina života, U *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 14 (B), str. 45-67. Beograd: Filozofski fakultet.
- Kuzmanović, B. (1990). Vrednosne orijentacije učenika završnog razreda osnovne škole, U N. Havelka et al. *Efekte osnovnog školovanja*, 215-234. Beograd: Institut za psihologiju.
- Kuzmanović, B. (1995). Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika, *Psihološka istraživanja*, 7, str. 17-47, Beograd: Institut za psihologiju.
- Kvrgić, S. (2001). *Kvaliteta života školske djece i omladine*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Labus, M. (2000). Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu, U *Sociologija sela: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, God. 38(2000). br. 1-2(147-148), supplement, str. 169-204. Zagreb: Centar za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.



- Labus, M. (2005). Vrijednosne orijentacije i religioznost, *Sociologija sela: časopis za istraživanja prostornoga i sociokulturnog razvoja*, God. 43(2005). br. 2(168), str. 383-409. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lazarević, D. A., & Janjetović, D. D. (2003). Vrednosne orijentacije studenata budućih vaspitača: stabilnost ili promena, U *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 35, str. 289-307. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Lazarus, J., & Inglis, I. R. (1981). *Vigilance and flock size in Brent Geese: the edge effect*. Zeit. Tierpsychol. 57: 193-200.
- Logar-Đurić, S., Bročić, Lj., & Bogosavljević, M. (1999). Životni stilovi mladih Jugoslovena, *Psihologija*, vol. 32, br. 3-4, str. 169-188.
- Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992). A Collective Self-Esteem Scale: Self-Evaluation of One's Social Identity, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 18, No. 3, p.p. 302-318.
- Majstorović, N. (1998). Interpersonalne vrednosti i socijalni status, *Psihologija*, 1-2, str. 67-78.
- Malenica, Z. (2002). Etničke i nacionalne predrasude u hrvatskom društvu danas. U *Stina – news agency*. br. 17, 24.01.2003., dostupno na: www.stina.hr/download/broj17.doc, Split: Edukativno-informativni servis za prava manjina.
- Marinović Jerolimov, D. (2002). Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih. U: Ilišin, V., & Radin, F. (ur.). *Mladi uoči trećeg milenija*, str. 79-154, Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Marković, J. (2003). Kognitivna disonanca između religioznih i sekularnih socijalnih stavova, U *Psihologija*. Vol. 36(2), str. 217-231.
- Maslow, H. A. (2001). *O životnim vrednostima*. Beograd: IP "Žarko Albulj".
- McKiney, J. P. (1973). The structure of Behavioral Values of College Students. In *The Journal of Psychology*. 85, p.p. 235-244.
- Mihic, V., & Mihic, I. (2003). Poznajem, prihvatam, poštujem: istraživanje etničke distance kod dece i njihovih roditelja, *Psihologija*. 2. 167-182.
- Mihić, V., & Lisul, I. (2002). Importance of learning about different cultures concerning ethnic distance in children age 6-10 in northern Serbia. Saopštenje na *British Psychological Society's Social Psychology Section Conference*. Book of Abstracts, p. 31.
- Miliša, Z., Rako, A., & Takšić, V. (1988). *Vrijednosne orijentacije studenata prema radu: socio-ekonomski status i vrijednosne orijentacije prema radu studenata Sveučilišta u Splitu*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Mollov, B., & Lavie, C. (2001). Arab-Jewish Womens' Inter-religious Dialogue Evaluated, In Yaacov Iram, ed., *Educating Towards a Culture of Peace* (Greenwich, Conn.: Information Age Publishing, forthcoming), p.p. 247-258.
- Moore, D., & Aweis, S. (2002). Hatred od „Others“ among Jewish, Arab, and Palestinian Students in Israel, In *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 2(1):69-87.
- Morris, C. W. (1973). *Varieties of human value*. Chicago: Universty of Chicago Press.
- Ničić, J. (1993). Hijerarhija i faktorska struktura radnih vrednosti, *Psihologija*, vol. 26, br. 1-2, str. 95-110.
- Opačić, G., Pjurkovska-Petrović, K., Ševkušić, S., & Joksimović, S. (1995). Uloga porodice u formiranju vrednosti kod mladića, *Psihologija*, 1-2, str. 109-122.



- Opačić, G., & Vujadinović, B. (2005). Etnička distanca i etnički stereotipi kao faktor odluke o povratku. U: Opačić, G., Vidaković, I., & Vujadinović, B. *Život u posleratnim zajednicama*, str. 115-143. Beograd: Međunarodna mreža pomoći (IAN).
- Opačić, G., Pjurkowska-Petrović, K., Ševkušić, S., & Joksimović, S. (1995). Uloga porodice u formiranju vrednosti kod devojaka, *Psihologija*, 3-4, str. 303-314.
- Pajević, I. (2003). *Utjecaj religioznosti na psihičko sazrijevanje i zdravlje adolescenata*. Doktorska disertacija. Tuzla: Medicinski fakultet Univerziteta u Tuzli
- Pantić, D. (1991). Nacionalna distanca građana Jugoslavije, U: Lj. Bačevac et al., *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pantić, D. (1998). *Klasična i svetovna religioznost*. Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za politkološka istraživanja i javno mnjenje.
- Pantić, D. et al. (1981). *Interesovanja mladih*. Beograd: IIC SSO Srbije i IDN.
- Pantić, D. J. (1981). Struktura interesovanja. *Psihologija*, 1-2, 40-75.
- Park, R. E. (1924). The Concept of Social Distance As Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations, In *Journal of Applied Sociology later Sociology and Social Research*, 8:6 (July/August 1924): 339-344.
- Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja, Prilog sistemskom pristupu razumijevanja obitelji i obiteljskog odgoja*, Sarajevo: Jež.
- Pašalić-Kreso, A. (2005). Metodološki okvir spoznavanja socijalne distance kao rezultante obiteljske otvorenosti/zatvorenosti u eko okruženju, U: *Zbornik radova: U susret integracijama*, Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Paulhus, D.L. (1986). Self-deception and impression management in test responses. In A. Angleitner & J. S.Wiggins (Eds.), *Personality assessment via questionnaires* (pp. 143-165). Berlin: Springer-Verlag.
- Pehar-Zvačko, L. (2003). *Slobodno vrijeme mladih ili...* Sarajevo: Svjetlost.
- Pehlić, I. (2008). Ispitivanje povezanosti vrijednosnih orijentacija srednjoškolske omladine sa načinom provođenja slobodnog vremena. U: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, str. 177-196. Zenica: Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.
- Perko-Šeparović, I. (1993). Postmodernističke vrijednosne orijentacije: (tendencije izbora 1992), *Politička misao: croatian political science review*, God. 30 (1993), br. 4, str. 118-129, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Pešić, V. (1977). *Društvena slojevitost i stil života*, U: *Društveni slojevi i društvena svest*, Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za sociološka istraživanja.
- Petković, S. (1977). *Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Petrović, M. (1973). *Vrednosne orijentacije delinkvenata*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Petrović, S. (1976). Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama i metodologija njihova mjerenja, U *Revija za sociologiju: sociologijski tromjesečnik*, God. 6(1976), br. 1(18), str. 53-65, Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Petz, B. (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb. Prosvjeta.
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescent and adults: review of research, *Psychological Bulletin*, 108, p.p. 499-514.

- Piršl, E. (2002). *Suradnja škole i nevladinih udruga u interkulturalnom odgoju i obrazovanju*. rad prezentiran na seminaru Međunarodni standardi, nacionalne politike i lokalni resursi u promicanju obrazovanja za ljudska prava. 17–19. listopada 2002. Zadar.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, New York: Simon, & Schuster.
- Popadić, D. (1995). Uzrasne i generacijske razlike u preferenciji životnih stilova, *Psihološka istraživanja*, 7, str. 71-88.
- Previšić, V. (1996). Sociodemografske karakteristike srednjoškolaca i socijalna distanca prema nacionalnim i religijskim skupinama, U *Društvena istraživanja*, Zagreb, broj 5–6 (25–26), str. 859–873.
- Previšić, V., Hrvatić, N., & Posavec, K. (2004). Socijalna distanca prema nacionalnim ili etničkim i religijskim skupinama, U *Pedagoški istraživanja*. 1(1):105-120.
- Puhalo, S. (2003). *Etnička distanca građana Republike Srpske i Federacije BiH prema narodima bivše SFRJ*, Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung.
- Puhalo, S. (2005). Povezanost etničkog identiteta i religioznosti kod mladih u Bosni i Hercegovini, U Turjačanin, V i Čekrlja Đ. (ur.), *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*. str. 91-100. Banja Luka: Fondacija Friedrich Ebert Stiftung.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster.
- Raboterg-Šarić, Z., & Brajša-Žganec, A. (1995). Sustav terminalnih vrednota adolescenata prije rata i u ratu, *Psychologica Croatica* 1, str. 17-26.
- Radin, F. (1988). Hijerarhije i strukture društvenih vrijednosti. U: F. Radin (ur.). *Fragmenti omladine: položaj, svijest i ponašanje mladih Hrvatske*, str. 99-118, Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije SSOH i Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Radin, F. (2001). Vrijednosti i neprihvatljiva ponašanja. U: Ilišin, V., Marinović-Bobinac, A., Radin, F. (Ur.). *Djeca i mediji*. 79-90. Zagreb: IDIZ.
- Radin, F., Ilišin, V., Baranović, B., Štimac-Radin, H. & Marinović-Jerolimov, D. (2002). Vrijednosni sustav mladih i društvene promjene. U: *Mladi uoči trećeg milenija*, str. 125–154, Zagreb, Institut za društvena istraživanja i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Radovanović, D., & Radulović, D. M. (2005). Vrednosni sistem građana Crne Gore, U *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. vol. 24, br. 1-2, str. 179-212.
- Razum, R. (2007). Odgojno djelovanje suvremene škole: izazovi i mogućnosti za religiozni odgoj, U *Bogoslovna smotra*, 77, br. 4, str. 857–880, Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Rescher, N. (1969). *Introduction to the Value Theory*. Englewood Cliffs. Prentice-Hall.
- Rex, J. (1996). National identity in the democratic multi-cultural state, *Sociological Online*, 1, p.p. 122–135.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes and values*. San Francisco: Josse-Bass.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. London: Free Press.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rot, N., & Havelka, N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka.



- Ruben, B. D. (1987). Guidelines for cross-cultural communication effectiveness. In L. F. Luce, & E. C. Smith (Eds.). *Towards internationalism* (p.p. 36-46).
- Ruben, B. D. (1989). The study of cross-cultural competence: Traditions and contemporary issues. *International Journal of Intercultural Relations*, 13, 229-240.
- Runje, D., Šram, Z., Ivanović, J., & Rodić, N. (1998). Uticaj pola, nacionalne pripadnosti i školskog uspeha na internalizaciju latentnih dimenzija vrednosnih orijentacija srednjoškolske omladine u Subotici. *Nastava i vaspitanje*, vol. 47, br. 3, str. 434-461.
- Sauber, S. R., L'Abate, L., Weeks, G. R., & Buchanan, W. (1993). *The Dictionary of Family Psychology and Family Therapy*. USA: Sage Publications.
- Schaefer, H., Schalla, W., & Bauer, E. (1981). Skin permeability of anthralin, *British Journal of Dermatology*, 105 (s20). 104-108, doi:10.1111/j.1365-2133.1981.tb01022.x
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries, In M. Zanna (Ed.). *Advances in experimental social psychology*. Vol. 25, p.p. 1-65, New York: Academic Press.
- Sekulić, D. (1978). Vrijednosne orijentacije i politika u odnosu na poljoprivrednu proizvodnju, U *Sociologija sela*, God. 16(1978), br. 1-2(59-60), str. 62-77. Zagreb: Centar za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Sekulić, D., & Šporer, Ž. (2006). Religioznost kao prediktor vrijednosnih orijentacija, *Revija za sociologiju*. Vol XXXVII. No 1-2: str. 1-19.
- Sekulić, D., Šporer, Ž., Hodson, R., Massey, G., & Županov, J. (2004). *Sukobi i tolerancija: O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk.
- Slatina, M. (1998). *Nastavni metod*, Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Slatina, M. (2000). Odgoj/obrazovanje između sekularizma i interkulturalizma, *Muallim*, br.1, Sarajevo: Udruženje ilmije IZ-e u BiH.
- Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti – Uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*. Zenica: Dom štampe.
- Sleeter, C., & Grant, C.A. (1994). *Making choices for multicultural education*. New York: Merrill/Macmillan Publishing Company.
- Sokolov, E. V. (1976). *Kultura i ličnost*, Beograd: Prosveta.
- Spajić-Vrkaš, V. (1993). Kulturni pluralizam i škola. U: *Priručnik za ravnatelje*, Zagreb: Znamen.
- Spasić, I. (2004). *Sociologije svakodnevnog života*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Spitzberg, B. H., & Cupach, W. R. (1989). *Handbook of interpersonal competence research*. New York: Springer-Verlag.
- Staub, E. (2002). From healing past wounds to the development of inclusive caring: Contents and processes of peace education. U: G. Solomon i B. Nevo (ur.). *Peace education: The concepts, principles and practices around with groups*. *Social work with groups*, 14 (3/4), 35-51.
- Stöber, J. (2001). The Social Desirability Scale-17 (SDS-17): Convergent validity, discriminant validity, and relationship with age. *European Journal of Psychological Assessment*, 17, 222-232 DOI: 10.1027//1015-5759.17.3.222
- Supek, R. (1961), *Ispitivanje javnog mnjenja*, Naprijed, Zagreb
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.

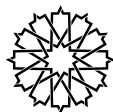


- Šram, Z. (2001). Religioznost i društvena svijest - analiza odnosa na uzorku građana Subotice, *Crkva u Svijetu*, 4, 389-418, Split: Katolički bogoslovni fakultet,
- Šram, Z. (2003). Vrijednosne orijentacije i struktura ličnosti - relacije na srednjoškolskom uzorku završnog razreda, *Pedagogija*, vol. 41, br. 3-4, str. 91-114, Beograd.
- Štulhofer, A. (2003). Društveni kapital i njegova važnost, U: Ajduković, D. (ur.). *Socijalna rekonstrukcija zajednice - Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*, str. 79-98, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. U: Worchel, S., & Austin, W.G. (Ur.). *Psychology of Intergroup Relations*, p.p. 7-24. Chicago: Nelson - Hall Publisher
- Tanović, A. (1987). *Vrijednosti i vrednovanje*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- The World Health Organization Quality of Life Group (1996). *The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL-BREF): Introduction, administration, scoring and generic version of the assessment*. Field trial version. Geneva: Programme on mental health.
- Tićac, I. (2005). Doprinos Dietricha von Hildebranda filozofiji odgoja. U: *Metodički ogledi*. 12. (2005) 1, str. 55-65.
- Tofant, J. (2004). *Povezanost nacionalnog identiteta s osobnim i kolektivnim samopoštovanjem*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Tomanović, V. (1977). *Omladina i socijalizam*. Beograd: Mladost.
- Triandis, H. C. (1994). *Culture and Social Behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Triandis, H. C., & Triandis L. M. (1960). Race, Social Class, Religion, and Nationality as determinants of Social Distance, *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 61 (1), p.p. 110-118.
- Understanding Youth Development: Promoting positive Pathways of Growth* (1997). US Department of Health and Human Service. Administration For Children and Families. Prepared for the Family and Youth Services Bureau by CSR, Incorporated.
- Vasović, M. D. (1995). Osnovne karakteristike grupnih identifikacija u populaciji. U: Golubović, Z., Kuzmanović, B., & Vasović, M. (ur.) *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, str. 171-224, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Vejo, E. (2003). *Priroda porodičnog odgojnog uzora kod Bošnjaka*. Zenica: Islamska pedagoška akademija.
- Vrcan, S. (2001). *Vjera u vrtlozima tranzicije*, Split: Dalmatinska akcija.
- Vujčić, V. (1981). *Proturječnosti u morlanom odgoju*. Zagreb. Školska knjiga.
- Vujčić, V. (1987). *Sistem vrijednosti i odgoja*. Zagreb.
- Vukasović, A. (1994). *Obitelj - vrelo i nositeljica života*. Zagreb
- Vukasović, A. (1995). *Pedagogija*. Zagreb: Alfa.
- Vukasović, A. (1999a). *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor "Mi".
- Vukasović, A. (1999b). *Svrha i zadaća odgoja i obrazovanja*. U: *Osnove suvremene pedagogije*, Zagreb: Hrvatsko pedagoško-književni zbor.
- Vukasović, A. (2003). Odgojne vrijednosti i putokazi J. A. Komenskog za treće tisućljeće. *Obnovljeni život - časopis za filozofiju i religijske znanosti*, (58) 1, str. 87-98. Zagreb: Filozofsko teološki institut Družbe Isusove.
- Vuk-Pavlović, P. (1932). *Ličnost i odgoj*. Zagreb: Tipografija d.d.



Literatura

- Vuksanović, G. (2004). Bogardusova skala socijalnog odstojanja – prednosti i ograničenja, U: *Sociološki pregled*, vol. XXXVIII (2004). no. 1-2, str. 309-320.
- Weissbrod, L. (1983). Religion as National Identity in a Secular Society. *Review of Religious Research*, Vol. 24, No. 3, p.p. 188-205.
- Williams, R. (1958). Value orientations in American society. In *Social Perspectives on Behaviour* (eds.: Stein, H. And Clowered, R.). Glencoe. III. Free Press.
- Wiseman, R. L., Hammer, M., & Nishida, N. (1989). Predictors of intercultural communication competence, *International Journal of Intercultural Relations*, 13. 349–370.
- Žganec, N. (2003). Pojemno određenje zajednice, U: Ajduković, D. (ur.). *Socijalna rekonstrukcija zajednice – Psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*, str. 41-51, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Županov, J. (1998). Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru. u Čičak-Chand, R. & Kumpes J. (ur.) *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*, str. 199–223, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.



Index autora

A

Adamović, 61
Adler, 130
Ajduković, 17, 18, 128, 129, 157, 158, 159,
167, 168
Alić, 48, 51, 157
Allport, 13, 18, 91, 130, 157, 158
Andreson, 25
Andrews, 157
Andrilović, 35, 158
Assmann 22, 23, 24, 25, 71, 72, 73, 158
Aweis, 55, 60, 163
Baczko, 25, 158

B

Balachev, 12, 159
Bandur, V. 158
Baranović, B. 165
Barry, 131, 158
Bašić, 131, 132, 133, 158
Benson, 75, 158
Bešić 49, 61, 62, 63, 104, 158
Biro 61, 158
Bogardus, 20, 21, 22, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 65,
67, 68, 69, 70, 84, 90, 146, 152, 158,
159, 168
Bogosavljević, 43, 163
Brajša-Žganec 46, 47, 165
Braknović, 44
Branscombe, 64, 159
Bratanić, 36, 158
Breckler, 26, 158
Brinkerhoff, 64, 159
Bročić, 43, 163
Brown, 23, 159
Burgess, 58
Burris, 64, 159
Byram, 76, 159

C

Camilleri, 70, 159
Campbell, 59, 159
Campiche, 64, 159
Castoriadis, 25, 159
Cialdini, 26
Coleman, 130
Coopersmith, 24, 25, 159
Crech, 12, 159
Crocker, 24, 25, 26, 27, 84, 86, 146, 152, 163
Crutchfield, 12, 159
Cupach, 75, 166

Č

Čaldarović, 54, 159
Čorkalo, 32, 33, 34, 63, 84, 86, 128, 130, 132,
146, 152, 157, 159
Čudina, 35, 158
Čulig, 14, 43, 159

Ć

Ćimić, 61, 159

D

Devereux, 14, 159
Dinges, 75, 159
Dizdarević, 128, 159
Dodd, 56, 57, 58, 160
Douglas, 73
Dragun, 64, 69, 160
Druckman, 32, 160
Dugandžija, 54, 160

Đ

Đurić, 59, 160

E

Elwert, 25, 160
Erikson, 30
Ethington, 21, 56, 160

F

Falanga, 71, 160
Fanuko, 14, 43, 159



Index autora

Feather, 12, 31, 160
 Filipović, 35, 36, 160
 Fisher, 132
 Fitts, 24, 25, 160
 Flere, 68, 69, 160
 Franc, 54, 160
 Franck, 85
 Fukuyama, 129, 130, 160
 Fulgosi, 43, 47, 157, 160

G

Galić, 48, 160
 Gardner, 127
 Gombrich, 72, 160
 Gordon, 43, 160
 Grandin, 64, 159
 Grant, 75, 166
 Greenwald, 26, 158
 Grotevant, 132
 Gudjons, 34, 160
 Guetzkov, 33

H

Halmi, 161
 Hammer, 75, 168
 Haralambos, 15, 161
 Harris, 12, 161
 Havelka, 21, 44, 45, 59, 64, 161, 162, 165
 Heršak, 22, 161
 Hildebrand, 37, 38, 167
 Hrvatić, 74, 75, 76, 161, 165

I

Ilić, 44, 158
 Ilišin, 68, 161, 163, 165
 Ivanković, 86, 161

J

Jackson, 64, 159
 Jadov, 42, 161
 Janković, 7, 19
 Janjetović, 50, 163
 Jelić, 24, 26, 27, 85, 86, 161
 Jerbić, 14, 43, 159
 Jetten, 55, 161
 Jilek, 13, 161
 Joksimović, 43, 51, 64, 161, 162, 163, 164
 Joksimović, S, 161, 162, 163, 164
 Joksimović, S.D, 162

K

Kačavenda-Radić, 44, 162
 Kadunić, 52, 161
 Kamenov, 32, 33, 34, 63, 84, 86, 146, 152, 159
 Karajić, 54, 162
 Katz, 32, 43, 162
 Kealey, 75, 162
 Kim, 75, 162

Kluckhohn, 13, 17, 162
 Kolesarić, 162
 Komensky, 35, 36, 167
 Kranželić Tavra, 134, 162
 Kujundžić, 36, 162
 Kulenović, 43, 162
 Kuzmanović, 21, 161
 Kvirgić, 162
 Kwon, 130

L

Labus, 54, 55, 162
 Lacković-Grgin, 24, 42, 47, 85, 163
 Lavie, 60, 163
 Lazarević, 50, 163
 Lazarus, 163
 Lindzey, 18, 91, 157, 158
 Lindzi, 44, 45
 Lisul, 68, 163
 Logar, 158
 Logar-Đurić, 43
 Lovrić, 70, 153
 Luhtanen, 24, 25, 26, 27, 84, 86, 146, 152

M

Majstorović, 53, 163
 Malenica, 67, 163
 Marinović-Jerolimov, 163, 165
 Marjanović, 36, 162
 Maslow, 17, 24, 43, 163
 McAuliffe, 55, 161
 McKinney, 48, 163
 Mihić, 61, 68, 158
 Mihic, I, 163
 Mihić, V., 158, 163
 Mollov, 60, 163
 Moore, 55, 60, 163
 Morris, 44, 163

N

Nehnevajs, 56, 57, 58, 160
 Ničić, 47, 163
 Nishida, 75, 168

O

O'Brien, 85
 Olport, 44, 45
 Opačić, 53, 163, 164

P

Pajević, 129, 164
 Pantić, 18, 43, 64, 164
 Park, 20, 21, 58, 164
 Pašalić-Kreso, 55, 77, 133, 164
 Pavićević, 49, 61, 62, 63, 104, 158
 Pehar-Zvačko, 164
 Pehlić, 52, 164
 Perko-Šeparović, 54, 164

Pešić, 20, 164
Petrović, 19, 54, 158, 164
Petz, 15, 164
Phinney, 29, 30, 31, 32, 164
Piršl, 70, 71, 74, 75, 76, 78, 161, 165
Pjurkovska-Petrović, 163, 164
Popadić, 21, 46, 161
Posavec, 74, 165
Postmes, 55, 161
Pretceille, 70
Previšić, 67, 74, 165
Puhalo, 33, 165
Putnam, 129, 130, 165

R

Raboteg-Šarić, 46, 47, 165
Radin, 15, 20, 42, 43, 47, 67, 68, 160, 161, 163, 165
Radovanović, 50, 165
Radulović, 49, 50, 165
Razum, 39, 165
Rex, 63, 165
Richardson, 26
Roe, 53
Rokeach, 14, 15, 16, 17, 20, 36, 46, 49, 51, 63, 135, 165
Rosenberg, 24, 25, 26, 84, 85, 146, 152, 165
Rot, 44, 59, 64, 165
Ruben, 75, 166
Runje, 43, 166

S

Sauber, 15, 166
Schaefer, 166
Schwartz, 16, 166
Sekulić, 43, 54, 63, 166
Siegelman, 53
Simmel, 20, 21, 56, 160
Slatina, 9, 35, 132, 166
Sleeter, 75, 166
Sokolov, 12, 20, 166
Spajić-Vrkaš, 74, 166
Spasić, 20, 166
Spitsberg, 75
Staub, 128, 166
Stoeber, 84, 90, 146, 152
Supek, 59, 166

Š

Ševkušić, 163, 164
Šiber, 32, 33, 43, 166
Šporer, 43, 166
Šram, 42, 43, 50, 64, 166, 167
Štimac-Radin, 165
Štulhofer, 129, 130, 167

T

Tajfel, 28, 167
Tanović, 14, 17, 167
Thornberry, 132
Tićac, 37, 38, 167
Tofant, 86, 90, 167
Triandis, 55, 60, 167
Triandis, H.C, 167
Triandis L.M, 167
Turner, 28, 167

V

Vasović, 58, 167
Vejo, 14, 16, 36, 44, 105, 167
Vernon, 18, 44, 45, 91, 157
Vizek-Vidović, 162
Vrcan, 63, 64, 167
Vujčić, 12, 13, 16, 36, 46, 167
Vukasović, 16, 17, 18, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 167
Vuk-Pavlović, 37, 167
Vuksanović, 21, 168

W

Warburg, 72, 160
Wiggins, 26, 164
Williams, 13, 168
Wiseman, 75, 168
Woolclock, 130

Z

Zarate, 76, 159

Ž

Žganec, 127, 168
Županov, 105, 166, 168

